

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ
ТА АУДИТУ**

**КАФЕДРА ФІНАНСІВ, БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА
СТРАХУВАННЯ**

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни

«БАНКІВСЬКА СПРАВА»

**Київ
2024 рік**

Опорний конспект з дисципліни «Банківська справа» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» / Укладач В. Федина. Київ: НАСОА, 2024. 246 с.

Укладач:

Федина В. В., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, кандидат економічних наук, доцент.

Рецензенти:

Бондарук Т. Г., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національної академії статистики, обліку та аудиту;

Онишко С. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових ринків та технологій Державного податкового університету.

Затверджено на засіданні кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Протокол від «9» січня 2024 року № 8

Схвалено Вченою радою фінансово-економічного факультету НАСОА

Протокол від «29» січня 2024 року № 6

Опорний конспект лекцій підготовлений згідно силабусу навчальної дисципліни і спрямований на допомогу здобувачам у засвоєнні необхідних теоретичних знань. Містить інформацію з тем курсу, що орієнтовані на здобуття компетентностей, необхідних в подальшій професійній діяльності.

©Федина В.В.

Київ: НАСОА, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	5
ТЕМА 1. Виникнення та розвиток банківських систем	5
ТЕМА 2. Центральні банки як складова банківської системи країни	23
ТЕМА 3. Організація діяльності банківських установ	33
ТЕМА 4. Стабільність банківської системи	49
ТЕМА 5 Банківська система в умовах глобалізації	74
ТЕМА 6. Державне регулювання банківської системи	96
ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ БАНКАМИ ОПЕРАЦІЙ ТА НАДАННЯ ПОСЛУГ	112
ТЕМА 7. Формування ресурсів банку	112
ТЕМА 8. Організація грошового обороту у банках	129
ТЕМА 9. Кредитна діяльність банківських установ	151
ТЕМА 10. Операції банків в іноземній валюті	173
ТЕМА 11. Діяльність банків на ринку цінних паперів	192
ТЕМА 12. Нетрадиційні банківські операції та послуги	214
ТЕМА 13. Забезпечення фінансової стійкості банків	229
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	242

ВСТУП

Вивчення дисципліни «Банківська справа» сприяє формуванню у майбутніх фахівців з фінансів, банківської справи та страхування системи теоретичних знань та практичних навичок з організації та функціонування банківської системи.

Конспект лекцій навчальної дисципліни «Банківська справа» включає тринадцять тем, які дозволяють досягнути мети вивчення даної дисципліни.

Мета вивчення навчальної дисципліни полягає у формуванні системи знань про сутність та функції банківської системи, економічний інструментарій центрального банку для макроекономічної стабілізації при проведенні грошово-кредитної політики, опанування механізму здійснення основних банківських операцій, засвоєння навичок державного регулювання банківської системи і здатність розробляти елементи антикризового управління банківською системою.

Основні завдання вивчення дисципліни «Банківська справа»: полягають у:

- вивченні поняття, структури, функцій, основних завдань банківської системи;
- розумінні призначення банківської системи та її елементів;
- оволодінні методами проведення банківських операцій та надання банківських послуг;
- оволодінні методами аналізу банківської діяльності;
- набутті вмінь та навичок використання міжнародного досвіду регулювання банківської діяльності та застосування інструментів при забезпеченні фінансової безпеки банків.

Об'єктом вивчення дисципліни є система економічних відносин, які виникають у процесі здійснення банківських операцій та надання банківських послуг.

Предметом є сукупність теоретичних і практичних аспектів функціонування банківської системи України, структура цієї системи як у вітчизняній банківській практиці так і в межах світового простору, механізм здійснення основних операцій банку, робота з мінімізації банківських ризиків.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

ТЕМА 1. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ

План

1. Основні етапи розвитку банківської діяльності.
 - 1.1. Зародження банківництва
 - 1.2. Виникнення державних банків
 - 1.3. Розподілення банків на універсальні та спеціалізовані
 - 1.4. IV етап розвитку банківської діяльності
2. Суть та функції банківської системи
3. Види та принципи функціонування банківських систем
4. Передумови становлення та розвитку вітчизняної банківської системи

Ключові слова: банк, амфіктіони, храми, трапечити, аргираймози, довейстаї, аргентарії, мензарії, нумуляріїв, колектарії, хрестоносці, громадські банки, жирооборот, жиробанк, спеціалізовані банки, центральний банк, банківська система, функції.

1. Основні етапи розвитку банківської діяльності.

1.1. Зародження банківництва

Певний інтерес становить етимологія слова «банк». Традиційно вважається, що слово «банк» походить від італійського «banco», що означає лава, конторка, стіл, на якому середньовічні італійські міняйли розкладали свої монети. Французьке слово «banque» означає «скриня», тобто вказує на функцію збереження чогось цінного. Багатьма мовами світу слово «банк» завдяки його єдиним кореням має аналогічне значення: bank (англ., нім.), banco (італ., ісп.), banque (фр.). В українській мові це слово почало вживатися за посередництвом французької мови.

Критичний аналіз чисельних наукових публікацій вчених відносно часу виникнення банківських установ дозволив зробити такі висновки: по-перше, чіткий період виникнення банків сучасній науці невідомий; по-друге, основні зачатки банківської справи з'явилися у III-I тисячолітті до н. е., але самі банки, як грошово-кредитні інститути стали формуватися у XII ст. н. е. та получили подальший розвиток у XV-XVII ст.ст.

Історія банківської справи сягає прадавніх часів. Кредит існував ще у Вавілоні, про що згадується у кодексі законів вавілонського царя Хаммурапі (XVIII століття до н. е.), яким передбачено умови надання та повернення позик. У грудні 1901 року французька археологічна експедиція знайшла на території сучасного Ірану чорний базальтовий стовп заввишки 2,25 м і завширшки від

1,65 м вгорі до 1,9 м внизу. І нічого б не було в цьому дивовижного, якби 4000 років тому не обписали його вздовж і впоперек 282 статтями законів легендарного царя Хаммурапі, 15 з яких присвячені правилам ведення банківського ремесла. Але виникнення власне банківництва пов'язане зі Стародавньою Грецією, де перші фінансисти почали розпоряджатися залученими коштами.

В економічній літературі умовно виділяють чотири основні етапи розвитку банківської діяльності, що пов'язані зі знаковими подіями в історії банківництва

На першому етапі розвитку банківської діяльності, що охоплював період від античності до виникнення Венеціанського банку, відбувалося зародження банківництва.

Початково банківські операції у Стародавній Греції здійснювались окремими храмами, найвідомішими з яких були Дельфійський, Ефеський, Делонський, Фокейський, Мілетський та деякі ін. Торговці, приватні особи і навіть цілі міста Греції віддавали свої гроші на зберігання до скарбниць храмів, недоторканість яких гарантувалась шанобливим ставленням до релігії. **Амфіктіони**, що завідували храмами, розуміли не вигідність простого зберігання величезних цінностей, що концентрувалися у їх сховищах, а тому пускали в оборот довірені храму гроші, більша частина яких надавалась у позику під проценти містам та приватним особам.

Збереження грошей – вкладів і запасів – гарантувалося, для цього існувала певна система, яка стала відомою завдяки її функціонуванню до наших часів. Вона умовно названа «економікою горщиків». Грецькі храми приймали на зберігання гроші за певну процентну плату і зберігали їх в спеціальних підвалах-сховищах. Запаси укладалися у горщики в чотири ряди, кожен ряд позначався буквою, наступна нумерація одержувалася подвоєнням букв, наприклад АА, ААА.

Храми – банки функціонували як державні органи і фактично були державним резервним фондом. Вклади в них були закритими і в обігу не використовувалися. І хоча храми мали відділення у полісах й надавали довгострокові кредити під невисокі проценти, а також забезпечували надійне збереження грошей, у Греції в 5 -4 ст. до н. е. з'явилися приватні банки.

До речі, перші грецькі банкіри за походження були рабами; грецька аристократія вважала це заняття неprestижним, оскільки навіть простий афінський громадянин зневажав ремесло торгівлі. Із колишніх рабів походив і найвідоміший банкір Афін 4 ст. до н. е. Пасіон. Його бізнес почався з 11 талантів в орендованій у колишніх власників трапезі, а до часу закінчення ним фінансових справ його власний капітал складав уже 39 талантів. Це було вищим показником того часу.

Поступово з ослабленням храмів припинилася їх діяльність як банків.

У IV ст. до н. е. в Афінах конкурентами храмів стають **трапецити** (трапезити). Ця назва походить від грец. трапеза, що означає стіл, на якому міняйли проводили свої операції. Їх появу зумовила інтенсивна торгівля, що

велася з використанням різних монет, які карбувалися як державами, так і містами. У зв'язку з чим, виникла необхідність у таких учасниках торгових операцій, які б розбиралися у монетах, що були в обігу. Спочатку трапезити займалися обміном грошей однієї монетно-вагової системи на іншу й перевіряли їх якість, а пізніше здійснювали інші грошові операції, такі як: здійснення грошових переказів в інші міста, зберігання грошей та видача кредитів, а також укладання різноманітних угод від імені свого клієнта. На кінець V ст. до н. е. трапеза – лавка міняйли, де працювали кілька осіб, перетворилася на прототип сучасного банку.

В епоху надзвичайної розмаїтості грошових знаків такі операції потребували високої кваліфікації міняйл, що викликало довіру до них та надавало можливість зберігати й розпоряджатися чужими коштами. Передані трапезиту гроші надавались в кредит під заставу рухомого майна, рабів, домів, земель, а також вантажів на кораблях і самих кораблів.

Рівень процентних ставок при цьому був досить високим - від 10 до 36% річних, що було пов'язано із значним попитом на вільні капітали, а також із високими прибутками від торговельних оборотів (внаслідок використання праці рабів). Усі отримані вклади заносились трапезитами в особливий реєстр із вказанням суми та імені вкладників, які могли доручати отримання своїх грошей іншим особам, що сприяло поширенню такого способу платежів, як списання коштів у книгах банкіра.

Поряд з обміном, перевіркою монет і кредитуванням приватні трапези виконували й інші функції: брали участь в угодах як посередники, свідки, поручителі, зберігачі документів і цінностей. У кредитуванні центр ваги припадав на фінансування торговельної й підприємницької діяльності.

Різнманітність банківських операцій призвела до спеціалізації трапезитів. Наприклад, існували *аргіраймоси*, які займалися міняльною справою, і *довеїстаї*, які видавали не тільки лихварські позики, але і промислові, здійснювали довгострокові інвестиції у промислові підприємства, за що одержували певні відсотки.

Державна влада не втручалась у справи банків, а юридичних норм документального обліку для захисту інтересів клієнтів і банкірів не існувало. Банкір ніс відповідальність своїм власним майном перед клієнтом і суспільством, бо в банках приховували доходи від оподаткування. Але клієнт був незахищений більшою мірою, оскільки умовою угоди з банкіром було поручництво. У разі відмови або неможливості клієнтів повернути позику поручник відшкодував його. Продавати боржника – громадянина в рабство за законом було заборонено, через що і з'явилася фігура поручника зі спільною матеріальною відповідальністю перед банкіром.

Подальший розвиток банківської справи зумовив появу і розповсюдження банків у Єгипті, де О. Македонський організував «королівські банки», якими управляли греки.

Банківська справа в Римі була організована на зразок банківської справи у Греції в III ст. до н.е. У *стародавньому Римі* банківська діяльність хоча і була схожа на грецьку, однак являла собою самобутній

продукт латинської цивілізації, що визначалось значно вищим рівнем діловодства.

Банки називалися *аргентарії* або *мензарії*. Вони приймали гроші на зберігання, здійснювали обмінні операції і видавали позики – лихварські, промислові, під заставу нерухомості – іпотечні. Вони також займалися організацією і проведенням аукціонів, на яких продавалося закладене майно свого та інших банків з отриманням комісійних.

Починаючи з епохи великого переселення до хрестових походів, банківська практика обмежувалася міняльною справою. Існування різних монетних систем, розмаїття монет сприяло зародженню міняльної справи. Міняйли, здебільшого іноземці, відкривали свої торгові кіоски в містах, сліdkували за валютним курсом, перевіряли оригінальність монет, здійснювали обмін грошей і навіть видавали позики.

З огляду на те, що перевезення грошей було пов'язане з величезним ризиком, міняйли займалися також видачею грошових переказів у міста, де відбувалися ярмарки або де у них були ділові відносини з місцевими міняйлами. Це було пов'язано з появою паперових грошей: золото стиралося і втрачало свою цінність, тому з'явилися дрібні золоті монети, потім їх замінили міддю і сріблом.

Грошові знаки, які використовувалися в кожній країні, мали свій грошовий зміст та назву, тому купцям доводилося не тільки перевозити, але й міняти гроші. У цьому їм допомагали міняйли або банкіри. В одному з документів про проведення такої операції записано: «міняйло Симон Розі свідчить, що він одержав 34 генуезки і 32 динари, за які брат його Вільгельм у Палермо повинен сплатити пред'явнику цього папера 48 марок добрим сріблом». Записка, що відображає таку обмінну операцію, називалася «вексель». Надалі такі обмінні операції набули досить значного поширення.

Аналогічні операції, а також грошові розрахунки здійснювалися у Стародавній Греції жрецькими храмами і міняйлами-трапезитами, а у Стародавньому Римі – менсаріями, які в результаті спеціалізації переділилися на *нумуляріїв* (обмінювали гроші) та *аргентаріїв*. Останні в свою чергу приймали вклади, видавали кредити і здійснювали безготівкові розрахунки. Обмін монет, а тим більше приймання вкладів вимагали високої кваліфікації і досвіду. Після перевірки монети складали в ємності та запечатували в присутності свідків. Запечатаний кошик міг використовуватися як засіб платежу.

Отже, банки у Стародавньому Римі вирости із міняльних контор (досвід грецьких трапез було взято за взірець) і розвивалися досить інтенсивно.

Зростаюча внаслідок завоювань роль Риму як центру економічного життя тогочасного суспільства сприяло бурхливому розвитку банківської справи, що було пов'язано з концентрацією капіталів підкорених країн та видачею цих коштів у позику в різних частинах великої імперії.

Римські громадяни здебільшого не зберігали свої гроші вдома, а віддавали банкірові, який записував їх у себе в книгах і зобов'язувався

здійснювати виплати на вимогу вкладника. У книгу, що мала назву *codexrationum*, записувались внески всіх клієнтів банкіра, для кожного з яких відводилась окрема сторінка (*nomen*) з вказанням імені вкладника, року і дня відкриття рахунку. Кожна сторінка була розділена на дві частини – «*acsepti*» та «*expensi*», що відповідно відображали надходження коштів від клієнтів та здійснювані ними витрати. При цьому платники могли розраховуватись зі своїми кредиторами, направляючи їх до банкірів з наказом здійснити платіж готівкою або переказом коштів зі сторінки на сторінку у книзі банкіра.

У Східній Римській імперії банки втратили колишню могутність, та у 4 ст. до н. е. у Візантії *аргентаріїв* і *нумуляріїв* заступили *колектаріїв*. Їхня діяльність регламентувалася державою, і вони стали передусім службовцями скарбниці. У містах вони об'єднувалися в колегії з солідарною відповідальністю, коли кожен учасник ніс відповідальність на всю суму боргу.

Від колектаріїв держава вимагала мідні гроші та обмінювала їх на золоті соліди за встановленим курсом. Втрати від таких операцій скарбниця регулювала державними субсидіями. Почалися безкінечні махінації банків. Залишки могутності колишньої банківської системи застали ще хрестоносці. Із занепадом Римської імперії занепали і банківські ремесла.

1.2. Виникнення державних банків (II етап розвитку банківництва)

Другий етап розвитку банківської діяльності, що охоплює період з 1156 р. до заснування Англійського банку в 1694 р., пов'язаний в основному з розвитком виробничих і торгівельних відносин.

Велику роль у відродженні банківської справи (фінансова активність в Європі занепала з розпадом Римської імперії) відіграли *хрестоносці*. У той час найкрупнішими банкірами були тамплієри. Орден тамплієрів – це релігійна і військова організація, яка не була банком у сучасному розумінні цього слова, оскільки її фінансові операції були лише побічною діяльністю. Гроші, віддані тамплієрам під заставу, не об'єднувалися в загальний фонд і не розміщувалися в інші операції, а залишалися в особистих сховищах власників та були доступні лише за їх згоди. На початку своєї діяльності тамплієри використовували тільки звичайний депозит: вкладник, зберігаючи право власності на предмет внеску, сплачував організації певну суму за охорону. У подальшому вже італійські банкіри, які не були під впливом церкви, удосконалили цю операцію таким чином, що з'явився вклад до запитання, терміновий депозит з відчуженням власності, а також відновлюваний терміновий вклад. Фактично тамплієри були монопольними фінансистами хрестоносців і, крім того, знатними міняйлами. Вони сприйняли і ґрунтовно переробили теорію обміну, створену стародавніми греками, яку після розпаду Римської імперії успадкувала вся Європа через посередництво євреїв і ломбардів. Протягом декількох сторіч прийом вкладів на поточній і терміновій

основі, обмін готівки здійснювалися за правилами, встановленими тамплієрами, оскільки не було необхідності змінювати їх. Використовувалися ці операції для надання позик солідним позичальникам, які, продовжуючи традиції монастирів, оперували сільськогосподарськими позиками і фінансово сприяли прогресу галузі.

Завдяки тамплієрам банківська справа була вдосконалена також в частині подвійного запису, тобто зазначалися одночасно джерела коштів і напрямків їх використання. Касовий журнал штаб-квартири в Парижі у 1295-1296 рр., що зберігся до наших днів, відображає баланс рахунків короля з 1286 по 1295 р. На кожному аркуші журналу вказувалося ім'я окремого члена ордену, дата, надходження і виплати коштів за день. Для кожного внеску зазначалася сума, ім'я вкладника, походження коштів, ім'я утримувача рахунку призначення, реєстр, де відображалася видана розписка про отримання коштів. Якщо вклад здійснювався за підсумками операції з обміну готівки, детально записувалися грошові знаки і курс обміну. Здійснюючи подібні фінансові операції, тамплієри стали дуже відомими, тому що їх послугами зі збору, зберігання і транспортування грошей користувалися королі. Орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення великих грошових сум та інших цінностей із заходу на схід.

Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківництва. У багатьох країнах Європи банки виникли завдяки розвитку торгівлі. Вони створювалися купцями для зберігання грошей і здійснення розрахунків. Поступово банки з'явилися по всій Італії, особливо у великих торгових центрах – Генуї, Венеції, Флоренції, а потім – у Франції, Гамбурзі, Нідерландах, Англії.

Внаслідок того, що стан міжнародних грошових оборотів був не найкращим, а також через різнорідність мінової одиниці і зловживання мінняйл, деякі міські управління і торгові класи відкрили громадські банки. До цього спонукало й те, що у банкірів поступово зосереджувалися всі наявні кошти торговців, які в результаті цього здійснювали між собою грошові розрахунки не готівкою, а безготівковими розрахунками, тобто шляхом письмового перенесення грошей в книгах банкірів з рахунку боржника на рахунок кредитора. Ця операція одержала назву *жирооборот*, що з грецької означає коло.

Перші **громадські банки** з'явилися в Італії. У 1156 р. у Венеції утворився жиробанк «Монтеньева» – громадська установа, куди вносилися податки і де проводилися окремі банківські операції.

У XV ст. одним з найбільших в Європі став банк родини Медічі. Представники цієї династії правили Флоренцією протягом трьох століть. З цієї родини також походили два римські папи та дві королеви Франції (Катерина та Марія). Це свідчить про вагоме становище середньовічних банкірів не лише в економіці, але й в політиці.

У 1407 р. банк Святого Георгія був створений шляхом злиття дрібних банків і знаходився під заступництвом Генуї. Як кредитор республіки банк

мав колосальні привілеї. Генуезький дож (мер) при вступі на посаду повинен був присягати, що він зобов'язується захищати самостійність банку Святого Георгія. У 1463 р. Папа Римський надав банку право відлучати від церкви всіх боржників. Цим правом банк користувався 42 роки, тому боржників у нього не було. На жиробанк цей банк був перетворений тільки в 1675 р. Банки поступово з'являлися і в інших містах, набуваючи складніших організаційних форм функціонування. Наприклад, у 1593 р. було створено Банк Святого Амвросія в Мілані, що мав деякі початкові риси акціонерного товариства. Його капітал формувалася за рахунок пайових внесків та поточних вкладів громадян і використовувався для видачі позик місту. Головним завданням подібних банків в Італії початково була підтримка державних фінансів.

У 1587 р. у Венеції після краху великого приватного банку Пізани був відкритий **державний жиробанк** з назвою «Banco di Rialto». У 1609 р. уряд Голландії внаслідок зловживань місцевих банкірів заснував Амстердамський банк під гарантію міста. У 1619 р. Гамбург за прикладом Амстердама з тих же причин заснував під гарантію міста жиробанк, який проіснував до 1812 р.

Основними операціями, які виконували ці банки, були операції зі зберігання коштів та розрахункові операції, а саме:

- банки приймали гроші на зберігання і забезпечували надійне їх зберігання у важкі часи. Це не були депозитні операції у сучасному розумінні, оскільки кошти приймалися лише на зберігання. Банк не користувався ними для проведення власних операцій, тому клієнти не одержували проценти, а навпаки сплачували банку комісійну винагороду за надійне зберігання;

- клас торговців, які мали гроші на своїх рахунках у банках, здійснював розрахункові операції через проведення переказів або за допомогою перенесення коштів зі своїх рахунків на рахунки одержувачів, якщо ті мали рахунки в цьому ж банку.

На цьому етапі розвитку банківської справи банки в Європі були тільки **жиробанками**, які створювалися в основному для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів.

Отже, можна зробити висновок про те, що банки еволюціонували разом з розвитком грошового обігу, починаючи з первинних форм, які не були схожі на майбутні розвинені форми банківських установ, але зберігаючи їх суттєві риси.

1.3. Розподілення банків на універсальні та спеціалізовані

На третьому етапі розвитку банківської діяльності, який охоплював період з 1694 р. до кінця XVIII ст., зародилася банківська справа в сучасному вигляді, коли почали з'являтися банки, які надавали кредити промисловим та торгівельним капіталістам під помірний відсоток.

На початку зазначеного етапу розвиток банків відбувався в Англії. Основним банком, що з'явився у цей час, **був перший центральний акціонерний банк** - банк Англії, створений в 1694 р. шотландцем Уільямом Петерсоном для вирішення урядових фінансових проблем. Статутний капітал банку в сумі 1 200 000 фунтів стерлінгів був вилучений державою, внаслідок чого були випущені банківські квитки на таку ж суму. Банк розплачувався цими квитками, мав право торгувати золотом (був монополістом), дисконтувати векселі. З'явилося заставне право, тобто банк надавав позики під заставу майна з умовою його відчуження при неповерненні кредиту. Крім того, йому було дозволено приймати внески для поповнення свого капіталу і виплачувати за ними відсотки.

Зазначимо, що в Україні початок банківської діяльності було покладено в середині XVIII ст. У ті часи торгівля велась за готівку, а промисловість розвивалась в основному за рахунок держави. В Україні поширення комерційного кредиту значно затримувалося порівняно з Західною Європою. Першими позичальниками були уряд і землевласники, а в ролі кредиторів виступали одноосібні підприємці-лихварі. За умов натурального поміщицького господарства така діяльність давала можливість безконтрольно підвищувати відсоток за кредит.

Поступово виникають **спеціалізовані банки**: у Шотландії – Королівський (1695 р.), Банк Британської компанії для торгівлі полотном (1706 р.), Віденський банк (1703 р.), Пруський банк для морської торгівлі (1767 р.), Паризька облікова каса (1776 р.).

У цих банках з'являється новий спосіб розрахунків: перенесення коштів з рахунку на рахунок за допомогою чекового обігу. Сьогодні за кордоном значна частка розрахунків здійснюється за допомогою чеків. На даному етапі розвитку банківської справи з'являються депозитні операції, які раніше називалися операціями зі зберігання коштів. Після багаторічної практики банкіри зробили висновок про те, що сума грошей, які депонуються, майже не змінюється, виплати покриваються надходженнями, а залишок вкладу поступово навіть збільшується. Отже, значну частину довірених їм грошей можна без збитку для вкладників пустити в оборот шляхом обліку векселів і видачі позик.

Цей висновок отримав практичне втілення, і одразу змінився характер вкладних операцій та самих банків – вони перетворилися на депозитні банки. Вкладники, для яких ця зміна не була таємницею, відмовилися від сплати комісійних і зажадали виплати відсотків. Депозитні операції набули значного поширення, оскільки стали вигідними і банкірам, і клієнтам. З'являється три основні види депозитів: до запитання, строкові, ощадні.

Ще однією з характерних рис цього періоду була поява емісійних банків, основною функцією яких стала емісія банкнот.

1.4. IV етап розвитку банківської діяльності

Четвертий етап розвитку банківської діяльності, що охоплює період з

початку XIX ст. до теперішнього часу, пов'язаний з розширенням повноважень банків. На даному етапі особливого поширення набули депозитні банки в Англії, Шотландії, Австрії, Німеччині, Швейцарії, а також у Північній Америці.

На початку XIX ст. з'явилися центральні банки, які монопольно виконували функцію емісії банкнот. Наприклад, у Франції Центральний банк був створений Наполеоном у 1800 р., Австрійський банк – у 1806 р.

Виникали і спеціалізовані банки: іпотечні, що видавали позички під заставу нерухомості, народні, які обслуговували населення, ремісничі – для ремісників. Функціонували також позикові каси, які видавали кредити. Ощадні каси, які приймали внески від населення і не мали права займатися кредитуванням, були державними установами і розміщували гроші у державні цінні папери. У 1848 р. у Пруссії з'явилися ломбарди, які стали дуже популярними і швидко розповсюдилися в інших країнах.

Отже, у XIX ст. у Європі та Північній Америці було створено та функціонувало багато банків. Крім того, у деяких країнах починають формуватися повноцінні банківські системи, до яких входили центральні банки, універсальні та спеціалізовані банки. Конкуренція серед банків призводить до універсалізації банків, в процесі якої депозитні операції все більше переплітаються з чековими і переказами, розширюються депозитні і кредитні операції, з'являються нові види банківських операцій.

Так, у 1877 р. були запроваджені лізингові операції, а пізніше банки починають проводити факторингові операції. Розвиток ринку цінних паперів зумовив розширення операцій з цінними паперами, а згодом, у 70-ті рр. XX ст., і сек'юритизацію активів.

Законодавчі обмеження участі банків на ринку цінних паперів, участь в капіталах підприємств сприяли виникненню трастових операцій. Банки розширюють торгівлю золотом, займаються валютними операціями, розвивають кореспондентські відносини. Отже, постійне удосконалення банківської діяльності зумовило формування сучасних банків як установ, які займаються досить широким колом фінансових питань, здійснюють розрахунково-касове обслуговування клієнтів і відіграють значну роль у розвитку економіки. Особливий статус банків в економічній системі пов'язаний з їх відповідальністю за стан економіки, оскільки вони впливають на масу грошей в обігу. Саме тому необхідна була особлива система контролю і регулювання діяльності банків – банківська система.

2. СУТЬ ТА ФУНКЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

У сучасних умовах для стабілізації фінансово-економічної ситуації в країні необхідна ефективно функціонуюча, надійна та розвинена банківська система.

Банківська система бере участь у виконанні основних функцій фінансової системи України, зокрема, шляхом:

- забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордони держав та між окремими галузями тощо;
- розробки та забезпечення способів управління ризиками;
- забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання;
- забезпечення безперебійного функціонування платіжних систем, зокрема, шляхом удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі;
- забезпечення насичення ринку ціною інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економік

Виділяють два основних значення трактування сутності банківської системи – вузьке (інституційний підхід) та широке (інституційно-економічний підхід) (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Підходи до сутності поняття «банківська система»

Вітчизняне законодавство передбачає саме вузьке значення трактування поняття «банківської системи». Так, згідно із ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банківська система України** складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків,

які створені і діють на території України відповідно до положень цього закону та інших законів України.

Тобто, у вузькому розумінні банківську систему розглядають лише як сукупність різних видів взаємопов'язаних між собою банків, що функціонують як цілісне у конкретний період і виконують функції притаманні банкам з метою отримання доходу.

У широкому значенні під банківською системою розуміють кредитно-фінансову систему загалом. Її розглядають як сукупність економічних, правових, організаційних умов, які визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності.

Банківська система – це складна, внутрішньо організована та динамічна система, яка включає комплекс різноманітних банківських інституцій, діяльність яких законодавчо регламентована і спрямована на обслуговування потреб економіки та суспільства, а також забезпечення фінансової стабільності країни.

Необхідність банківської системи визначається двома групами причин:

1) необхідністю здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами

- забезпечення сталості грошей і стабільності роботи всіх банків;

2) забезпечення збалансованості попиту і пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі. Банки при цьому повинні керуватися не тільки своїми комерційними інтересами, а й вимогами системи в цілому

Специфіка банківської системи проявляється в її функціях, які мають певні особливості та взаємопов'язані між собою.

Існують різні підходи до класифікації функцій банківської системи, їх змісту і кількості.

Виділяють три наступні функції:

– створення грошей і регулювання грошової маси;

– трансформаційна функція;

– стабілізаційна функція (рис. 1.2).

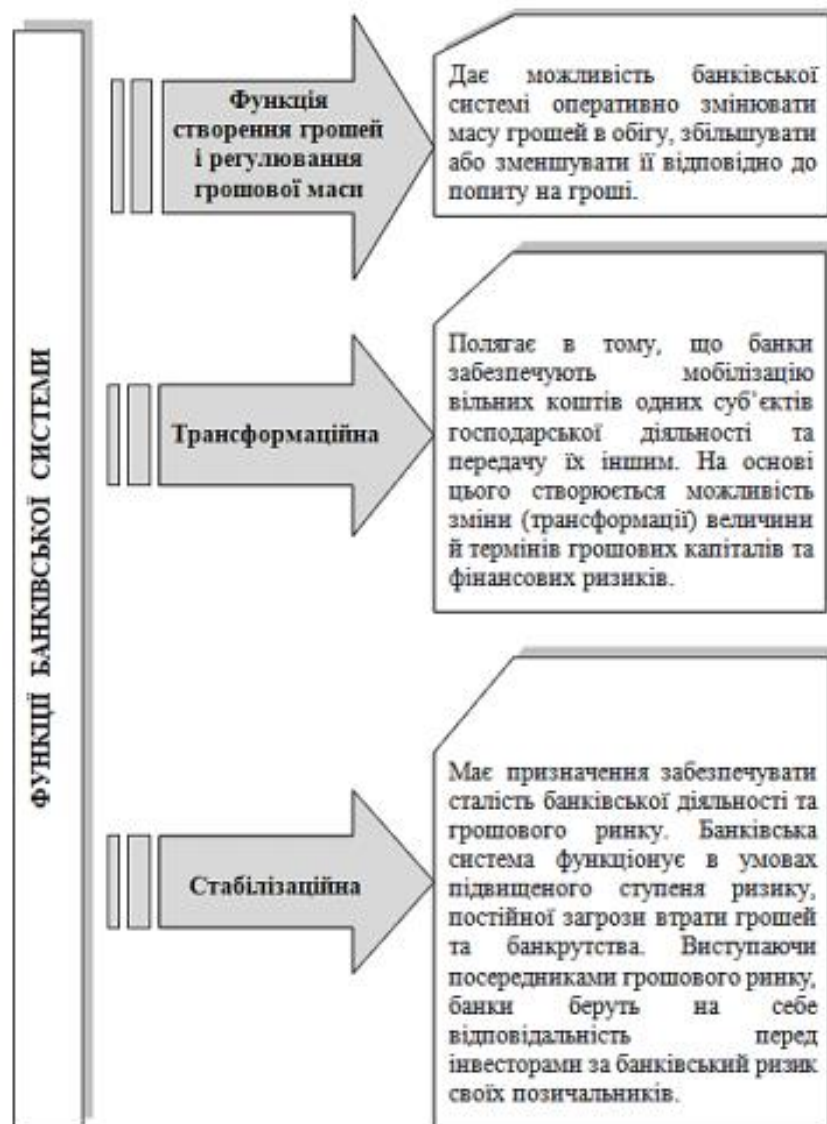

Рис. 1 2. Функції банківської системи

Ключовою функцією банківської системи є її здатність впливати на кількість грошей в обігу відповідно до потреб економіки. Кожен окремий банк здійснює емітування платіжних засобів. В межах банківської системи ця здатність є більш суттєвою та масштабнішою. Емітування платіжних засобів має значний вплив на стабільність грошової маси та на ефективність виробництва й обігу товарів.

Центральний банк здійснює первинну емісію шляхом випуску готівки, кредитування уряду та комерційних банків, купівлі цінних паперів, золота й валюти. Комерційні банки здійснюють вторинну емісію через здійснення кредитних і розрахункових операцій за рахунок яких через механізм мультиплікації банки збільшують кошти.

Виконання функцій забезпечують відповідні закони та нормативні акти, які регламентують діяльність усіх ланок банківської системи та створення належного механізму контролю й нагляду за дотриманням як чинного законодавства, так і діяльності банків.

3. ВИДИ ТА ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ

Банківська система існує в будь-якій країні в певний історичний період і є складовою частиною кредитної системи держави. Ефективна діяльність кредитної системи в будь-якій країні з ринковою економікою передбачає необхідність ієрархічної побудови її інститутів на двох рівнях: перший – центральний банк країни; другий – комерційні банки і спеціалізовані кредитно-фінансові інститути. Така структура уможливує оптимальну організацію відносин між різними ланками системи, забезпечуючи належну координацію та регулювання їхньої діяльності з метою задоволення потреб різних учасників господарського обороту у кредитно-фінансових послугах. Організація кредитної системи на двох рівнях дає змогу ефективно розподілити адміністративно-регулювальні та операційні функції між центральним банком і іншими кредитними інститутами, що забезпечує належний рівень обслуговування суб'єктів ринкових відносин.

Окреме місце у складі кредитної системи належить інфраструктурі, тобто комплексу засобів, що забезпечують нормальне функціонування інститутів кредитної системи.

Не здійснюючи безпосередньо операцій інститутів, інфраструктура кредитної системи створює оптимальні умови для виконання банками й небанківськими кредитно-фінансовими інститутами своїх функцій. Банки як основа кредитної системи є головними посередниками у всьому комплексі взаємовідносин різних суб'єктів ринкової економіки.

До загальних принципів побудови банківських систем належать:

1. Принцип унікальності банківської системи обумовлений національними традиціями, історичним досвідом, що свідчить про те, що та або інша структура банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов.

2. Принцип системи нагляду за діяльністю комерційних банків. У світовій банківській практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. Можна виділити три групи країн, що відрізняються способами побудови наглядових структур, місцем і роллю центрального банку в цих структурах.

3. Принцип положення банків на ринку цінних паперів. В окремих країнах не існує чіткого розмежування між комерційними й інвестиційними банками, що визначається положенням останніх на ринку цінних паперів.

4. Принцип рівності банківських систем. Сукупність діючих у країні банків може мати однорівневу або дворівневу (трирівневу) організацію.

У світовій практиці історично відомі три види національних банківських систем:

- однорівнева (централізована монобанківська система);
- дворівнева банківська система;
- трирівнева банківська система.

Однорівнева система – це система, побудована на принципах планового ведення господарства, кошторисного планування і фінансування. Головним

завданням банків у цієї системі є не кредитування, а фінансування народного господарства. Така система передбачає лише горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій. Тут усі банки країни (у тому числі й центральний банк) перебувають на одному рівні, виступають як рівноправні агенти, виконують практично аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів, або всі вони є державними відділеннями центрального банку. Така система характерна для країн з адміністративно-командним, тоталітарним режимом управління.

На сучасному етапі у переважній більшості країн з ринковою економікою створені й активно розвиваються *дворівневі банківські системи*, де на першому рівні функціонує центральний банк країни, на другому – комерційні банки.

При цьому небанківські фінансові установи підпорядковуються окремому регулятору.

Центральний банк організовує і контролює грошовий обіг у країні, тобто проводить державну емісійну і валютну політику і є основою резервної системи. Другий рівень утворюють самостійні, але підконтрольні центральному банку неемісійні банки та різні кредитно-фінансові установи, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Трирівнева банківська система відрізняється від дворівневої тим, що окремо виділяється третій рівень, до якого відносять кредитні установи небанківського типу (наприклад, фінансові та страхові компанії, інвестиційні фонди тощо). Найбільш типовими трирівневими кредитними системами є системи Швейцарії та Японії. Слід зазначити, що до кредитно-банківської системи Німеччини, Франції, США, крім банків, входять також різні кредитні установи – Федеральне відомство нагляду за кредитною справою (Німеччина), Комітети з банківської регламентації і кредитних установ, а також Банківська комісія (Франція), Рада Керуючих Федеральної Резервної системи, Федеральний комітет відкритого ринку, Управління Контролера грошового обігу і Федеральна корпорація страхування депозитів (США). Особливістю є й те, що в США переважають приватні кредитно-фінансові інститути (акціонерні), а в країнах Західної Європи та Японії поряд з приватними значне місце посідають напівдержавні, державні і кооперативні кредитно-фінансові установи.

4. ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Декларація про державний суверенітет України та Закон «Про економічну самостійність Української РСР», які законодавчо закріпили за нашою державою право на самостійне формування власної банківської системи, стали фундаментом для появи українських комерційних банків.

В Україні банківська система має класичну дворівневу структуру, основи якої було закладено Законом України «Про банки і банківську діяльність»,

прийнятим у 1991 році. На першому рівні знаходиться центральний банк держави - Національний банк України, на другому рівні – комерційні банки різних форм власності, спеціалізації та територіального статусу (рис. 13.).

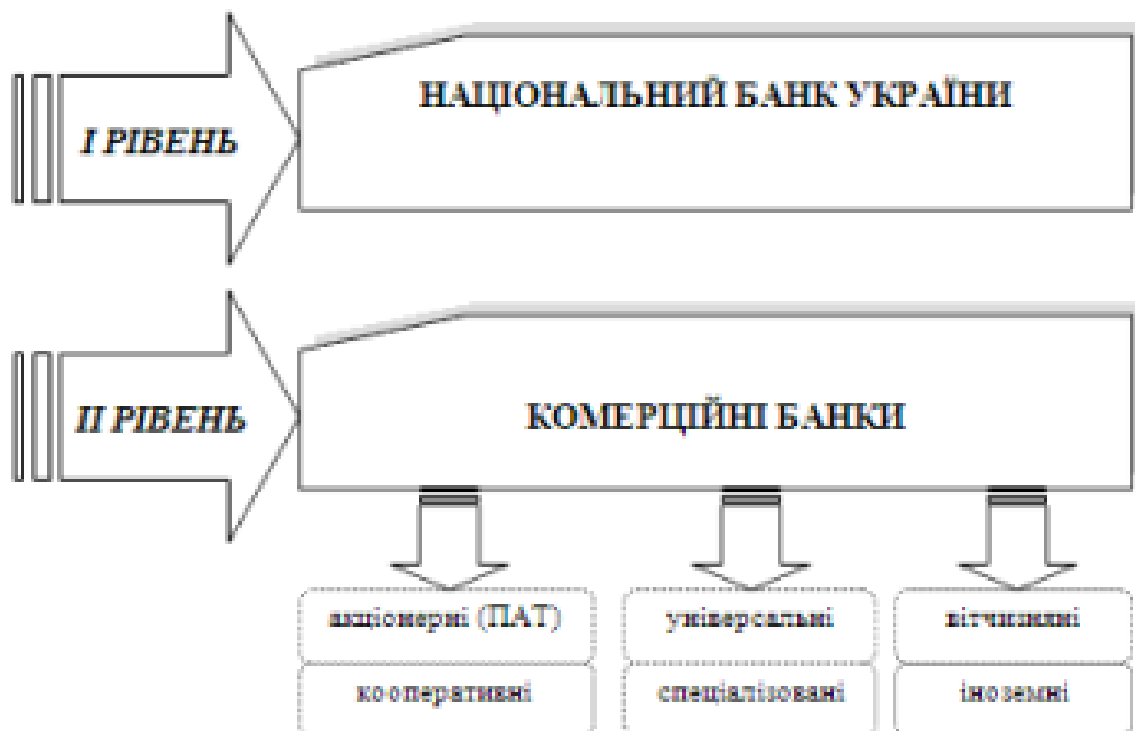

Рис. 1. 3. Структура банківської системи України

Формування сучасної банківської системи України відбувалося в кілька етапів:

1988-1990 рр.

Характеризується створенням фундаментальної бази системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР. Становлення банків відбувалось шляхом створення установ ринкового типу поряд з існуванням державних банків колишнього СРСР. Контори, управління та відділення всесоюзних банків, що належали державі, виконували на даному етапі переважно адміністративно-контрольні функції (Держбанк СРСР) та були зосереджені на фінансово-кредитному обслуговуванні державних підприємств і організацій (Промбудбанк, Агропромбанк, Житлосоцбанк, Ощадбанк, Зовнішекономбанк).

До особливих рис зазначеного періоду формування банківської системи України відносяться:

- залежність українських державних банків від всесоюзної фінансової бюрократії;
- початок утворення кооперативних банків, як суто українських банківських установ.

1991 - I півріччя 1992 рр.

Прийнято Закон України «Про банки і банківську діяльність», відповідно до положень якого закріплювалося створення автономної дворівневої

банківської системи та Національного банку України як центрального банку держави.

До особливих рис другого етапу формування банківської системи України відносяться:

- перереєстрація та реорганізація банків;
- формування банківських установ в умовах нестабільної економічної ситуації.

II півріччя 1992 – 1993 рр.

Третій етап характеризується процесами акціонування державних банків та реформування системи планування банківської діяльності, основні ознаки якої полягали в наступному: здійснення планування на основі досягнутих показників минулого року; використання прогнозування напрямів розвитку ринку банківських продуктів, спричинене передбачуваним розвитком ринків реальних товарів; формування планів на довгострокову перспективу; формування планів з урахуванням впливу зовнішніх факторів, з причини відкритості банку як системи; спрямованість плану як на поточну, так і на майбутню прибутковість.

До особливих рис третього етапу розвитку банківської системи України відносяться:

- утворення нових комерційних банків за використання приватного капіталу;
- створення значної кількості невеликих банків, орієнтованих на отримання надприбутків на тлі гіперінфляційних процесів в економіці.

1994-1996 рр.

Четвертий етап відрізнявся уповільненням інфляційних процесів, активізацією регулюючих інструментів Національним банком України.

До особливих рис четвертого етапу розвитку банківської системи України відносяться:

- зниження рівня банківського менеджменту;
- банкрутство банків;
- скорочення розміру активів банків;
- стагнація банківської діяльності;
- розбіжність у концентрації банківського капіталу.

1997-1999 рр.

П'ятий етап характеризувався наявністю внутрішньо банківської кризи та фінансової кризи, пов'язаної із знеціненням національної валюти по відношенню до інших валют, відтоком портфельних інвестицій нерезидентів, кризою на ринку внутрішніх державних запозичень.

До особливих рис п'ятого етапу розвитку банківської системи України відносяться:

- функціонування банків в умовах трансформаційного спаду виробництва;
- отримання більшістю банків збитків з причини проведення урядом конверсії короткострокових облігацій внутрішньої державної позики і заморожування частини активів;

– обмеження можливості отримання прибутків від здійснення валютних операцій з причини запровадження Національним банком України режиму обов'язкового продажу експортерами 50% своєї валютної виручки.

2000 – I півріччя 2008 рр.

Шостий етап розвитку банківської системи України характеризується активізацією глобалізаційних процесів, запровадженням новітніх методів регулювання банківської діяльності, адаптацією банківського законодавства до стандартів і вимог Європейського Союзу.

До особливих рис шостого етапу розвитку банківської системи України відносяться:

- організаційне зміцнення банківської системи;
- поява та активізація діяльності на ринку банківських послуг банків з іноземним капіталом;
- зростання коштів на рахунках фізичних та юридичних осіб;
- розширення ресурсної бази банківської системи;
- підвищення рівня монетизації економіки; розширення сфери банківських послуг;
- забезпечення стабільності банківського сектору.

II півріччя 2008 – початок 2015 р.

На початку сьомого етапу розвиток банківської системи України відбувався на тлі розгортання та дії світової фінансово-економічної кризи, що супроводжувалася скороченням обсягів промислового виробництва, рівня ВВП, зменшення ресурсного потенціалу банків, зростання інфляції, зменшення довіри до банківського сектору, коливанням валютного курсу.

До особливих рис розвитку банківської системи України в період дії світової фінансово-економічної кризи відносяться:

- орієнтація системи менеджменту банків на зменшення частки проблемних кредитів;
- впровадження заходів Національним банком України щодо підтримки банківської стабільності та захисту прав вкладників;
- значне зменшення обсягів депозитів населення.

Даний період характеризується:

1. Щодо інституційної структури банківської системи:
 - 1) зменшення частки іноземного капіталу в статутному капіталі банків у першому півріччі 2014 року;
 - 2) скорочення кількості банків зі 100% іноземним капіталом з 22 до 19 установ, зокрема, вихід з українського ринку австрійської фінансової групи Erste Group у зв'язку із продажем 100% акцій українського дочірнього банку АТ «Ерсте Банк», згортання діяльності шведського банку ПАТ «Сведбанк» та кіпрського банку ПАТ «АСТРА БАНК»).
2. Щодо стану та структури активів банків:
 - 1) тенденція до зростання активів за рахунок девальвації національної валюти протягом останнього року;
 - 2) збільшення інвестованих коштів банків в цінні папери, зокрема:

- ОВДП - з причини наявної можливості використання даного інструменту для отримання кредитів рефінансування від НБУ;
- валютні ОВДП – з метою використання даного інструменту як каналу розміщення валютних ресурсів;
- ОВДП та валютні ОВДП – з причини можливості використання даних інструментів для формування обов'язкових резервів банків на спеціальних рахунках НБУ;
- ощадні сертифікати НБУ – з метою вирішення проблеми надлишкової ліквідності.

3. Щодо стану та структури пасивів банків:

- 1) зростання сукупного обсягу зобов'язань банків України;
- 2) зростання обсягів залучених коштів від фізичних осіб, що зумовлено високими відсотковими ставками по строкових коштах;
- 3) збільшення власного капіталу банків.

2016 – по даний час.

Восьмий період характеризується впровадженням Комплексної програми розвитку фінансового сектору до 2020 року. Оновлений документ затверджений Рішенням Правління Національного банку від 16 січня 2017 року № 28.

Орієнтація НБУ на міжнародні стандарти та рекомендації Європейського органу з банківського нагляду та Базельського комітету з банківського нагляду. Перегляд нормативних документів з метою наближення їх до директив Європейського Союзу на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

До особливих рис відносяться:

- скорочення кількості банківських установ;
- частка ринку державних фінустанов складає: 54,7% та 63,4% за чистими активами та депозитами населення відповідно;
- підвищення прибутковості банків;
- відновлення тенденції дедоларизації вкладів;
- відновлення корпоративного кредитування та продовження розчищення балансів від непрацюючих кредитів.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [4, 20, 28,]

Інформаційні ресурси: [7, 10, 11]

ТЕМА 2. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ ЯК СКЛАДОВА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ

План

1. Передумови виникнення центральних банків
2. Статус і принципи організації центральних банків та їх функції
3. Правові основи функціонування, завдання, функції та організаційна структура НБУ
4. Національний банк України та основні засади грошово-кредитної політики. Інструменти грошово - кредитної політики НБУ

Ключові слова: центральний банк, банківський нагляд, види центральних банків, НБУ, функції НБУ, правовий статус НБУ, структура НБУ, грошово – кредитна політика, інструменти грошово – кредитної політики.

1. Передумови виникнення центральних банків

З розвитком цивілізацій і торгівлі виникала об'єктивна причина у пошуку інструменту, який би докорінно змінив систему розрахунків, таким інструментом стали гроші. Еволюційний процес функціонування грошей і банків в економіках країн сприяв появі інституту, який здійснював централізований контроль за емісією грошей і регулював попит і пропозицію на залучені кошти, і таким інститутом став центральний банк.

Поява інституту центральних банків має еволюційний характер, оскільки першопричиною є виникнення грошей у результаті обміну товарів на інші товари, але з часом даний вид обміну виявився малоефективний і на зміну йому в обігу з'явилися срібні і золоті монети, які, мали низку недоліків.

В умовах металевих грошей грошовий оборот та банківська система були саморегульованими, їм не потрібно було втручання регулюючих органів, однак, паперові грошові знаки, які могли швидко знецінюватись, потребували втручання регулюючих органів. Створення центральних банків пов'язане також з виникненням потреби у гаранті, що забезпечив би довіру до паперових грошей з боку громадян.

Інституціональні основи створення центральних банків формувались відповідно до умов розвитку суспільства, торгівлі та економіки кожної країни окремо.

З огляду як на еволюційний, так і на адміністративний характер **виникнення центральних банків спричинене низкою чинників:**

- бажання держави централізувати емісію грошей з метою контролю та оптимізації грошової маси;
- уніфікація грошової одиниці, що мала б зменшити кількість банкнот, які не підкріплені золотом;

– за умов розвитку торгівлі та збільшення грошового обігу потреба у універсальному засобі платежу, який викликав би довіру серед населення і перебував в обігу на території всієї країни.

2. Статус і принципи організації центральних банків та їх функції

У світовій практиці існують різні *підходи до організації банківського нагляду*. Так, можна виділити три групи країн, які відрізняються за місцем та роллю центрального банку в управлінні і способом побудови наглядових структур у державі (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Світові підходи до організації банківського нагляду

<i>Група</i>	<i>Організація банківського нагляду</i>	<i>Країни</i>
Перша група	це країни, у яких контрольні функції здійснює центральний банк	Австралія, Ісландія, Італія, Іспанія, Португалія
Друга група	це країни, у яких контрольні функції виконуються не центральним банком, а іншими органами	Австрія, Данія, Канада, Норвегія, Швеція, Фінляндія
Третя група	це країни, у яких контрольні функції здійснюються центральним банком спільно з іншими органами	Швейцарія – Центральний банк, Федеральна Банківська комісія та Швейцарська банківська асоціація; Франція – Банк де Франс спільно з Банківською комісією; Німеччина – Німецький Федеральний банк спільно з Федеральним відомством нагляду за кредитною справою; США – Федеральна Резервна система спільно з Міністерством фінансів, Казначейством – через Контролера грошового обігу, із незалежним агентством – Федеральною корпорацією страхування депозитів.

У практиці зарубіжних країн центральні банки відрізняються не лише за правовим статусом та їх роллю в кредитній системі держави, але є дуже різноманітними за правовими формами, власністю на їх капітал, ступенем незалежності від виконавчої влади тощо (рис. 2.1.).

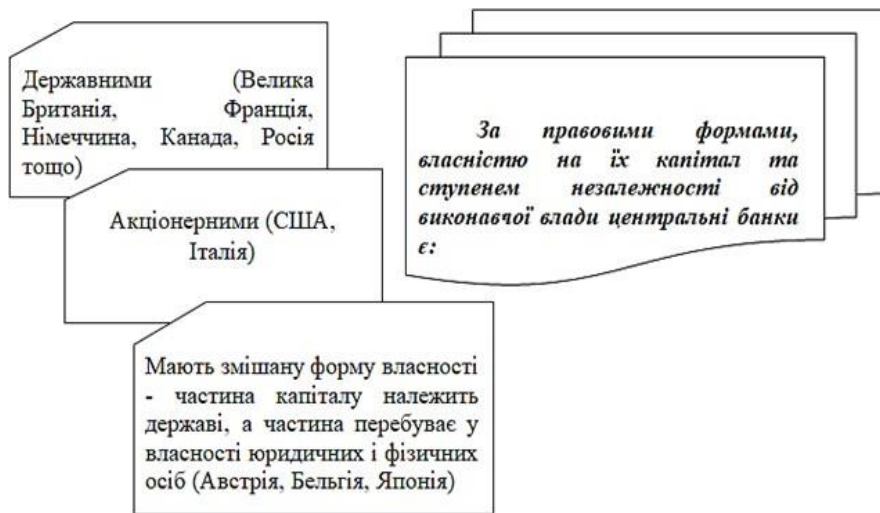

Рис. 2.1. Види центральних банків за правовими формами

Велике значення для забезпечення стабільності економічного розвитку держави має ступінь незалежності центрального банку від виконавчої влади, який також відрізняється у різних країнах (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Групи країн за ступенем незалежності центрального банку від виконавчої влади

<i>Країни</i>	<i>Характеристика</i>
Австрія, Німеччина, Швейцарія	центральні банки є найбільш незалежними від державних органів (в законодавстві цих країн відсутні норми щодо втручання уряду в грошово-кредитну політику, що регулюється центральним банком)
Канада, США, Нідерланди, Японія	центральні банки є частково незалежними від державних органів (за чинними у країні законодавством підзвітні різним органам влади). Японія - в законодавстві і передбачено суворе право державних органів скасувати рішення центрального банку
Італія	в законодавстві закріплено право уряду на втручання в діяльність цього банку

3. Правові основи функціонування, завдання, функції та організаційна структура НБУ

Створення Національного банку України (НБУ) стало можливим після проголошення державного суверенітету України 16 липня 1990 року. Правовою основою став Закон «Про банки і банківську діяльність», ухвалений Верховною Радою України 20 березня 1991 року, за яким Українська республіканська контора Держбанку СРСР перетворилася на Національний банк України зі статусом центрального емісійного банку держави.

Національний банк України є центральним банком України і здійснює свою діяльність відповідно до Конституції України, Закону України «Про Національний банк України» та інших законодавчих актів України. НБУ є

державною власністю України і виступає виразником інтересів та завдань держави в сфері регулювання економіки.

Головне призначення НБУ як центрального банку – це управління грошовим обігом з метою забезпечення стабільного не інфляційного розвитку економіки. Центральний банк впливає на грошовий обіг через зміну пропозиції грошей і зміну ціни грошей.

Національний банк України має статутний капітал, що формується за рахунок державних коштів. Розмір статутного капіталу становить 10 млн грн.

Особливий правовий статус зумовлений тим, що він поєднує у собі окремі *рис* банківської установи і *державного органу управління*. Він здійснює банківські операції, що приносять дохід (кредитування комерційних банків, операції з цінними паперами на відкритому ринку, операції з іноземною валютою тощо), але метою проведення цих операцій не є отримання прибутку.

Центральний банк використовує ці операції як інструменти управління грошовим ринком (як інструменти монетарної політики), керуючись лише державними інтересами та чинним законодавством.

Правовий статус НБУ можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими функціями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» (ст. 6, ст. 7 закону) Національний банк виконує функції, які перелічені на рисунку 2.2.

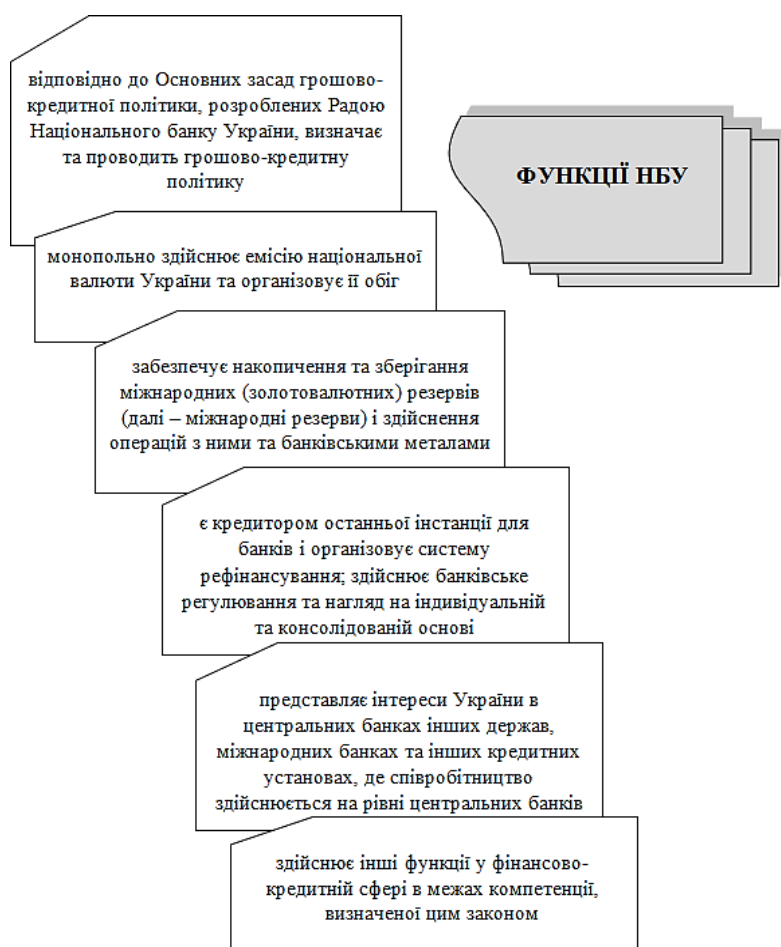

Рис. 2.2. Функції НБУ

Для реалізації цих функцій НБУ наділяється відповідними державно-владними і цивільно-правовими повноваженнями:

- він є самостійною юридичною особою;
- його майно відокремлено від майна держави;
- НБУ може розпоряджатись майном як власник;
- не є комерційною організацією.

До структури Національного банку входять центральний апарат, відокремлені підрозділи та юридичні особи, створені Національним банком для забезпечення його діяльності, які здійснюють діяльність виключно в межах завдань та функцій Національного банку, встановлених законом. В межах Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року було проведено внутрішню трансформацію Національного банку України

Головною метою таких змін було - підвищення інституційної спроможності та створення сучасного європейського центрального банку. Це дозволило більш ефективно регулювати банківський сектор, стимулювати його розвиток, а також забезпечити більш прозоре та безпечне користування фінансовими послугами для споживачів. Обрана організаційна модель фокусується на виконанні ключових функцій центрального банку. Таким чином, діяльність регулятора поділена за функціональними ознаками на окремі блоки, за діяльність кожного з яких відповідає окремий член Правління (рис. 2.3).

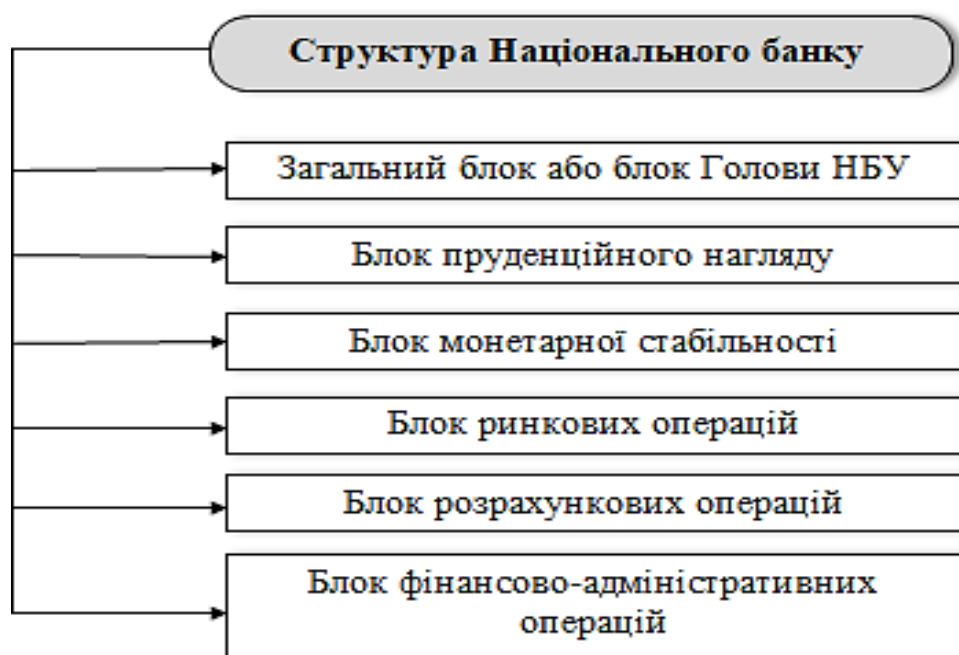

Рис. 2.3. Структура Національного банку

Організаційна структура НБУ побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

Організаційний статус НБУ пов'язаний із вирішенням низки важливих питань, що стосуються його діяльності, а саме:

- визначення на законодавчому рівні завдань і функцій центрального банку;

- формування статутного капіталу банку першого рівня;
- визначення взаємовідносин банку з органами державної влади;

порядку призначення і звільнення вищого керівного складу центрального банку

Процес централізації функцій НБУ та виходу із мережевої системи, за якої Національний банк мав територіальні управління, було розпочато ще у 2015 році у всіх регіонах України. До того часу всі функції центрального банку повністю дублювалися на місцях в територіальних управліннях. Із початком централізації починаючи з 2015 року НБУ *звужив свою представленість у регіонах до двох функцій:*

- забезпечення готівкового обігу;
- підтримка роботи відділів по роботі з громадянами та юридичними особами «Єдине вікно».

Перехід з 25 Територіальних управлінь до нової функціонально-орієнтованої організаційної структури з 4 макрорегіонами підвищив ефективність виконання політики на місцях, дозволив ефективно розподіляти наявні ресурси, оптимізувати затрати та чисельність персоналу

Вищим органом управління Національного банку України є **Рада**. До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Верховною Радою України та Президентом України. Голова НБУ, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою (ст.10. Закону України «Про Національний банк України»).

Рада НБУ не має права втручатися в оперативну діяльність Правління НБУ.

Іншими функціями Ради НБУ є:

- аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку країни;
- затвердження кошторису доходів та витрат НБУ;
- визначення аудиторської компанії для проведення зовнішньої аудиторської перевірки НБУ;
- розгляд аудиторського висновку та затвердження бухгалтерського балансу НБУ;
- розподіл прибутку НБУ за звітний бюджетний рік;
- оцінка діяльності Правління НБУ тощо.

Основним керівним органом НБУ є Правління, яке, згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики, через відповідні монетарні та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій відповідно до законодавства та здійснює управління діяльністю НБУ.

Очолює Правління Голова Національного банку України. Кількісний та персональний склад Правління затверджується Радою НБУ за поданням Голови банку. До складу Правління за посадою входять перший заступник та два заступники Голови НБУ, яких він призначає та звільняє за погодженням з Радою НБУ. Голова Національного банку призначається на посаду Верховною

Радою України за поданням Президента України строком на сім років. Голова Національного банку України несе одноосібну відповідальність за діяльність банку перед Верховною Радою України та Президентом України.

4. Національний банк України та основні засади грошово-кредитної політики. Інструменти грошово-кредитної політики НБУ

Грошово-кредитна політика (monetary policy) – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом використання визначених Законом «Про Національний банк України» засобів і методів.

Відповідно до ст.25 Закону України «Про Національний банк України» основними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- процентну політику;
- рефінансування комерційних банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), в т. ч. з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- емісію власних боргових зобов'язань і операції з ними;
- запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів.

Головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк, який відповідно до Конституції України та Закону «Про Національний банк України» її визначає та реалізує.

Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки

Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд, Верховна Рада. Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, які слугують орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговельний баланси, рівень зайнятості та ін.). Верховна Рада, крім того, регулярно заслуховує доповіді Голови НБУ та одержує інформацію банку про стан грошово-кредитного ринку в Україні.

Об'єктами, на які частіше всього спрямовуються регулятивні заходи, є:

- грошова маса;
- відсоткова ставка;
- валютний курс;
- швидкість обігу грошей;

- індекс інфляції та ін.

Грошово-кредитна політика НБУ

Інструменти монетарної політики. Світова практика монетарної політики нагромадила значний досвід використання певних інструментів грошово-кредитного регулювання економічних процесів. Усі їх можна поділити на *дві групи* (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Групи інструментів грошово-кредитного регулювання економічних процесів

Опосередкований вплив інструментів першої групи полягає у створенні таких умов, за яких посилюються чи послаблюються стимули економічних суб'єктів до певної поведінки, наприклад до накопичення чи до зменшення запасів грошей у своєму розпорядженні і відповідно до зменшення чи до збільшення їх попиту на товарних чи фінансових ринках. Тому регулювання з допомогою таких інструментів належить до економічних методів державного управління, воно має істотні переваги перед застосуванням інструментів прямої дії, вплив яких має переважно директивний характер. Тому в міру визрівання в країні ринкових відносин застосування інструментів опосередкованої дії

неухильно розширюється, а інструментів прямої дії - скорочується. У перехідний період в Україні останні застосовувались широко і досить часто, оскільки цього вимагали особливі, часто критичні ситуації, що виникали на грошовому ринку і вимагали негайного втручання з боку регулятивних органів.

Розглянемо детальніше механізм використання окремих інструментів опосередкованої дії як більш ефективних і перспективних в умовах України.

Операції на відкритому ринку - це найбільш застосовуваний інструмент монетарної політики в країнах з високорозвинутими ринковими економіками. У країнах з перехідними економіками застосування цього інструменту обмежується недостатнім розвитком ринку цінних паперів (відкритого ринку), недостатньою ліквідністю державних цінних паперів тощо. Ці чинники стримування операцій на відкритому ринку досить відчутно проявляють себе і в умовах України. Проте цей інструмент у перспективі відіграватиме ключову роль і в монетарній політиці НБУ.

Сутність операцій на відкритому ринку полягає у тому, що, купуючи цінні папери на ринку, центральний банк додатково спрямовує в оборот відповідну суму грошей і цим збільшує спочатку банківські резерви, а потім і загальну масу грошей за інших незмінних умов. Продаючи цінні папери зі свого портфеля, він вилучає на відповідну суму банківські резерви, а згодом зменшується і загальна маса грошей в обороті. У результаті цих операцій відповідно збільшується чи зменшується пропозиція грошей на ринку, що впливає в кінцевому підсумку на кон'юнктуру товарних ринків.

Операції на відкритому ринку можуть проводитися у формі:

- прямої купівлі-продажу
- на умовах зворотного викупу.

В останньому випадку за первинного продажу чи купівлі одночасно укладається угода про зворотний викуп чи продаж цих цінних паперів через певний, як правило, досить короткий, термін. Такі операції *називаються «РЕПО»* і здійснюються переважно під час проведення захисних операцій на відкритому ринку.

Регулювання норми обов'язкових резервів - високопотужний інструмент впливу на пропозицію грошей, що має невідворотну і негайну дію. *Механізм цього інструменту полягає в тому, що* центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового зберігання залучених коштів на кореспондентських рахунках без права їх використання і без виплати процентів по них. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, центральний банк негайно скорочує обсяг надлишкових резервів банків, зменшує їх кредитну спроможність, знижує рівень мультиплікації депозитів. Відповідно зменшується загальний обсяг пропозиції грошей. Якщо центральному банку потрібно збільшити пропозицію грошей, то досить відповідно знизити норму обов'язкового резервування, і ситуація змінюватиметься на протилежну - збільшиться обсяг вільних резервів, підвищаться кредитна спроможність банків і рівень мультиплікації депозитів. Цей інструмент монетарної політики має ту перевагу, що він однаково впливає на всі банки, змінюючи пропозицію грошей негайно і досить потужно.

Поточні нормативи обов'язкового резервування для вітчизняних банків до 10 березня 2020 року розраховувались залежно від строковості залучених коштів. Для строкових коштів вони становили 3%, для коштів, залучених на поточні рахунки – 6,5% .

В подальшому **норми обов'язкових резервів банків залежатимуть від валюти залучених коштів**, а не від їхньої строковості:

- для гривневих коштів встановлено нульову ставку резервування;
- для валютних – 10%.

Це сприятиме двом стратегічним цілям Національного банку – активізації банківського кредитування та дедоларизації економіки.

Процентна політика - один із м'яких інструментів монетарної політики, подібний за характером впливу на пропозицію грошей до операцій на відкритому ринку.

Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки процентів за позичками, які він надає комерційним банкам у порядку їх рефінансування. Для України найбільш типовою процентною ставкою центрального банку є *облікова ставка* НБУ.

Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ досягає таких регулятивних наслідків:

- - стримує попит комерційних банків на свої позички, гальмує зростання їх надлишкових резервів та банківського кредитування економічних суб'єктів, стримує мультиплікацію депозитів і зростання пропозиції грошей;

- - сигналізує економічним суб'єктам про свій намір «здорожчити» гроші, що саме по собі спонукає економічних суб'єктів до більш обережної поведінки і зумовлює падіння ринкової кон'юнктури.

Зниження центральним банком облікової ставки має протилежні наслідки - збільшує попит комерційних банків на позички та їх надлишкові резерви, що спричинює зростання пропозиції грошей.

Важливу роль у реалізації грошово-кредитної політики відіграє систематичний контроль за виконанням визначених показників та індикаторів. Число таких індикаторів може бути розширене заходами з розвитку інвестиційного кредитування, ринку іпотечних цінних паперів, системи обов'язкових та добровільних пенсійних накопичень, розширення операцій з рефінансування банків та операцій на відкритому ринку цінних паперів. Оскільки центральний банк не обслуговує безпосередньо господарюючих суб'єктів, можливості його впливу на економічні процеси та грошовий обіг значною мірою зумовлюється взаємодією з комерційними банками, де депозитні та кредитні операції є головним джерелом емісії та визначають обсяг і структуру грошової маси. Тому механізм реалізації грошово-кредитної політики центрального банку передбачає насамперед вплив на кредитну діяльність комерційних банків. Кредитний ринок є похідною грошового ринку, тому активізація на грошовому ринку, збільшення обсягу грошової маси, зміна її структури автоматично призводять до відповідних змін на кредитному ринку.

В основному, всі регулюючі інструменти НБУ направлені на стабілізацію банківських установ, тому пріоритетними інструментами його грошово-

кредитної політики можна визначити:

1. процентну політику;
2. політику обов'язкових резервів;
3. операції на відкритому ринку;
4. політику рефінансування;
5. курсову політику, які безпосередньо впливають на грошову масу, мають свою мету та регулюючі функції (табл.5.).

Депозитні та кредитні операції – важливий інструмент грошово-кредитної політики центральних банків. Вони є монетарними операціями і застосовуються для регулювання ліквідності банківської системи з метою підтримання рівноваги на грошово-кредитному ринку. Кредитні та депозитні операції – гнучкий та оперативний ринковий інструмент, їх застосування призводить до змін в обсягах грошової бази, тобто пропозиції грошей.

Рекомендована література:

Базова: [1, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [4, 7, 19, 22, 23, 27, 29]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 4, 7, 10, 11]

ТЕМА 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

План

1. Сутність, функції та види комерційних банків
2. Порядок створення, реєстрації, ліцензування та реорганізації банків
3. Організаційна та функціональна структура комерційних банків
4. Загальна характеристика видів діяльності банку
5. Банківські об'єднання: їх суть та види

Ключові слова: банк, функції банків, види банків, банківські рахунки, реєстрація, ліцензування, філія, представництво, відділення, реорганізація, злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення, активні операції, пасивні операції, комісійно – посередницькі операції, банківська група, банківська холдингова компанія, фінансова холдингова група, банківська спілка, банківська асоціація.

1. Сутність, функції та види комерційних банків

Відповідно до ЗУ «Про банки та банківську діяльність» банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції:

– залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;

– відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банки виконують такі функції:

- трансформаційну;
- емісійну.

Трансформаційна функція банків зумовлена посередницькою місією банків взагалі і їх особливим місцем серед фінансових посередників зокрема. Полягає вона в зміні (трансформації) таких якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банки, як рівень ризикованості, строковість, обсяги та просторове спрямування.

У зв'язку з цим можна виділити такі напрями цієї функції:

- трансформація ризиків;
- трансформація строків;
- трансформація обсягів;
- просторова трансформація.

Трансформація ризиків полягає в тому, що банки, діяльність яких пов'язана з високим ризиком, вживаючи відповідних заходів, можуть звести ці ризики для своїх вкладників та акціонерів до мінімуму. До таких заходів належать: диверсифікація активних операцій, створення резервів, диференціація процентних ставок залежно від ризикованості кредитів, страхування депозитів тощо. Завдяки цим заходам банки беруть на себе переважну частину ризиків непогашення позичок.

Трансформація строків означає, що, мобілізуючи значні обсяги короткострокових коштів і постійно поповнюючи їх, банки одержують можливість деяку їх частину спрямовувати в довгострокові позички та інші довгострокові активи. Це вигідно не тільки банкам (вони одержують більш високий дохід), а й їхнім клієнтам. Позичальники одержують можливість профінансувати свої довгострокові проекти, а кредитори банків - одержати більший дохід за своїми вкладками в банках.

Трансформація обсягів капіталів виявляється в тому, що, мобілізуючи великі обсяги дрібних вкладів, банки дістають можливість акумулювати великі маси капіталу для реалізації масштабних проектів. Без банків ці кошти залишались би розпорошеними, використовувалися б з низькою віддачею чи взагалі не використовувалися.

Просторова трансформація означає, що банки можуть акумулювати ресурси з багатьох регіонів і навіть з інших країн і спрямувати на фінансування проектів одного регіону, однієї країни, одного об'єкта. Таким чином розсуваються географічні межі грошового ринку, він перетворюється у міжнародний і світовий, що полегшує балансування попиту і пропозиції на грошовому ринку в будь-якому місці світового ринку.

Емісійна функція банків полягає в тому, що тільки вони можуть створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в оборот, збільшуючи

пропозицію грошей, або ж вилучати їх з обороту, зменшуючи пропозицію грошей.

У ринкових економіках функціонують різні види банків, які класифікують за певними ознаками:

I. За формою власності:

- державні;
- акціонерні;
- кооперативні.

Згідно із законодавством України:

– *державним банком* є банк 100% статутного капіталу якого належить державі. Він засновується за рішенням Кабінету Міністрів України.

– *акціонерним* є банк який формує свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників шляхом випуску і розміщення акцій банку. Створюється у формі публічних акціонерних товариств (ПАТ).

– *кооперативні банки* створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативний банк. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку повинна бути не менше 50 осіб. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації. До функцій центрального кооперативного банку, крім стандартних функцій, належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

II За колом виконуваних операцій в Україні можуть функціонувати

- універсальні ;
- спеціалізовані.

Універсальні банки здійснюють широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки.

Спеціалізовані банки згідно вітчизняного законодавства, банки можуть бути:

- ощадними;
- інвестиційними;
- іпотечними;
- розрахунковими (кліринговими).

Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо понад 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб.

III. Для здійснення аналізу діяльності банківської системи України НБУ передбачено такі групи:

- банки з державною часткою;
- банки іноземних банківських груп;
- банки з приватним капіталом

Банки з державною часткою - банки, в яких держава прямо або опосередковано володіє часткою більше 75% статутного капіталу банку.

Банки іноземних банківських груп - банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам, або іноземним фінансово-банківським групам.

Банки з приватним капіталом - банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі один або кілька приватних інвесторів, прямо і/або опосередковано володіють не менш ніж 50% статутного капіталу банку.

Станом на початок 2020 року у групі банків з державною часткою – 5 банків (АТ «Укресімбанк», АТ «Ощадбанк», АТ КБ «Приватбанк», АБ «Укргазбанк» та ПАТ «Розрахунковий Центр»), у групі банків іноземних банківських груп – 21 банк та у групі банків з приватним капіталом – 51 банк.

IV. За належністю капіталу банку:

- вітчизняні;
- іноземні;
- банк з іноземним капіталом.

Вітчизняні - капітал належить вітчизняним інвесторам.

Іноземні - капітал належить іноземним інвесторам.

Банк з іноземним капіталом - банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків (табл. 1.). Чинним законодавством України в окрему групу виділені *системоутворюючі банки*, тобто банки, зобов'язання яких становлять не менше 10 % від загальних зобов'язань банківської системи. Національний банк щороку визначає системно важливі банки за даними на 1 січня поточного року. На початок 2020 року кількість банків лишилась незмінна і складає 14 установ, водночас замість Укрсоцбанку, який попереднього року приєднався до Альфа-Банку, до переліку увійшов А-Банк. Так чином, у список системоутворюючих банків потрапили 4 державні банки, 6 банків з іноземним капіталом і 4 банки з українським капіталом.

2. Порядок створення, реєстрації, ліцензування та реорганізації банків

Вимоги щодо здійснення державної реєстрації банку як фінансової установи наведено в Законі України «Про банки і банківську діяльність» та Положенні про ліцензування банків затвердженому Постановою Правління Національного банку України № 149 від 22.12.2018 року.

Остаточне рішення про можливість створення комерційного банку з національним капіталом приймає **Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків**. Для банків, що створюються за участю іноземного капіталу, таке рішення ухвалюється **Правлінням НБУ**.

Комерційні банки можуть відкривативідокремлені підрозділи (*філії, відділення, представництва* тощо) на території України у разі його відповідності вимогам щодо відкриття відокремлених підрозділів, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України.

Для відкриття **відокремленого підрозділу** банк зобов'язаний повідомити про це Національний банк України, який, в свою чергу, включає відомості про відокремлені підрозділи банку до Державного реєстру банків на підставі письмового повідомлення банку.

Відокремлений підрозділ банку має право розпочати свою діяльність через 10 днів після повідомлення банком Національного банку України про відкриття такого відокремленого підрозділу.

У повідомленні про відкриття відокремленого підрозділу, що здійснюватиме діяльність від його імені, банк зобов'язаний зазначити:

- внутрішньобанківський реєстраційний код відокремленого підрозділу;
- повне найменування відокремленого підрозділу;
- місцезнаходження відокремленого підрозділу;
- прізвище, ім'я та по батькові керівника відокремленого підрозділу;
- обсяг та види діяльності, що виконуватиметься відокремленим підрозділом;
- інформацію про відповідне рішення уповноваженого органу банку про відкриття такого підрозділу;
- номер та дату затвердження положення про відокремлений підрозділ банку;
- підтвердження відповідності відокремленого підрозділу вимогам, встановленим цим Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України, у тому числі щодо приміщення, обладнання відокремленого підрозділу банку і професійної придатності та ділової репутації керівників відокремленого підрозділу.

До повідомлення про відкриття відокремленого підрозділу, що виконуватиме функції представництва та захисту інтересів банку, додаються такі документи:

- рішення уповноваженого органу банку про відкриття представництва;
- положення про представництво, затверджене уповноваженим органом банку.

*На відміну від **представництв**, котрі фінансуються банком і діють від свого імені без права виконувати банківські операції, **філії** виконують усі або деякі операції на підставі дозволу, наданого банком.*

На території України мають право відкривати філії та представництва іноземні банки.

Іноземний банк має право на відкриття філії в Україні за таких умов:

- до держави, в якій зареєстровано іноземний банк, відсутні суттєві застереження з боку відповідних міжнародних органів щодо виконання нею міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
- банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду;
- між Національним банком України та органом банківського нагляду

держави, в якій зареєстровано іноземний банк, укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду, гармонізації їх принципів та умов;

- мінімальний розмір приписного капіталу (сума грошових коштів у вільно конвертованій валюті, надана іноземним банком філії для її акредитації) філії на момент її акредитації є не меншим 120 мільйонів гривень;

- наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України.

Підставою для здійснення банківської діяльності філією іноземного банку є її акредитація шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та видачі банківської ліцензії.

Українські банки мають право створювати (у тому числі шляхом придбання) дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав після отримання дозволу Національного банку України. Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників НБУ видає комерційним банкам спеціальний дозвіл - ліцензію на здійснення банківських операцій. *Видача банківської ліцензії відбувається після процедури реєстрації банку впродовж одного року.*

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення деяких чи всіх банківських операцій.

Для отримання ліцензії кредитна установа повинна подати такі документи:

- копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;

- копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);

- відомості про кількісний склад спостережної ради, правління, ревізійної комісії;

- відомості за формою, визначеною Національним банком, що дають змогу зробити висновок про:

- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;

- професійну придатність головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

- ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

- наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів,

необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим НБУ;

- копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

- бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими Національним банком;

- копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів.

Відкликання ліцензії означає припинення банківської діяльності. Підставами для цього є:

- недостовірність інформації в документах, наданих для отримання ліцензії;

- не проведення банком жодної операції протягом року з дня отримання ліцензії

- недотримання обов'язкових умов для одержання ліцензії протягом року з дати реєстрації банку

- наявність порушень законів і нормативно-правових актів НБУ, які призвели до значної втрати активів та неплатоспроможності банку;

- недоцільність виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

Припинення діяльності комерційного банку відбувається шляхом ліквідації або реорганізації.

Реорганізація банку – це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передачу належних їм майна, коштів, прав та обов'язків до банку – правонаступника, який створюється у результаті злиття.

Приєднання означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку.

Поділ означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків у відповідних частинах до банків, які створюються внаслідок реорганізації цього банку шляхом поділу.

Виділення означає перетворення банку як юридичної особи та передачу певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов'язків до банку, який створюється внаслідок реорганізації.

Перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми товариства.

Реорганізація може бути добровільною та примусовою (обов'язковою). Добровільна реорганізація проводиться за ініціативою самого банку (за рішенням загальних зборів акціонерів). Примусова реорганізація застосовується до проблемних банків за ініціативою НБУ або Верховною Радою України (щодо державних банків) у порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правовими актами НБУ.

Ліквідація банку - процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до положень цього Закону «Про банки і банківську діяльність» та Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

3. Організаційна та функціональна структура комерційних банків

Комерційні банки самостійно обирають організаційну структуру залежно від наступних факторів:

- законодавство (Закони України «Про господарські товариства», «Про банки і банківську діяльність» та ін.);
- розмір банку і масштаби його діяльності;
- юридичний статус (реалізація відносин власності);
- спеціалізація або універсалізація діяльності.

Організаційну структуру банківської установи можна розглядати з двох позицій, а саме як:

- структуру управління банком (рис.3.1);
- структуру його функціональних підрозділів та служб.

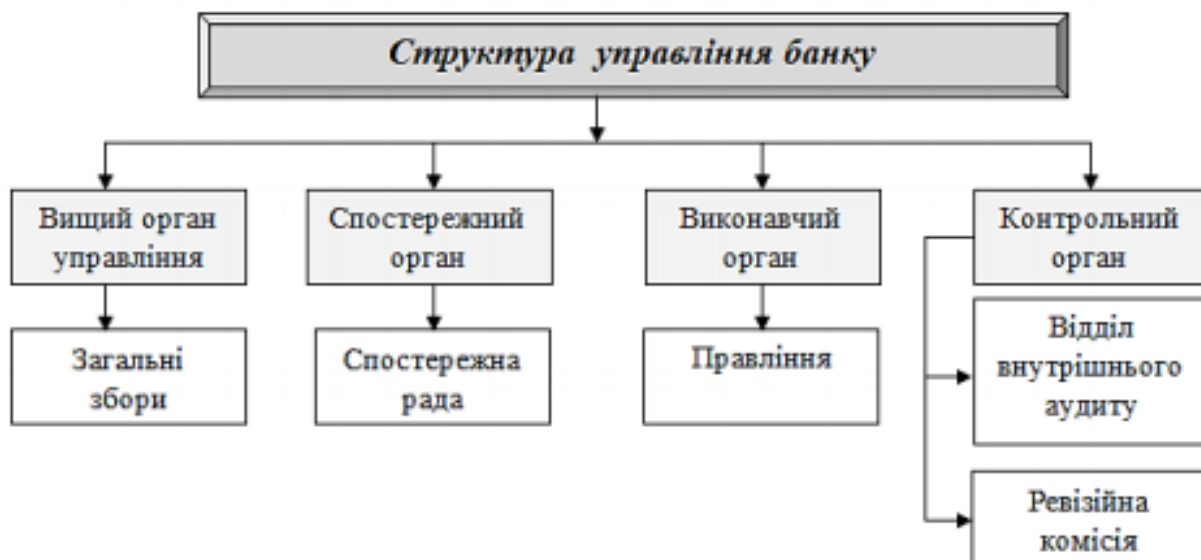

Рис. 3.1. Структура управління банківської установи з колективною формою власності

Компетенції органів управління визначено статтями Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Структура банківських функціональних підрозділів залежить від

величини банку, обсягу його базових та інших операцій, тому в дечому може різнитись у тому чи іншому банку.

Крім цього, банки як юридичні особи мають у своїй структурі служби і відділи, які не обов'язково виконують банківські операції: бухгалтерія, економічний відділ, відділ кадрів, юридичний відділ, служба безпеки, адміністративно - господарська служба тощо.

Ієрархічно організаційну структуру функціональних підрозділів акціонерного універсального банку можна подати схемою (рис. 3.2.).

Рис. 3.2. Організаційна структура функціональних підрозділів акціонерного банку

Органами управління банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку.

Органом контролю банку є ревізійна комісія та внутрішній аудит банку.

Оскільки єдиним акціонером державного банку є держава функції з управління корпоративними правами держави у державному банку здійснює Кабінет Міністрів України. Орган, що здійснює управління корпоративними правами держави у державному банку, також виконує функції вищого органу управління державного банку.

Іншими органами управління державного банку є правління державного банку та наглядова рада державного банку, діяльність якої визначається відповідним положенням, затвердженим на її засіданні та правління державного банку, а повноваження визначені Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Вищим органом управління банку з недержавною формою власності є загальні збори учасників (акціонерів).

Збори акціонерів (учасників) банку – основний (найвищий) орган управління банку. Цей орган збирається, як правило, один раз на рік, але не пізніше ніж через місяць після складання балансу банку за звітний рік і здійснює загальне керівництво діяльністю (затверджує і вносить зміни до статуту банку, затверджує річний звіт про роботу банку, визначає основні напрямки його діяльності тощо).

Збори вирішують стратегічні завдання в діяльності банку:

– визначення основних напрямів діяльності банку, затвердження планів

його діяльності та звітів про їх виконання;

- обрання та відкликання членів спостережного, виконавчого та контрольного органів банку;
- затвердження організаційної структури банку, а також внутрішніх положень, що регламентують виконання банківських операцій;
- внесення змін до статуту банку;
- затвердження річних результатів діяльності, порядку розподілу прибутку та покриття збитків;
- прийняття рішення про додатковий випуск акцій (для акціонерного) чи встановлення розміру та порядку внесення учасниками додаткових вкладів для збільшення статутного капіталу пайового банку;
- створення, реорганізація і ліквідація дочірніх підприємств, філій, представництв та затвердження їхніх статутів і положень;
- прийняття рішення про припинення діяльності банку;
- інші питання, що належать до компетенції загальних зборів акціонерів (учасників) за статутом банку.

Виконавчим органом управління банків недержавної форми власності є правління (рада директорів). До компетенції правління банку належить вирішення всіх питань, пов'язаних з керівництвом поточною діяльністю банку, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників та ради банку:

- реалізація стратегії та бізнес-плану розвитку банку;
- реалізація стратегії та політики управління ризиками;
- формування визначеної радою банку організаційної структури банку;
- розроблення положень, що регламентують діяльність структурних і відокремлених підрозділів банку згідно зі стратегією розвитку банку;
- вирішення питань, пов'язаних з управлінням поточною діяльністю банку.

Голова правління банку несе персональну відповідальність за діяльність банку.

За рішенням загальних зборів учасників створюють спостережний орган (спостережна рада) з метою загального керівництва роботою банку і контролю за роботою правління (ради директорів) та ревізійної комісії.

Кількісний склад ради банку визначається статутом банку, але не може становити менше п'яти осіб.

До виключної компетенції ради банку належать такі функції:

- затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку;
- затвердження бюджету банку, у тому числі бюджету підрозділу внутрішнього аудиту, та бізнес-плану розвитку банку;
- визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів;
- забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку та контролю за її ефективністю;
- контроль за ефективністю функціонування системи управління

ризиками;

- визначення джерел капіталізації та іншого фінансування банку;
- визначення кредитної політики банку;
- визначення організаційної структури банку, у тому числі підрозділу внутрішнього аудиту;
- затвердження внутрішніх положень, що регламентують діяльність структурних підрозділів банку
- призначення і звільнення голови та членів правління банку, керівника підрозділу внутрішнього аудиту;
- здійснення контролю за діяльністю правління банку, внесення пропозицій щодо її вдосконалення;
- визначення порядку роботи та планів підрозділу внутрішнього аудиту і контроль за його діяльністю;
- визначення аудиторської фірми для проведення зовнішнього аудиту, затвердження умов договору, що укладається з нею, встановлення розміру оплати послуг;
- розгляд висновку зовнішнього аудиту банку та підготовка рекомендацій загальним зборам учасників банку для прийняття рішення щодо нього;
- контроль за усуненням недоліків, виявлених Національним банком України та іншими органами державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку, підрозділом внутрішнього аудиту та аудиторською фірмою, за результатами проведення зовнішнього аудиту;
- прийняття рішення щодо створення дочірніх підприємств та участі в них, їх реорганізації та ліквідації, створення відокремлених підрозділів банку, затвердження їх статутів і положень;
- затвердження умов цивільно-правових, трудових договорів, що укладаються з членами правління банку та працівниками підрозділу внутрішнього аудиту, встановлення розміру їхньої винагороди, у тому числі заохочувальних та компенсаційних виплат;
- забезпечення своєчасного надання (опублікування) банком достовірної інформації щодо його діяльності відповідно до законодавства;
- скликання загальних зборів учасників банку, підготовка порядку денного загальних зборів учасників банку, прийняття рішення про дату їх проведення;
- прийняття рішення про розміщення та викуп розміщених банком цінних паперів, крім акцій;
- вирішення питань про участь банку у групах;
- затвердження порядку здійснення операцій із пов'язаними з банком особами здійснення інших повноважень відповідно до статуту.

Складовою системи внутрішнього контролю банку є постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту. Підрозділ внутрішнього аудиту підпорядковується раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого радою банку.

Організація та порядок роботи підрозділу внутрішнього аудиту встановлюються централізовано материнським банком для своїх дочірніх компаній. У дочірніх компаніях банку функції внутрішнього аудиту може виконувати підрозділ внутрішнього аудиту материнського банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту здійснює такі функції:

- перевіряє наявність та оцінює ефективність роботи систем управління ризиками, відповідність цих систем видам та обсягам здійснюваних банком операцій, і внутрішнього контролю банку;
- перевіряє процес оцінки достатності капіталу з урахуванням ризиків банку;
- здійснює моніторинг дотримання керівниками та працівниками банку вимог законодавства і внутрішніх положень банку, затверджених радою банку;
- оцінює інформаційно-технічне забезпечення управління та проведення операцій;
- перевіряє правильність ведення і достовірність бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- перевіряє фінансово-господарську діяльність банку;
- перевіряє відповідність кваліфікаційним вимогам та виконання професійних обов'язків працівниками банку;
- виявляє та перевіряє випадки перевищення повноважень посадовими особами банку і виникнення конфлікту інтересів у банку;
- перевіряє достовірність та вчасність надання інформації органам державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;
- інші функції, пов'язані із здійсненням нагляду за діяльністю банку.

Контроль за фінансово-господарською діяльністю банку здійснює ревізійна комісія, яка здійснює контроль за діяльністю правління банку.

Комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності правління як з власної ініціативи, так і за дорученням зборів та на вимогу акціонерів (учасників) банку. **Головне завдання ревізійної комісії** – контроль за дотриманням банком законодавчих та нормативних актів, що регулюють банківську діяльність.

Ревізійна комісія подає Загальним зборам акціонерів щорічний звіт, а також свої висновки, рекомендації та звіти незалежних аудиторів.

Організаційна структура банку включає функціональні служби та підрозділи, кожен з яких виконує певні операції і має свої права та обов'язки.

Банк створює комплексну та адекватну систему управління ризиками, що має враховувати специфіку роботи банку, встановлені Національним банком України вимоги щодо управління ризиками. Система управління ризиками має забезпечувати виявлення, ідентифікацію, оцінку, моніторинг та контроль за всіма видами ризиків на всіх організаційних рівнях та оцінку достатності капіталу банку для покриття всіх видів ризиків.

Банк утворює постійно діючий підрозділ з управління ризиками, що має відповідати за впровадження внутрішніх положень та процедур управління ризиками відповідно до визначених радою банку стратегії та політики

управління ризиками.

Підрозділ з управління ризиками має бути підзвітний раді банку та відокремлений від підрозділу внутрішнього аудиту, підрозділів, що здійснюють операції, та підрозділів, що реєструють операції.

Банк зобов'язаний з метою управління ризиками утворити постійно діючі комітети, зокрема:

➤ **кредитний комітет:**

– оцінює якість активів банку та адекватність резервів під можливі втрати за кредитами здійснює формування кредитної стратегії та кредитної політики банку;

– затверджує організаційну структуру кредитного департаменту та посадових інструкцій для його працівників;

– встановлює напрями диверсифікації кредитного портфеля банку;

– приймає рішення про надання «великих» кредитів, періодичне списання безнадійних кредитів;

➤ **комітет з питань управління активами та пасивами:**

– розглядає собівартість пасивів та прибутковість активів;

– приймає рішення щодо політики процентної маржі;

– розглядає питання відповідності строковості активів та пасивів;

– надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, що виникають.

Залежно від рівня складності та обсягів операцій банк має право утворювати також інші комітети.

4. Загальна характеристика видів діяльності банку

У статті 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» конкретно визначено, які види діяльності може здійснювати універсальна банківська установа.

Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських та інших фінансових послуг (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати іншу діяльність, як у національній, так і в іноземній валюті.

Банківська діяльність - залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

До банківських послуг належать:

– залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

– відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах, та рахунків умовного зберігання (ескроу);

– розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на

власний ризик.

Банківські послуги дозволяється надавати виключно банку (Центральний депозитарій цінних паперів має право провадити окремі банківські операції на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій, що видається у встановленому Національним банком України порядку).

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо:

- інвестицій;
- випуску власних цінних паперів;
- випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- зберігання цінностей (у тому числі щодо обліку і зберігання цінних паперів та інших коштовностей, конфіскованих (заарештованих) на користь держави та/або визнаних безхазяйними) або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Традиційний набір банківських операцій відображено на рис. 3.3.

Виходячи із функціонального призначення банку, його операції поділяють на пасивні, активні, комісійні (активно - пасивні).

Пасивні операції - це операції, за допомогою яких банки формують власний капітал та ресурсну базу для проведення активних операцій:

- формування статутного капіталу;
- залучення коштів на рахунки юридичних та фізичних осіб;
- випуск цінних паперів власного боргу;
- отримання кредитів від інших банків.

Рис. 3.3. Основні види операцій універсального банку

Активні операції - це операції з розміщення банками наявних ресурсів з метою отримання доходів, створення додаткових платіжних засобів і забезпечення своєї ліквідності:

- кредитні операції;

- інвестиційні операції;
- засновницькі операції;
- вкладення коштів на депозитні рахунки в інших банках.

Комісійно - посередницькі операції - це операції, які здійснюються банками за дорученням клієнтів за певну плату у вигляді комісії (операції для клієнтів, не пов'язані з рухом грошей):

- із розрахунково-касового обслуговування клієнтів (внутрішнього і міжнародного);
- торговельно-комісійного обслуговування на ринку цінних паперів, валютному ринку, ринку металів;
- трастове та консультативне обслуговування клієнтів тощо.

5. Банківські об'єднання: їх суть та види

Відповідно до ст. 2 ЗУ «Про банки і банківську діяльність», **банківська група** – це група юридичних осіб, які мають спільного контролера,

- що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності;

- що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною;

- що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною.

Виділяють:

- іноземні;
- міжнародні;
- національні банківські групи.

Іноземна банківська група – це частина міжнародної банківської групи.

Міжнародна банківська група – це група фінансових установ, пов'язаних відносинами контролю, діяльність якої обслуговування клієнтів (фізичних та юридичних осіб, крім банків та інших фінансових установ).

Мета створення:

- концентрація капіталів членів корпорації;
- підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності,
- забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю.

Банківська холдингова компанія - фінансова холдингова компанія, в якій переважною діяльністю фінансових установ, що є її дочірніми та асоційованими компаніями, є банківська діяльність.

До складу об'єднання входять виключно банки. Материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше 50 % акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками. Дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку. У разі, якщо дочірній банк набув право власності на акції материнського банку, він зобов'язаний відчужити їх у місячний термін.

Мета створення:

- на головний банк групи покладаються додаткові організаційні функції;
- створення системи управління спільною діяльністю.

Фінансова холдингова група має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою.

Материнській компанії має належати більше 50 % акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи.

Мета створення:

- на головний банк групи покладаються додаткові організаційні функції;
- створення системи управління спільною діяльністю.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації.

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків - членів асоціації (спілки).

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [3, 9, 10, 11, 18, 25, 35]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11]

ТЕМА 4. СТАБІЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

План

1. Ризик у банківській діяльності.
2. Стабільність банківської системи та системний ризик.
3. Організація та функціонування системи ризик-менеджменту банку.
4. Антикризове управління банківською системою.

Ключові слова: ризик, банківський ризик, категорії ризику, фактори впливу, фінансова криза, ризик – менеджмент, управління ризиками, принципи, процес управління ризиками, моніторинг, антикризове управління, антикризове управління банком, стратегії антикризового управління.

1. Ризик у банківській діяльності

У процесі діяльності всі банківські установи незалежно від спеціалізації стикаються з різними формами та видами ризиків, що можуть як позитивно, так і негативно впливати на результати роботи банку. У сучасній економічній літературі поняття ризику розглядається як об'єктивно-суб'єктивна категорія діяльності, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору та відображає міру сподіваного результату та є не тільки негативним, а й позитивним явищем.

З погляду діяльності банків на ринку фінансових послуг під **банківським ризиком** розуміють загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання запланованих доходів, а також можливість отримати додатковий прибуток у разі реалізації певних, прийнятних для банку фінансових ризиків.

З точки зору НБУ в контексті нагляду за банками **ризик банківської діяльності** – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку. У цілому для банку ризик – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути *прямими*, тобто втрата доходів або капіталу, чи *непрямими*, а саме – накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей.

Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу. Існування ризику не обов'язково є причиною для занепокоєння. Для розгляду ризиків у ширшій перспективі наглядовці мають вирішити, чи є ризики, які бере на себе банк, виправданими.

Ризики вважаються *виправданими*, якщо вони є зрозумілими, контрольованими, вимірюваними та відповідають здатності банку швидко

реагувати на негативні обставини. *Невиправданий ризик* може впливати із навмисних або ненавмисних дій. Якщо ризики є невиправданими, то заходи, які в такому разі має здійснити банк, включають зменшення сум під ризиком, збільшення капіталу або зміцнення процесів управління ризиками.

Можливі причини виникнення ризиків у банківській діяльності наведено на рис.4.1.

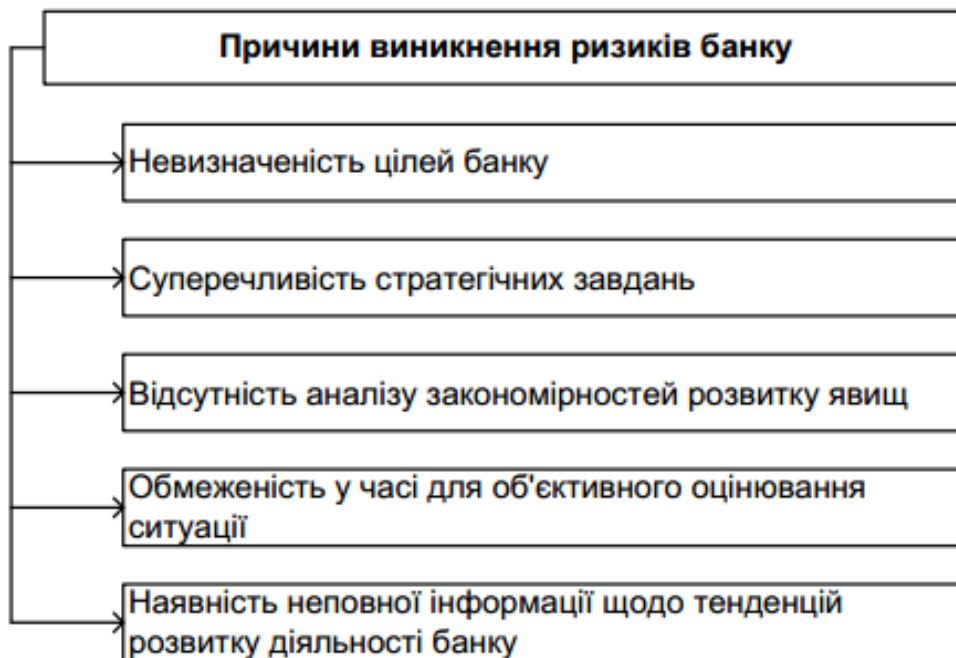

Рис. 4.1. Причини виникнення ризиків банку

Ризики у банківській діяльності можуть бути зумовлені як неправильно обраною стратегією чи незадовільним рівнем управління, так і неефективністю внутрішньобанківського контролю за здійсненням операцій та недостатнім рівнем підготовки банківських спеціалістів. Важливим джерелом банківських ризиків є так звані "зони конкуренції", тобто можливі сфери зіткнення інтересів банку з іншими контрагентами на ринку фінансових послуг.

Щоб виявити основні види ризиків, які сьогодні істотно впливають на діяльність банківських установ України, а також сформулювати систему заходів для нейтралізації їхньої дії, необхідно класифікувати банківські ризики за певними ознаками (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Класифікація банківських ризиків

Класифікаційні критерії	Види банківських ризиків
1	2
1. Сфера виникнення	Зовнішні; внутрішні
2. Можливість кількісного оцінювання	Квантифіковані; неквантифіковані
3. Причина виникнення	Непевність майбутнього; непередбачуваність; недостатня інформація

4. Види підприємницької діяльності	Фінансовий; юридичний; виробничий; комерційний; страховий; політичний; галузевий; технічний; інноваційний
5. Джерела виникнення	Системний; несистемний
6. Характер виникнення	Чистий (пов'язаний з основною діяльністю); спекулятивний
7. Можливість мінімізації	Ризик, який може бути знижений; ризик, який не піддається мінімізації
8. Ступінь ризику	Безризикова діяльність; мінімальний ризик; підвищений ризик; критичний ризик; катастрофічний ризик
9. Вплив на окремі показники	Ризик рентабельності; ризик доходів; ризик витрат; ризик обігу; ризик ліквідності

Залежно від методів розрахунку ризику бувають комплексними та позиційними. *Комплексний ризик* включає оцінювання і прогнозування величини ризику банку та дотримання економічних нормативів банківської ліквідності. *Позиційний ризик* — це ризик окремої банківської позиції.

За можливостями управління ризику бувають відкритими та закритими. *Відкриті ризики* не підлягають регулюванню, *закриті*, навпаки, регулюються.

Для деяких операцій вводяться спеціальні обмеження з ризиків. Наприклад, одним з перетворень до інвалютних рахунків є обов'язково закрита позиція у валюті на кінець кожного робочого дня. Мається на увазі перерахування знеціненої валюти у валюту, курс якої підвищується.

З іншого боку, ризики залежно від сфери виникнення або впливу розподіляють на зовнішні та внутрішні. До **зовнішніх** належать ризики, не пов'язані з діяльністю банку чи конкретного клієнта. Мова йде про політичні, соціальні, економічні, географічні та інші ситуації і викликані ними збитки банку і його клієнтів. До *економічних зовнішніх ризиків* банку, не пов'язаних безпосередньо з його діяльністю, можна віднести: нестійкість валютних курсів; інфляцію; неплатоспроможність чи банкрутство клієнтів банку, відмову його від платежів і несплату боргу в установлений термін; зміну ціни товару після укладання контракту; помилки в документах чи оплаті товарів; зловживання з боку клієнтів або розкрадання ними валютних коштів; виплату за підробленими банкнотами, чеками.

До **внутрішніх** належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських операцій, послуг, тим більше внутрішніх ризиків супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації та квантифікації.

Внутрішні ризики розмежовують на ризики в основній і допоміжній діяльності банку. *Ризики в основній діяльності* охоплюють розповсюджену

групу видів: кредитний, відсотковий, валютний, ризик з розрахункових операцій банку й операцій з цінними паперами. *Ризики в допоміжній діяльності* банку включають збитки з формування депозитів, ризики банківських зловживань, ризики втрати позицій банку на ринку, втрати репутації банку тощо. Вони відрізняються від ризиків з основної діяльності банку тим, що найчастіше мають лише умовну, непрямую оцінку та виражаються у втраченій вигоді.

Банки схильні до різних форм *правового ризику*. Він може включати ризик того, що внаслідок неадекватних або неправильних правових консультацій або документації вартість активів може виявитися нижче, а розмір зобов'язань вище за очікувані. Крім того, можуть виникнути ситуації, коли: чинні закони не спроможні врегулювати правові аспекти проблем, які має банк; судовий розгляд за участю банку може спричинити більш істотні, ніж спочатку ним очікувалося, наслідки для банківських операцій, що може викликати додаткові витрати для нього або для багатьох інших банків; можуть зазнати змін закони, що стосуються діяльності банків. Банки особливо схильні до правового ризику в той момент, коли вони тільки приступають до нових видів операцій і коли не встановлено юри- дичне право контрагента проводити ці нові трансакції.

В Україні з метою здійснення банківського нагляду НБУ виділив **дев'ять категорій ризику** (табл. 4.2). До них відносять: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний і стратегічний ризики. Ці види ризиків не є взаємовиключними. Будь який банківський продукт або послуга може наражати банк на кілька ризиків.

Таблиця 4.2

Зміст банківських ризиків за класифікацією НБУ

Види банківського ризику	Зміст виду ризику
Кредитний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання
Ризик ліквідності	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши неприйнятних втрат
Ризик зміни процентної ставки	Наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань і позабалансових інструментів

Ринковий ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі
Валютний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валюті цін на банківські метали
Операційно-технологічний ризик	Потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості та безперервності роботи
Ризик репутації	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через негативне сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду
Юридичний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення
Стратегічний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізне середовищі

Значне місце серед фінансових ризиків посідає *група цінових ризиків*, які пов'язуються з можливістю зміни дохідності чи вартості активів і зобов'язань банку.

Банки постійно стикаються з *ризиком втрат* за балансовими та позабалансовими позиціями внаслідок коливання ринкових цін. **Валютний ризик** виникає в тих суб'єктів господарської діяльності, які мають на балансі активні, пасивні або позабалансові статті, деноміновані в іноземних валютах. Валютний ризик можна розподілити на: ризик трансакції; ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); економічний валютний ризик.

Ризик трансакції полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій.

Ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик) полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту. Економічний валютний ризик полягає в змінах конкурентоспроможності банку або його структур, що входять в консолідовану групу, на зовнішньому ринку через

суттєві зміни обмінних курсів.

Процентний ризик – це ймовірність фінансових втрат у зв'язку з мінливістю процентних ставок на ринку протягом певного періоду часу в майбутньому. Ризик супроводжує діяльність позичальників, кредиторів, власників цінних паперів, інвесторів.

Основними видами процентного ризику, до яких схильні банки, є: ризик переоцінки, який виникає внаслідок тимчасової різниці в термінах платежу (для фіксованої ставки) та переоцінки (для плаваючої ставки) банківських активів, зобов'язань і позабалансових позицій; ризик кривої прибутковості, який є наслідком змін крутизни та форми кривої прибутковості; базисний ризик, що породжується недосконалістю кореляції в коригуванні ставок; опційність, яка виникає внаслідок існування явних або непрямих опціонів, закладених у більшість активів банку, його зобов'язання позабалансові портфелі.

Ризик зміни вартості цінних паперів (фондовий ризик) — це ймовірність фінансових втрат у зв'язку зі зміною ринкової ціни цінних паперів чи інших інструментів фондового ринку. Цей ризик притаманний усім учасникам фондового ринку: інвесторам, торгівцям, емітентам цінних паперів.

У банківській діяльності притаманні також *фінансові нецінові ризики*, наприклад: ризик ліквідності, кредитний ризик, ризик неплатоспроможності та ін.

Ризик ліквідності виникає тільки тоді, коли ліквідні активи банку недостатні для покриття короткострокових зобов'язань банку. З виникненням такої події банк мусить покрити свої зобов'язання за рахунок конвертації в грошові кошти своїх неліквідних активів з подальшим капітальним збитком.

Ризик незбалансованої ліквідності пов'язується з ймовірністю того, що банк не зможе своєчасно виконати свої зобов'язання або втратить частину доходів через надмірну кількість високоліквідних активів. Ризик незбалансованої ліквідності може розглядатися як два окремі ризики: ризик недостатньої ліквідності та ризик надмірної ліквідності.

Ризик неплатоспроможності — це ймовірність того, що банк не зможе виконати свої зобов'язання навіть за умови швидкої реалізації (продажу) активів. Ризик неплатоспроможності тісно пов'язаний з ризиком ліквідності та з ризиком банкрутства і є похідним від решти ризиків.

Функціональні ризики виникають унаслідок неможливості своєчасно та в повному обсязі контролювати фінансово-господарську діяльність, збирати й аналізувати необхідну інформацію. Функціональні ризики пов'язані з процесами створення і упровадження нових банківських продуктів і послуг, збирання, обробки, аналізу та передавання інформації, підготовки кадрового потенціалу та виконання інших адміністративно-господарських операцій. Ці ризики важче виявити та ідентифікувати, а також виміряти кількісно та виразити в грошових одиницях, ніж фінансові ризики. Але вони небезпечні не менше, ніж інші види банківських ризиків.

Ризик упровадження банком нових продуктів і технологій – це міра (ступінь) щодо досягнення запланованої окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій, підрозділів або технологій.

Ризик неефективності банку — це міра (ступінь) невизначеності щодо можливості невідповідності між витратами банку (накладними) на здійснення своїх операцій та їх дохідністю.

Варто зазначити, що внаслідок зміни умов функціонування банків сукупність ризиків, які супроводжують банківську діяльність, щоразу поповнюється; зокрема стають актуальними "нетрадиційні" види ризиків — такі, як інноваційний, країновий, конкурентний ризик тощо.

Інноваційний ризик пов'язаний із впровадженням нових банківських послуг або ноу-хау в банківській діяльності. Цей вид ризику особливо актуальний, оскільки банки зацікавлені в нових видах продуктів для збільшення кількості своїх потенційних клієнтів.

Серед сучасних ризиків банківської діяльності виокремився ризик країни, в якій функціонує банк. Цей ризик супроводжується політичним, економічним, соціальним та іншими видами макроекономічних ризиків на певній території функціонування банку. Оцінювання такого виду ризику має проводити не окремий банк, який з ним стикається, а спеціалізована установа.

Сьогодні значний вплив на діяльність банків має *конкурентний ризик*. Дослідження цього ризику треба проводити комплексно, враховуючи діяльність банків-конкурентів, банків, які належать до однієї групи за обсягом активів, філій закордонних банків, що виходять на український фінансовий ринок з новими якісними та недорогими банківськими продуктами.

Упродовж останніх років банки почали надавати факторингові, лізингові послуги, які пов'язані з особливим ризиком. Такі операції вимагають від банку не тільки якісної оцінки кредитоспроможності клієнта, а й об'єктивного визначення кон'юнктури ринку, перспектив розвитку економічного потенціалу позичальника та зумовлюють необхідність формування цільових фондів банку.

Жоден банк не може повністю запобігти негативному впливу факторів ризику, однак має враховувати їх у своїй діяльності та розробляти відповідні заходи для своєчасної адаптації чи нейтралізації їхньої дії. Загострення конкуренції, фінансова лібералізація і диверсифікованість ринків ставлять перед банківськими установами нові проблеми та сприяють появі нових ризиків.

Отже, на сучасному етапі розвитку банківські установи стикаються з різними видами ризиків, які необхідно швидко ідентифікувати та вжити заходів для зниження негативних наслідків їхнього впливу. Сьогодні збільшується кількість і посилюється інтенсивність дії банківських ризиків. З огляду на це управляти ризиками доцільно системно, виділивши стратегічні, тактичні та оперативні методи впливу. Формуючи систему заходів нейтралізації банківських ризиків, треба враховувати можливості та загрози для функціонування банків на фінансовому ринку, сильні та слабкі позиції, а також особливості завдань управління банківською діяльністю.

2. Стабільність банківської системи та системний ризик

Банківська система України — одна з найбільш важливих і невід'ємних

складових економічної системи країни. Сьогодні завдяки розвитку товарних ринків трансформується та ускладнюється і банківська система. Вітчизняні банки мають здійснювати свою діяльність в умовах підвищеного ризику, оскільки в Україні постійно трапляються фінансові кризи. Однією з причин такого становища є те, що банки не завжди об'єктивно оцінюють власне фінансове становище, а також стабільність і надійність своїх клієнтів.

Упродовж останнього десятиріччя проблема стабільності банківського сектора постає як найбільш вагома перешкода розвитку національної економіки. Центральний банк України у цьому процесі відіграє роль відповідального органу з розроблення та реалізації національних програм щодо оцінювання та забезпечення фінансової стабільності держави. Оцінювання фінансової стабільності банківської системи дає можливість визначити основні напрями її діяльності та підвищити привабливість для подальших інвестицій.

Фінансова стабільність банку — це його здатність безперервно працювати у часі — надавати послуги та задовольняти вимоги, підтримуючи оптимальну величину ліквідності, прибутковості та платоспроможності за допустимого рівня ризиків, водночас опираючись негативному впливу зовнішніх і внутрішніх факторів.

Забезпечення фінансової стабільності — одна з актуальних проблем сучасної світової економіки. Динаміка розвитку реального сектора економіки та фінансового ринку тісно взаємопов'язані — рівень фінансового розвитку є індикатором темпів економічного зростання і, навпаки, економічне зростання в реальному секторі сприяє активізації фінансових посередників. Тому в оцінюванні фінансової стабільності економіки особлива увага приділяється аналізу діяльності банків і кредитних спілок, інвестиційних і пенсійних фондів, страхових і лізингових компаній, бірж, депозитаріїв тощо.

Особливо гостро ця проблема постала в умовах глобалізації світової економіки, що привело до різкого збільшення транскордонних переміщень товарів, капіталів, інформації, послуг, персоналу та ін. Посилення взаємозалежності світових фінансових ринків потребує розроблення нових ефективних методів моніторингу фінансової стабільності держав, регіонів, окремих фінансових інститутів з метою відстеження моменту можливого початку

фінансової кризи, вжиття ефективних заходів для її припинення та виходу з фінансової кризи, прийняття рішень щодо стратегій подальшого економічного розвитку.

Прозорість, стабільність і передбачуваність банківської системи України заохотить іноземних інвесторів і підвищить інтерес з боку інших економічних суб'єктів. Фінансова стабільність є запорукою виживання та основою стабільного розвитку банку та банківської системи в цілому.

Визначення фінансової стійкості є багатограним, тому в процесі своєї діяльності кожна банківська установа повинна зберегти не тільки стійкість свого становища, а й збалансувати свої внутрішні можливості банку з впливом зовнішнього середовища з метою досягнення стану нової якості, яка дасть можливість розвиватися. Для більш детального дослідження фінансової

стабільності потрібно розглянути основні фактори, які впливають на неї та забезпечують розвиток усієї банківської системи України.

Оцінювання фінансової стабільності передбачає моніторинг проблем, які впливають на розвиток фінансової стабільності банків України (рис. 4.2), а також багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів (рис. 4.3, рис. 4.4).

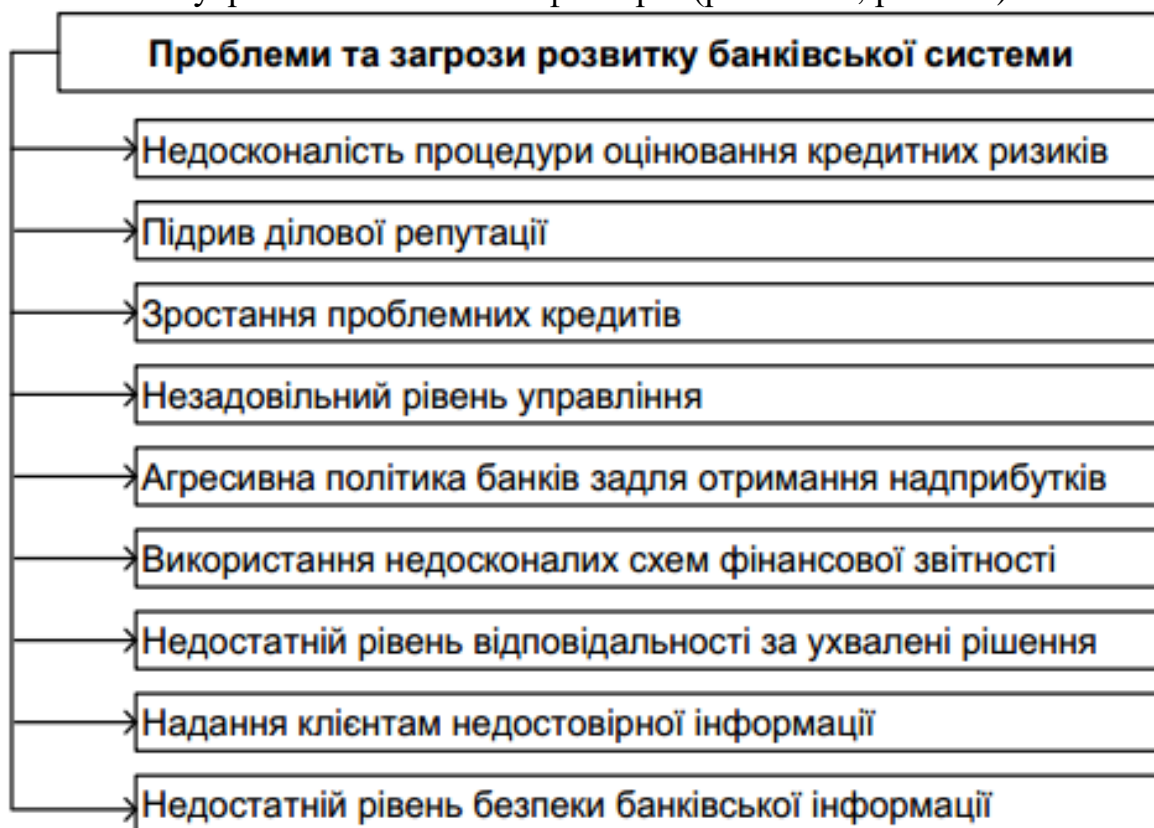

Рис. 4.2. Проблеми та загрози фінансовій стабільності банків

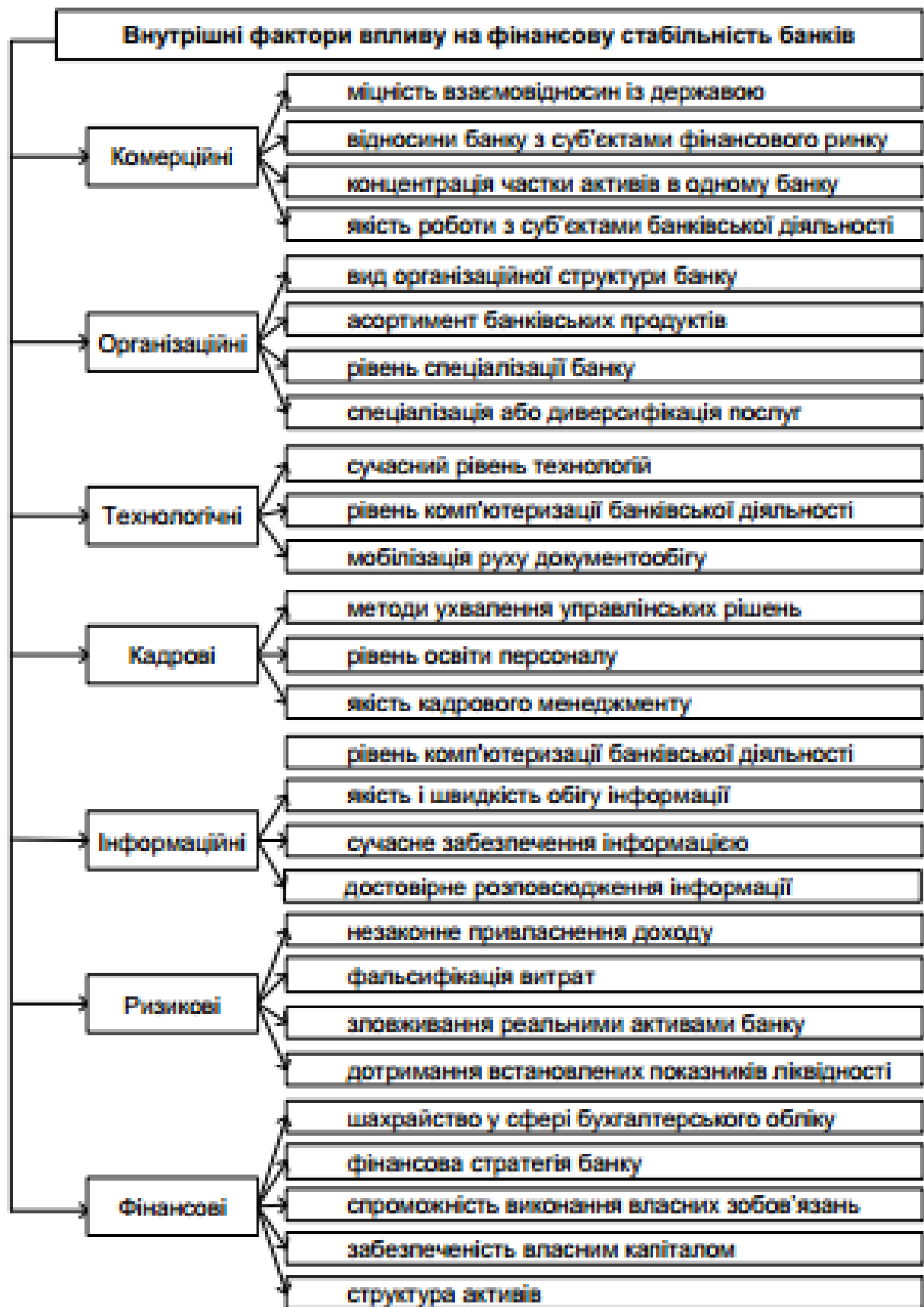

Рис. 4.3. Внутрішні фактори впливу на фінансову стабільність банків

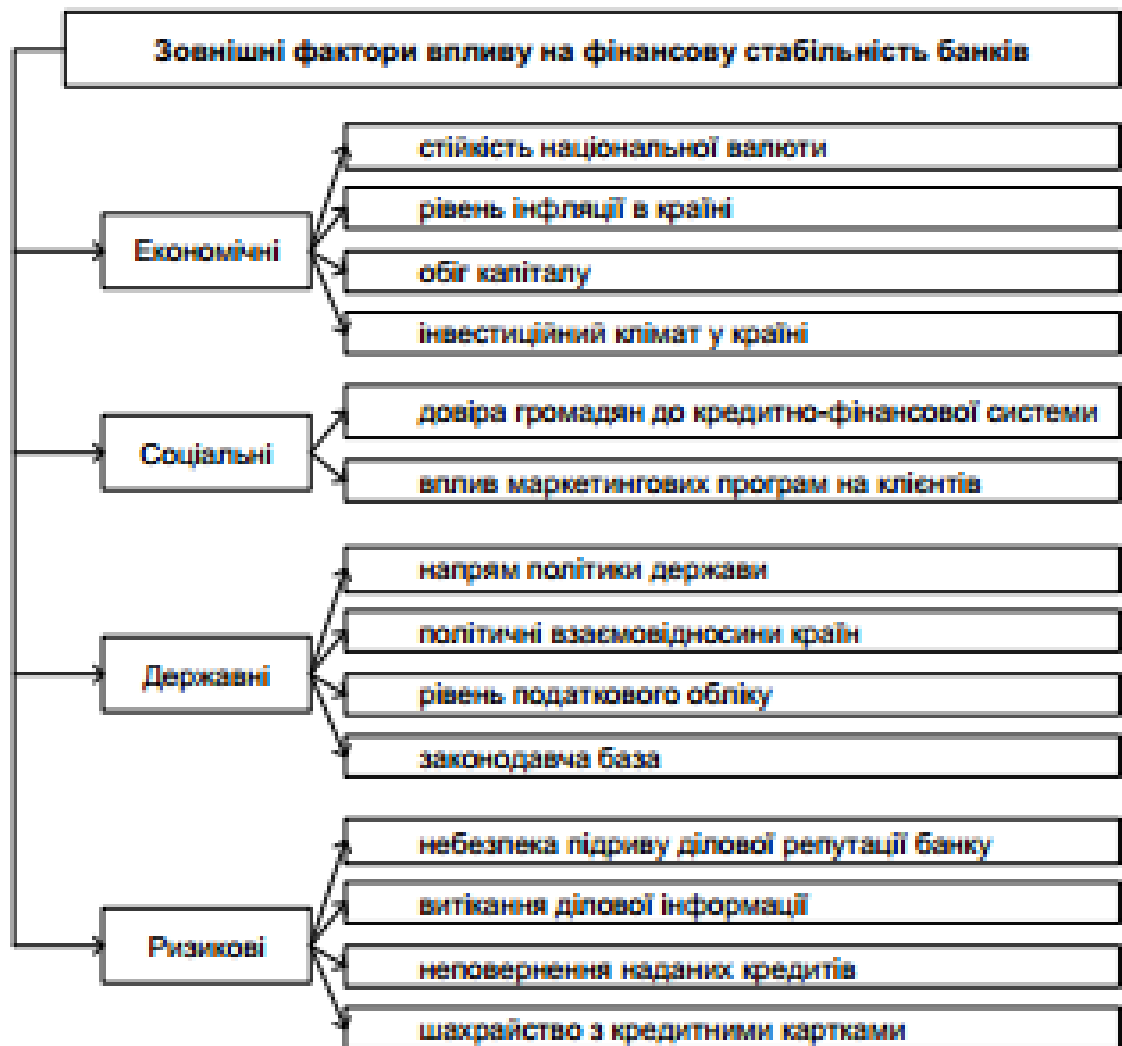

Рис. 4.4. Зовнішні фактори впливу на фінансову стабільність банків

Також важливо оцінити спроможність банківської системи мінімізувати ризики завдяки накопиченим капіталам, досягнутому рівню ліквідності, сформованим резервам, використанню системи перерозподілу ризиків тощо, а також проаналізувати стан і динаміку розвитку окремих секторів банківської системи та з'ясувати їх взаємозв'язок і взаємовплив.

Важлива особливість банківського сектора полягає у тому, що кожний банк формує стратегію свого розвитку та інфраструктуру фінансового обслуговування клієнтів виходячи із суто мікроекономічних міркувань, а в результаті створюються макроекономічні умови, в яких діють як самі банки, так і решта учасників ринку.

З іншого боку, на стан банківської системи впливає ситуація у реальному секторі економіки, зміни політичних орієнтирів держави та пріоритетів макроекономічного регулювання, що обмежує можливості надання банками фінансових послуг.

Постійно підвищується роль банків як факторів фінансової стабілізації економіки та забезпечення стійкого економічного зростання.

Стабільність банківського сектора залежить від фінансового стану

кожного банку та його здатності розвиватися, що зумовлюється макроекономічною стабільністю, наявністю ринкової інфраструктури та забезпечується дотриманням корпоративних засад ведення банківського бізнесу, які формуються в самій системі за участі банків.

Стабільність банківського середовища залежить також від постійного контролю з боку вкладників і кредиторів, оскільки банки: мають вплив на кон'юнктуру грошово-кредитного ринку і є суб'єктами грошово-кредитної політики НБУ; генерують грошові потоки у процесі формування власного капіталу та залучення грошових коштів; залежать від зовнішніх кризових явищ, а тому порушення їхньої економічної рівноваги загрожує стабільності фінансової системи країни.

Значущість аналізу фінансової діяльності та визначення фінансової стабільності полягає у тому, що на основі отриманих даних можна розробити стратегію стабільного розвитку банку незалежно від того, чи буденесподіваною поява кризи, та як це вплине на нівелювання ризику банкрутства банку.

Для оцінювання рівня фінансової стабільності банки застосовують чотири групи показників, які дають можливість оцінити їх фінансовий стан: показники оцінки фінансової стійкості, ділової активності, ліквідності, рентабельності. Ці фінансові коефіцієнти фактично є системою показників раннього реагування, яка дає змогу вчасно, на початковій стадії виявити негативні аспекти діяльності банку, погіршення його фінансового стану.

Національний банк України в межах поточного контролю за діяльністю банків здійснює оцінювання фінансового стану банківської установи та визначення її рейтингу на основі рейтингової системи CAMELS. Основний принцип складання рейтингу полягає в тому, щоб відобразити становище учасника ринку серед йому подібних за допомогою певним способом обробленої інформації. У суспільстві з ринковою економікою *банківський рейтинг* — це насамперед інструмент демонстрації інвестиційної

привабливості банку через уміння його менеджменту професійно та прибутково працювати в такій складній сфері, якою є фінансовий бізнес. Основою інформаційної моделі, яка використовується у визначенні рейтингу за методикою Національного банку України, є система CAMELS. Система складається з інформації про банківський менеджмент, звіту про власний капітал, звіту про прибутки та збитки, звіту про кредитний портфель, розгорнутий баланс банку.

Призначенням рейтингової системи CAMELS є оцінювання ризиків і визначення рейтингових оцінок за такими основними компонентами:

C (Capital adequacy) – адекватність капіталу; оцінювання капіталу банку з погляду його достатності для захисту інтересів вкладників;

A (Asset quality) – якість активів; можливість забезпечення повернення активів, а також вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку;

M (Management) – менеджмент; оцінювання методів управління банківської установи з урахуванням ефективності її діяльності, порядку роботи, методів контролю і виконання встановлених законів і нормативних актів;

E (Earnings) – надходження або рентабельність; оцінювання рентабельності банку з погляду достатності його доходів для перспектив розширення банківської діяльності;

L (Liquidity) – ліквідність; система визначає рівень ліквідності банку з погляду її достатності для виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань;

S (Market risk sensitivity) — чутливість до ринкового ризику; система визначає чутливість надходжень банку або економічної вартості його капіталу до сприятливих змін процентних ставок за залученими та розміщеними коштами, валютних курсів, коливань цін на цінні папери тощо.

На сучасному етапі постійне спостереження за фінансовим станом банківської системи є важливим напрямом, інформаційно-аналітичною складовою діяльності центральних банків світу, яка сприяє прозорості та передбачуваності грошово-кредитної політики.

У 2008 — 2009 рр. світова економіка зіткнулась з потужною фінансовою кризою. Криза, яка почалась із проблем одного сектора (субстандартних іпотечних кредитів) однієї країни (США), за рік охопила фактично всі економічно розвинуті країни та майже всі країни, що розвиваються, підкресливши новий рівень глобалізації. Негативний вплив кризи поширився також на більшість секторів економіки, не обмежившись фінансовим. Необхідність подолання кризи обумовила майже безпрецедентне за обсягами та глибиною втручання урядів і центральних банків в економічні процеси. У свою чергу, на порядку денному гостро постало питання реформування усєї міжнародної системи регулювання фінансового сектора та банківської діяльності, що активізувало подальшу співпрацю провідних економік світу.

Для боротьби з кризою різні центральні банки застосовують різні стратегії стосовно управління не тільки процентною ставкою, але і динамікою грошової маси. НБУ для боротьби з інфляцією та для стабілізації курсу гривні знижує темпи зростання грошової маси. Спад промислового виробництва в Україні є одним з найбільших порівняно з країнами-партнерами.

В економічній літературі поняття "фінансова криза" визначається як ситуація, у якій певні фінансові установи зазнають збитків або активи втрачають частину своєї цінності.

Фінансова криза означає різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Це спричиняє порушення функціонування, зниження цінних показників, погіршення ліквідності та якості фінансових інструментів, банкрутство учасників. Фінансова криза породжує якісні зміни в економічній системі, які спричиняють порушення пропорцій у розвитку, його призупинення, видозміни чи руйнування фінансової системи окремих країн або світових ринків у цілому.

Виникнення глобальної фінансової кризи пов'язано з появою системних ризиків. **Системний ризик** — це ймовірність того, що фінансова система зазнає розпаду внаслідок зовнішнього потрясіння, на який не знайде відповіді, або перспектива втрати економічної безпеки в результаті дій організованої

злочинності, порушення функціонування фінансової організації, що системно важливіші, ніж втрата довіри серед учасників фінансового ринку.

Отже, системний ризик має непередбачуваний характер і небажані наслідки. Водночас переоцінка ризику має зазвичай менш негативні наслідки, ніж його недооцінка. Системний ризик вимагає системного підходу до управління ним. Системний підхід в управлінні ризиком ґрунтується на припущенні, що всі явища та процеси слід розглядати в їх взаємозв'язку, враховувати вплив окремих елементів і рішень, зворотні зв'язки.

Спонтанність подій, які можуть спричинити кризу, ускладнює прогнозування конкретного моменту реалізації системних ризиків. Їх загальноекономічна природа не дозволяє окремим учасникам фінансових ринків застрахуватися від наслідків, оскільки інститути, покликані переймати на себе страхові зобов'язання, самі виявляються залученими в системну кризу.

Системна криза, охоплюючи значні сегменти фінансової сфери, має загальноекономічні ефекти із серйозними руйнівними наслідками. Механізмом їх передання і глобального поширення нестабільності слугують специфічні кредитно-фінансові взаємозв'язки між інститутами.

Забезпечення стабільного розвитку економіки та фінансової системи залежить від дієвості засобів обмеження спекулятивного зростання фінансових ринків. Розв'язання комплексу питань у такому контексті орієнтується на посилення регулятивного моніторингу функціонування різних сегментів фінансових ринків, постійне оцінювання і переоцінювання вартості фінансових активів, величини відриву дохідності фінансових трансакцій від угод у реальному секторі економіки, очікуваної корисності та віддачі авансованих коштів.

Зазвичай діяльність центрального банку щодо моніторингу фінансової стабільності відображається у відповідних розділах його статистичних оглядів і відповідних програмах діагностики банківської системи. Підготовка оглядів фінансової стабільності є порівняно новим напрямом діяльності центральних банків у зв'язку зі збільшенням кількості банківських криз. Центральні банки дотримуються міжнародних стандартів, використовуючи показники фінансової стабільності, розроблені МВФ і Світовим Банком. У моніторингу фінансової стабільності банківської системи застосовуються такі методики її оцінювання: розроблення планових показників, прогнозів на базі моделей; стрес-тестування, експертної оцінки тощо.

3. Організація та функціонування системи ризик-менеджменту в банку

У сучасних умовах розвитку ринкових відносин банківський капітал має бути інтегрованим, постійним і базуватися на визначенні ризиків у діяльності банків. Сфера управління банківськими ризиками не може бути автономною. Рішення стосовно допустимих рівнів банківських ризиків

необхідно приймати у взаємозв'язку з іншими напрямками діяльності

менеджменту, зокрема — з управлінням прибутковості банку. Між рівнем ризиків і рівнем прибутків існує пряма залежність. Вищий рівень ризиків надає потенційні можливості отримання підвищеного прибутку, але не виключає і можливості різких втрат. Мінімізація рівня ризиків дає змогу отримати невисокий, але стабільний прибуток. Отже, балансування між прибутковістю та рівнем ризиків, пошук оптимального їх співвідношення розглядається як одне з важливих і складних завдань, що постають передбанком.

Важливість і значущість систематизованих наукових знань про управління ризиками визначається тим, що вони дають змогу вчасно і якісно управляти поточною діяльністю банківської установи, прогнозувати можливі варіанти розвитку подій і відповідно до цього розробляти стратегію і тактику функціонування банку, грамотно здійснювати постановку цілей і завдань.

Ризик-менеджмент — це система управління ризиками, яка включає стратегію та тактику управління, спрямовані на досягнення основних бізнес-цілей банку. **Управління ризиками** — це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінювання їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також ураховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків. Ефективний ризик-менеджмент охоплює: систему управління; систему ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю); резерви під втрати за активними операціями.

Ризик-менеджмент є одним із основних напрямів менеджменту, що вивчає проблеми управління банком, завданням яких є створення ефективної системи управління ризиками з урахуванням ризик-факторів, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення цілей банком. *Мета ризик-менеджменту* — це забезпечення максимальної ефективності управління з урахуванням факторів невизначеності, що негативно або позитивно впливають на досягнення банком своїх цілей. Правильне та своєчасне управління ризиками сприяє підвищенню вартості власного капіталу банку.

В основу банківського управління ризиками покладені такі **принципи**:

- ✓ прогнозування можливих джерел збитків або ситуацій, здатних принести збитки, їх кількісне вимірювання;
- ✓ фінансування ризиків, економічне стимулювання їхнього зменшення; відповідальність і обов'язок керівників і співробітників, чіткість політики та механізмів управління ризиками;
- ✓ скоординований контроль ризиків у всіх підрозділах і службах банку, спостереження за ефективністю процедур управління ризиками.

Система управління ризиками складається з таких **елементів і підсистем**:

- управління активами та пасивами; реалізація кредитної політики; установлення нормативів і лімітів; ціноутворення продуктів і послуг; управлінський облік і фінансовий аналіз; вимоги до звітності та документообігу; інформаційно-аналітична служба;
- розподіл повноважень у процесі ухвалення рішень; моніторинг;
- аудит;
- служба безпеки.

Найважливішими елементами систем управління ризиками в банку є:

- чіткі та документовані принципи, правила та директиви з питань торговельної політики банку, управління ризиками, організації трудового процесу та використовуваної термінології;
- створення спеціальних груп управління ризиками, не залежних від комерційних підрозділів банку; керівник підрозділу, який відає ринковими ризиками, звітує перед виконавчим директором банку, керівник підрозділу кредитних ризиків — перед директором з кредитів, тобто перед членами вищого керівництва банку;
- установлення лімітів ринкових і кредитних ризиків і контроль за їх дотриманням, а також об'єднання ризиків за окремими банківськими продуктами, контрагентами та регіонами;
- визначення періодичності інформування керівництва банку про ризики. Як правило, така інформація надається щодня, особливо щодо ринкових ризиків;
- усі елементи системи контролю і управління ризиками регулярно перевіряються аудиторами, які не залежать від комерційних служб банку.

Система ризик-менеджменту в банку охоплює такі елементи, як: точки контролю (відповідним чином згрупованих банківських операцій, які генерують ризик); набір засобів і методів оцінювання цих ризиків, їх прогнозування, інструментарій з обмеження і зниження; форми моніторингу та прогнозування ризиків; інформаційні потоки й організаційну структуру, яка побудована за функціональною ознакою та забезпечує роботу певної системи.

Процес ризик-менеджменту в банку організовується таким чином, щоб були охоплені всі його структурні рівні — від вищого керівництва банківської установи (спостережної ради та правління банку) до рівня, на якому безпосередньо приймається або генерується ризик. Функції підрозділів чітко визначаються та задокументовуються для уникнення конфлікту інтересів між ними.

До процесу ризик-менеджменту мають бути залучені такі **функціональні та структурні підрозділи банку**:

- спостережна рада — у межах своїх функцій та відповідальності перед власниками банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;
- правління банку — у межах своїх повноважень та відповідальності перед спостережною радою банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;
- підрозділ з ризик-менеджменту — у межах своїх функцій щодо виявлення, кількісного та якісного оцінювання, контролю та моніторингу ризиків;
- бек-офіси — у межах своїх функцій контролю за дотриманням установлених вимог;
- фронт-офіси — у межах своїх функцій прийняття банком ризиків у рамках доведених повноважень.

Банки створюють постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій, лімітів ризиків контрагентів, країн контрагентів, структури балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку. Для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють постійно діючі комітети, зокрема:

✓ кредитний комітет, який щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;

✓ комітет з питань управління активами та пасивами, який щомісячно розглядає собівартість пасивів і прибутковість активів і ухвалює рішення щодо політики процентної маржі, розглядає питання відповідності строкості активів і пасивів, надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення виниклих розбіжностей у часі.

Ефективне управління рівнем ризику повинне вирішувати цілий ряд проблем – від відстеження (моніторингу) ризику до його вартісного оцінювання.

Процес управління ризиками складається з чотирьох етапів:

1) усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер;

2) оцінювання величини ризику;

3) мінімізації або обмеження ризиків шляхом застосування відповідних методів управління;

4) здійснення постійного контролю за рівнем ризиків з використанням механізму зворотного зв'язку.

Банки повинні створити комплексну систему ризик-менеджменту, яка забезпечувала б надійний процес виявлення, оцінювання, контролю та моніторингу всіх видів ризику на всіх рівнях організації, у тому числі з урахуванням взаємного впливу різних категорій ризиків, а також сприяла нівелюванню конфлікту завдань між необхідністю отримання доходу та мінімізацією ризиків.

Належне виявлення ризику — це в першу чергу визнання та розуміння наявних ризиків або ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з новими діловими ініціативами. Виявлення ризику має бути постійним процесом, що має здійснюватися як на рівні окремої операції, так і на рівні портфелів.

Механізм ухвалення рішень має не лише ідентифікувати ризик, а й дозволяти оцінити, які ризики і якою мірою може прийняти на себе банк, а також визначати, чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик. Виправданий або допустимий ризик — необхідна складова стратегії і тактики ефективного менеджменту. З'ясувати існування ризику, проаналізувати його на якісному рівні — це необхідні, але не достатні кроки. Важливо виявити величину того чи іншого ризику, тобто кількісно його оцінити. Ступінь ризику певного економічного рішення оцінюється втратами (збитками), яких можна очікувати в разі його реалізації, а також ймовірністю, з якою ці втрати

можуть статися. Коли ймовірність втрат висока, а розмір їх малий або, навпаки, — збитки малоймовірні, хоча й оцінюються як значні, то ризик вважається невисоким (малим).

Для визначення допустимого та реального ризиків банки мають створювати відповідні системи оцінювання ризику, які б формалізували процес вимірювання та розрахунків. Такі системи повинні визначати три компоненти ризику: розмір (величина) — обсяг можливих втрат; ймовірність настання негативної події; тривалість періоду впливу ризику.

Кількісне визначення рівня ризику включає оцінювання реального (фактичного) ризику, а також установлення меж допустимого ризику для окремих банківських операцій, організаційних підрозділів і фінансової установи в цілому. Під **допустимим** розуміють такий ризик, реалізація якого не загрожує життєдіяльності банку, а випадкові збитки менші за очікуваний прибуток і розмір спеціальних резервів, призначених для відшкодування можливих втрат. Ризик, що є загрозовішим для банку порівняно з допустимим, називають **критичним**. Важливо оцінити й ризики освоєння нових ринків, банківських продуктів і напрямів діяльності.

Одним із важливих інструментів у процесі оцінювання та управління ризиками є *аналіз сценаріїв* — альтернативних варіантів, за якими можуть розвиватися події в майбутньому. Наявність ризику означає існування кількох сценаріїв, які відрізняються як за ймовірністю настання події, так і за можливими наслідками. Самі сценарії мають бути описані та сформульовані на основі експертних оцінок, тобто суб'єктивними методами. Кількісні характеристики кожного з обраних сценаріїв визначаються із застосуванням об'єктивних методів (математичних, статистичних).

Метою аналізу має бути розуміння сутності ризиків, на які наражається банк, і визначення, чи узгоджуються вони з його завданнями, стратегією та політикою. Тому такий аналіз повинен здійснюватися постійно як на рівні установи в цілому, так і на рівні окремих підрозділів і включати виявлення, вимірювання та оцінювання всіх видів ризиків, у тому числі зв'язок і взаємний вплив між різними категоріями ризиків. Аналіз ризиків має охоплювати всі продукти, послуги та процеси банку та передбачати як якісне оцінювання відповідних ризиків, так і оцінювання їх кількісних параметрів (у разі можливості). Керівництво банку має знати результати аналізу ризиків і враховувати їх у своїй роботі.

Наступним етапом процесу управління ризиками є порівняння реального та допустимого рівнів ризиків. Якщо фактичний ризик не перевищує меж допустимого, керівництво банку може обмежитися контрольною функцією, щоб не допустити зростання рівня ризиковості.

На практиці банки дотримуються трьох основних видів політики ризику.

Політика уникнення ризику. На практиці це означає відмову від прийняття нового клієнта чи збереження старого, продаж чи купівлю певного виду цінних паперів, проведення чи уникнення реалізації певних проєктів. Ця політика є найпростішою і радикальною, проте не завжди перспективною для банку. Уникаючи ризиків, керівництво вимушене відмовлятися від отримання

високого потенційного прибутку.

Зменшення ступеня ризику. Для здійснення цієї політики використовують операції з передання, диверсифікації чи локалізації ризику.

Політика прийняття ризику означає бажання і можливість покрити ризик за рахунок власних коштів. Проведення цієї політики свідчить про достатньо стабільний фінансовий стан банку, високий рівень ризик-менеджменту, бажання розширювати діяльність.

Якщо рівень ризику з якоїсь причини не можна мінімізувати, керівництво банку може прийняти рішення про його обмеження. *Обмеження ризику* або його зниження до допустимого рівня досягається обмеженням обсягів операцій, у зв'язку з якими виникає ризик, і (або) скороченням періоду часу, протягом якого банк наражається на відповідний ризик. У своїй діяльності банки можуть використовувати тактику *уникнення ризику*, відмовляючись від проведення певних фінансових операцій, освоєння нових ринків, упровадження нових послуг і продуктів та інших дій, які супроводжуються підвищеним ризиком. Але в банківській практиці, на відміну від інших видів бізнесу, такий підхід не завжди прийнятний.

Рівень банківських ризиків контролюють за допомогою систем управління, спираючись на різні методики та щоденну діяльність конкретних підрозділів банку. Оперативний контроль за рівнем ризику належить до обов'язків менеджерів, тоді як стратегічний контроль за діяльністю банку та самого оперативного керівництва може бути реалізований лише власниками — акціонерами банку.

Банки мають здійснювати моніторинг ризиків для забезпечення своєчасного відстеження рівнів ризиків і винятків із тих чи інших правил.

Моніторинг ризику означає процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг здійснюється завдяки інформаційним звітам структурних підрозділів та окремих посадових осіб, внутрішньому та зовнішньому аудиту та аналітичній діяльності спеціалізованих служб банку. Звітність, застосовувана в рамках моніторингу, забезпечує менеджерам зворотний зв'язок, а також надає докладну зведену інформацію.

До основних *засобів (методів) управління ризиками* можна віднести:

- використання принципу зважених ризиків;
- здійснення систематичного аналізу фінансового стану клієнтів банку;
- здійснення систематичного аналізу платоспроможності та кредитоспроможності банку;
- застосування принципу поділу ризиків; рефінансування кредитів;
- проведення політики диверсифікації (широкий перерозподіл кредитів у дрібних сумах, наданих великій кількості клієнтів, зі збереженням загального обсягу операцій банку);
- страхування кредитів і депозитів; застосування застави; застосування гарантій;
- хеджування валютних операцій;

– збільшення спектра здійснюваних операцій (диверсифікація діяльності).

Безпосередній рівень розвитку систем управління ризиками в українських банках неоднаковий. Тоді як великі банки мають передові технології, середні та малі здебільшого формують відповідну діяльність з виконання мінімально необхідних вимог.

Аналіз функціонування банківської системи України та факторів зовнішнього середовища протягом 2010 — 2011 р. з точки зору ризик-менеджменту дозволили констатувати зменшення рівня реалізованих ризиків системи банків і стабілізацію ринкових факторів (курсів валют, процентних ставок, індексів). Однак ці процеси пояснюються не тільки підвищенням якості управління ризиками в банках, а й загальною стабілізацією економічних процесів в Україні.

Отже, ефективне функціонування ризик-менеджменту у банку забезпечує максимальну результативність управління з урахуванням факторів невизначеності, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення банком своїх цілей. Пріоритетом у цьому є забезпечення фінансової стійкості та стабільності банківської установи, створення, захист і збільшення доходу акціонерів банку.

Вітчизняні банки мають забезпечити наявність процедур і заходів щодо попередження стресових ситуацій, викликаних внутрішніми причинами. Ними повинен здійснюватись моніторинг ризиків з метою забезпечення обґрунтованого та надійного взаємозв'язку між загальними параметрами ризиків і капіталом, фінансовими ресурсами та фінансовими результатами через відповідні механізми контролю.

4. Антикризове управління банківською системою

Висока ймовірність виникнення кризи в процесах функціонування і розвитку будь-якого суб'єкта господарювання зумовлює необхідність упровадження спеціального антикризового управління. Це важливо для банків, оскільки вони відіграють об'єднавчу роль у переміщенні фінансових ресурсів у економіці країни; від їхнього фінансового стану та стійкості залежить безперервний рух і перерозподіл грошових і капітальних ресурсів. Виконання традиційних підходів до локалізації та нейтралізації кризових явищ за умов відсутності ефективного антикризового управління припускає перехід від потенційної кризи до ліквідації банку, від проблем окремого банку до дестабілізації банківської системи в цілому.

Антикризове управління – це системне управління тим або іншим об'єктом господарювання на тому або іншому рівні економіки з позиції протидії кризі.

Антикризове управління банком — це комплекс заходів, спрямованих на виявлення факторів, що провокують появу кризи, своєчасну діагностику, упередження і нейтралізацію кризи, скерованих на досягнення цілей діяльності

банку, реалізацію його стратегії та подальший розвиток. Головною метою антикризового управління є забезпечення стійкого функціонування і розвитку банку.

Ефективність антикризового управління визначається ступенем досягнення цілей пом'якшення, нейтралізації або позитивного використання кризи в зіставленні з витраченими на це ресурсами. Антикризове управління — цілеспрямований процес, головною метою якого є забезпечення стійкого функціонування і розвитку банку. Ця мета реалізується через підцілі, які розподіляють на фінансові, маркетингові, організаційні, науково-технічні та соціальні (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Класифікація цілей антикризового управління банком

Цілі	Зміст цілі
Фінансові	Забезпечення фінансової стійкості; мінімізація фінансових ризиків; забезпечення платоспроможності та прибутковості
Маркетингові	Забезпечення частки ринку та її збільшення; збереження та розширення клієнтської бази; підвищення конкурентоспроможності банківських продуктів і послуг
Організаційні	Забезпечення гнучкості організаційної структури; інноваційні методи управління
Науково-технічні	Модернізація банківського обладнання; модернізація програмного забезпечення; упровадження інновацій
Соціальні	Збереження рівня зайнятості; підвищення заробітної плати; збереження соціальних гарантій

Антикризове управління має стратегічний характер і полягає в оперативному реагуванні на прояви кризоутворювальних факторів, які свідчать про негативні тенденції, що намітилися, шляхом своєчасного розроблення і реалізації актуальних антикризових програм. Антикризове управління спрямовується як на виживання та розвиток банку в довгостроковому аспекті (у тому числі недопущення кризи), так і на подолання кризи, що вже почалася (забезпечення виживання в короткостроковому аспекті). Виділяють **чотири етапи** стратегічного антикризового управління (табл. 4.4).

Етапи стратегічного антикризового управління банку

Етапи	Зміст етапу
1	2
Визначення поточної місії	Формується місія, яка передбачає основні передумови успіху банку за умови різних впливів зовнішнього середовища та певних характеристик її внутрішньої природи та організації
Аналіз середовища бізнесу та виявлення причини кризи	Банк здійснює дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища бізнесу, його компонентів, виділяє ті з них, які дійсно мають значення для організації, проводить збирання і відстеження інформації про ці компоненти, оцінює реальне становище підприємства, з'ясовує причини кризового стану
Стратегічний аналіз	Банк порівнює цілі та результати дослідження факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які обмежують досягнення бажаних показників, визначає розрив між ними. Потім за допомогою методів стратегічного аналізу та планування формулюються стратегічні альтернативи виходу з кризи
Вибір альтернативної стратегії	Завершення процесу стратегічного планування і початок процесу оперативного планування. Розроблення в рамках антикризової стратегії актуальних антикризових заходів
Реалізація планів і контроль результатів	Упровадження певної антикризової стратегії шляхом реалізації заходів, аналіз їхньої результативності й ефективності, оперативне коригування (в разі необхідності)

Антикризове управління охоплює всі етапи розвитку кризи, у тому числі потенційної, має стратегічну спрямованість і забезпечує адаптацію банку до умов зовнішнього середовища, що постійно змінюється, шляхом реалізації відповідних стратегій антикризового управління.

Таким чином, антикризовому управлінню банком притаманні такі основні положення:

- ✓ антикризове управління має стратегічну спрямованість і повинне активізуватися з моменту започаткування банку;

- ✓ головною метою антикризового управління є забезпечення стійкого функціонування та розвитку банку за будь-яких економічних, політичних і соціальних метаморфоз у країні;

- ✓ головне в антикризовому управлінні — постійне відстеження зовнішніх і внутрішніх умов, виявлення кризоутворювальних факторів,

негайна та дієва реакція на виявлені потенційні та істотні зміни внутрішнього та зовнішнього середовищ на підставі заздалегідь розроблених прогнозів, альтернативних варіантів розвитку ситуації; організація перспективного планування;

✓ антикризове управління завжди потребує пошуку тих заходів подолання кризи, які б забезпечили отримання прибутку не тільки в короткостроковому, а й у довгостроковому періодах;

✓ у процесі антикризового управління застосовуються в основному ті управлінські інструменти, які дають змогу усунути як тимчасові фінансові ускладнення, так і розв'язати інші назрілі проблеми банку;

✓ антикризове управління ґрунтується на постійних і послідовних інноваціях в усіх ланках і сферах діяльності банку;

✓ антикризове управління націлене на те, щоб навіть у складній ситуації (у разі загрози неплатоспроможності) ввести в дію такі управлінські та фінансові механізми, які б дали змогу подолати труднощі з найменшими втратами;

✓ антикризове управління має бути орієнтоване на соціальні цілі — збереження нормально оплачуваних робочих місць, підтримку місцевої комунальної інфраструктури тощо.

Залежно від особливостей антикризового управління банком *виділяють його види*, розглянуті на рис. 4.5.

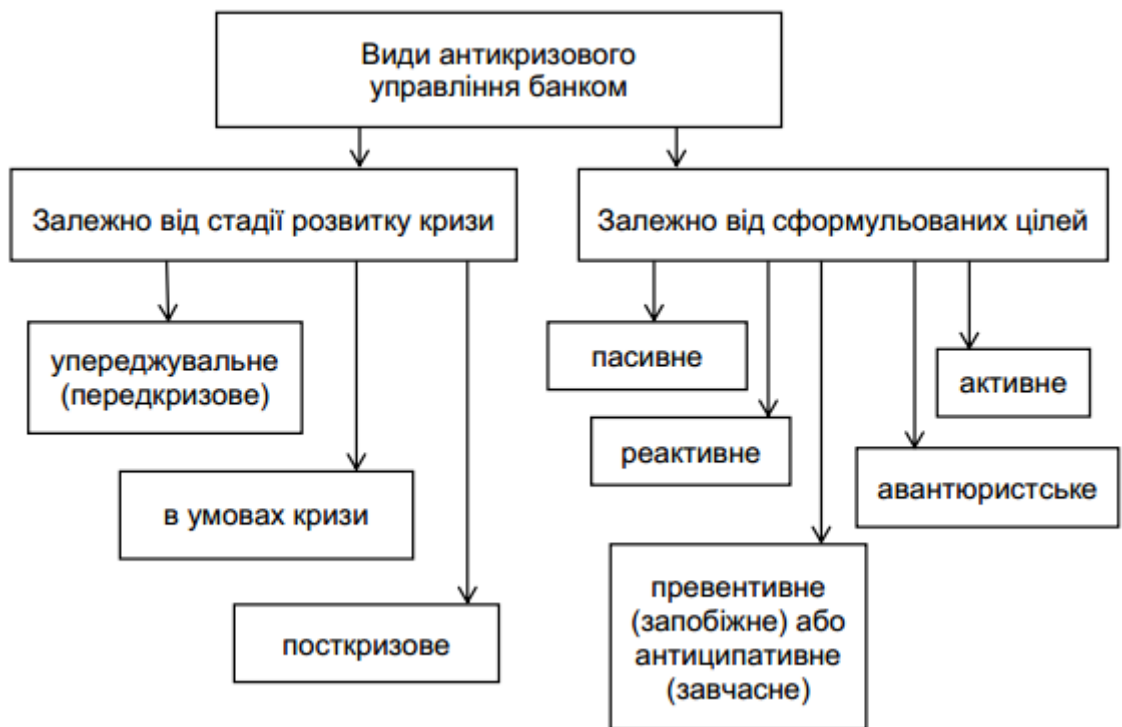

Рис. 4.5. Види антикризового управління банком

Залежно від стадії розвитку кризи, антикризове управління можна диференціювати на такі види:

упереджувальне (передкризове) – здійснюється для своєчасного виявлення та розв'язання проблем (ухвалення рішень) з метою запобігання

кризі;

в умовах кризи — здійснюється для стабілізації нестійкого стану та збереження керованості системи, стабілізації нестійких ситуацій;

посткризове — мінімізація втрат і втрачених можливостей під час виведення соціально-економічної системи зі стану кризи, своєчасне ухвалення рішень.

Залежно від сформульованих цілей на особливу увагу заслуговують моделі пасивного й активного антикризового управління.

У разі *пасивного характеру* антикризового управління увага керівництва зосереджується на попереджувальному розробленні антикризових заходів, удосконаленні системи управління, формуванні кадрового потенціалу для роботи в кризовій ситуації та накопиченні ресурсів, тобто банк готується до можливих труднощів у майбутньому.

Основою *активного характеру* антикризового управління є швидка реакція на зміну зовнішнього та внутрішнього середовищ на основі завчасно розробленої схеми оздоровчих заходів, якщо вони придатні в конкретній ситуації, або розробленні нових — відповідних до кризи, що виникла.

Антикризове управління має перебувати в стані постійної готовності, охоплювати всі стадії розвитку кризи та мати стратегічну спрямованість.

Важливим аспектом антикризового управління є вибір найбільш прийнятної з множини запропонованих стратегій — з огляду на обмеження часових, фінансових, людських та інших ресурсів. Процес реалізації стратегій антикризового управління, як і стратегії розвитку банку, відбувається на різних рівнях його організаційної структури (рівні в банку в цілому, рівні підрозділів та функціонально-операційному шаблі), що дозволяє виділити **три типи стратегій** антикризового управління:

корпоративна стратегія антикризового управління банком розробляється для всього банку та сфер його діяльності в цілому;

ділова стратегія — це стратегія забезпечення довгострокових конкурентних переваг окремого підрозділу банку та/або банку в цілому;

функціональна стратегія визначається та реалізується функціональними підрозділами банку на основі корпоративної та ділової стратегій антикризового управління.

Корпоративна стратегія антикризового управління включає чотири типи ініціатив:

розподіл ресурсів між господарськими підрозділами на підставі портфельного аналізу;

рішення про диверсифікацію діяльності з метою зниження господарського ризику й отримання ефекту синергії;

зміну організаційної структури;

рішення про злиття, придбання, вступ до фінансово-промислової групи або інтеграційної структури.

Ділова стратегія антикризового управління розкриває такі питання:

визначення заходів, ужиття яких є неодмінною умовою реакції на виникнення змін у галузі, економіці в цілому, на політичній арені та в інших

факторах зовнішнього середовища, що впливають на діяльність банку;
розроблення ринкових підходів і дій, спрямованих на забезпечення стійкої конкурентоспроможності;
об'єднання стратегічних ініціатив функціональних підрозділів;
розв'язання конкретних стратегічних проблем, що супроводжують розвиток банку.

Функціональні стратегії антикризового управління визначають управління ключовими підрозділами бізнесу та вирішення важливих завдань (рекламні кампанії, придбання матеріалів, управління запасами, технічне обслуговування та ін.). У банківській діяльності до основних функціональних стратегій відносять: фінансову, організаційну, маркетингову. Від результатів діагностики стадії розвитку кризи в процесах функціонування і розвитку банку відбувається узгодження цілей зацікавлених стійкому функціонування банку суб'єктів із цілями антикризового управління.

З точки зору впливу на фінансову стійкість банку визначальними внутрішніми факторами впливу на антикризове управління є концепція розвитку банку, його внутрішня політика, яка обумовлює розподіл активів і формування пасивів таким чином, щоб забезпечити:

- 1) надійність, яка виражається в достатньому розмірі капіталу та обґрунтованому розподілі активів за функціональними групами на умовах повернення;
- 2) ліквідність, яка проявляється в управлінні портфелем активів на умовах терміновості;
- 3) рентабельність, яка виражається в максимізації дохідності активних операцій та одночасній мінімізації витрат на залучення коштів.

Для діагностики кризи у процесах функціонування і розвитку банку відповідно до значень базових показників і критерію їх динамічної стабільності виділяють такі види його фінансового стану: стабільний; достатній; стабільно низький; нестабільно низький.

Банк із типом фінансового стану "достатній", "стабільно низький" та "нестабільно низький" перебуває у кризовому стані, для подолання якого необхідно розробляти та впроваджувати ефективні антикризові стратегії, спрямовані на подолання кризи. Для банку з типом "стабільний фінансовий стан" — на її запобігання. Слід зауважити, що правильно обрана стратегія антикризового управління забезпечує недопущення і подолання кризи та подальший розвиток банку. В іншому разі криза переходить на нову стадію свого розвитку, а фінансовий стан банку погіршується.

Визначення стадії розвитку кризи у процесах функціонування і розвитку банку дає змогу розробляти набір дієвих стратегій, спрямованих на її подолання. Чим скоріше буде виявлена рання стадія розвитку кризи, тим легше буде зробити необхідні коригування для стабілізації траєкторії розвитку банку шляхом реалізації відповідних стратегій антикризового управління.

На завершальному етапі антикризового управління аналізують результати реалізації стратегії антикризового управління. За результатами фінансового аналізу перевіряють відповідність установлених причинно-наслідкових зв'язків

системи стратегічних цілей, оцінюють ефективність виконання запланованих антикризових заходів, виявляють причини відхилень, можливі суперечності, формують ефективні зв'язки та антикризові заходи на наступний період.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [1, 6, 17, 26, 33]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11]

ТЕМА 5. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

План

1. Створення та особливості функціонування міжбанківських об'єднань
2. Сфери діяльності міжнародного банківського бізнесу
3. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах
4. Іноземний капітал у банківській системі
5. Взаємодія національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційний процес, міжбанківські об'єднання, банківський консорціум, банківський синдикат, банківський картель, банківський концерн, банківська холдинг – компанія, банківський трест, транснаціональні банки, міжнародний банківський бізнес, транснаціональний банк, асоційовані банки, міжнародний фінансовий ринок, міжнародні фінансові центри, офшори, офшорна банківська зона, іноземний капітал, міжнародне співробітництво.

1. Створення та особливості функціонування міжбанківських об'єднань

Глобалізація світової економіки виражається в процесі зміни світового простору, перетворенні його в єдину зону, відкриття для безперешкодного переміщення товарів, послуг, інформації, капіталу. Наслідком глобалізації світових систем є поява на міжнародному рівні єдиного простору: культурного, інформаційного, правового та економічного. Іншими словами, явище глобалізації не обмежується сферою економіки, але в значній мірі впливає на всі ключові сфери життя суспільства — ідеологію, культуру та політику. Саме цьому глобалізація посідає центральну роль у світовій економіці нового століття.

Глобалізацію можна визначити як ланцюг політичних, економічних, соціальних і технологічних змін, що знижують бар'єри між державами,

породжують нові закони й особливості міждержавного впливу. Отже, глобалізація — це перш за все економічний процес, оскільки виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ первинні стосовно інших сфер життєдіяльності людини. Відтак, можна виокремити такі **причини формування глобалізаційних процесів:**

✓ процес інтернаціоналізації, що сприяє взаємозалежності національної економіки й усуває кордони між фінансовими ринками, підвищує ефективність міжнародної інвестиційної діяльності; приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності;

✓ науково-технічний прогрес, поява інформаційних технологій, які змінюють усю систему соціально-економічних відносин, переносять на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини, транспортні та комунікаційні зв'язки (зниження витрат на трансакції);

✓ загострення загальнолюдських проблем у всіх країнах світу є передумовою збереження та розвитку світової цивілізації.

У другій половині ХХ ст. відбувалася прискорена глобалізація світового господарства, помітну роль в якій відігравали банки. Це пов'язано зі зростанням міжнародної торгівлі та необхідністю її кредитування та розрахункового обслуговування, що стало прерогативою банків з розвиненими кореспондентськими відносинами з партнерами. У результаті усталилися закордонні зв'язки, сталася підготовка до становлення міжнародних банківських альянсів і поглинань.

Основними рисами банківського сектора, який розвивається під впливом процесів глобалізації, є:

➤ зменшення процента традиційних банківських операцій на користь зростання нових, які відповідають за якісно змінені запити клієнтів;

➤ періодичне вдосконалення банківських продуктів і послуг, які надають банківському сектору інноваційний характер;

➤ об'єднання банківського капіталу в національному та міжнародному масштабах;

➤ зростання розмірів банків на основі об'єднань і поглинань, приводить до зміцнення позицій, займаних на національному рівні;

➤ процес фінансової глобалізації та подальший розвиток усієї світової банківської індустрії сприятливо впливають на стандартизацію національних банківських систем і виникнення загальної, переважної моделі банку.

Глобалізація у банківській системі — це об'єднання, взаємозалежність, уніфікація та інтеграція банківської системи окремої країни у світову.

Однією з найвагоміших складових процесу приєднання банківської системи України до світового банківського ринку є впровадження міжнародних стандартів банківської діяльності, а саме — угод Базель II і Базель III, прийнятих Базельським комітетом із банківського нагляду, гармонізація та адаптація банківського національного законодавства до законодавства ЄС.

Національні та міжнародні ринки капіталу набувають певної самостійності, перетворюються на глобальні механізми перерозподілу фінансових ресурсів між країнами. З'являються міжбанківські об'єднання, які

відіграють дедалі помітнішу роль у діяльності кредитної системи. Вони утворюються банками, а також іншими установами за участю банків для координації та узгодження дій, підвищення ефективності своєї політики, для захисту своїх професійних інтересів, розроблення етичних норм і правил взаємовідносин між банківськими установами, банками та їх клієнтами.

Основними шляхами створення міжбанківських об'єднань є:

злиття банків: базується на добровільному об'єднанні самостійних банків;

поглинання одним банком своїх конкурентів: базується на правах власності, контролю та централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності.

Злиття передбачає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передання всіх майнових прав і зобов'язань цих банків до новоствореного банку.

Приєднання передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передання всіх майнових прав і зобов'язань до іншого банку на правах філії чи без її відкриття.

Виділення полягає у створенні одного чи більше банків, до яких згідно з розподільчим актом переходить частина майнових прав і зобов'язань банку, який підлягає реорганізації.

У результаті *поділу* припиняється діяльність одного банку як юридичної особи, відбувається передання усіх його майнових прав і зобов'язань до новостворених банків. Реорганізація може проводитися з ініціативи зборів акціонерів або за рішенням суду.

Перетворення банку – зміна його організаційно-правової форми без застосування норм законодавства щодо припинення юридичної особи.

Умовно, виходячи із різних критеріїв класифікації міжбанківські об'єднання розмежовують таким чином:

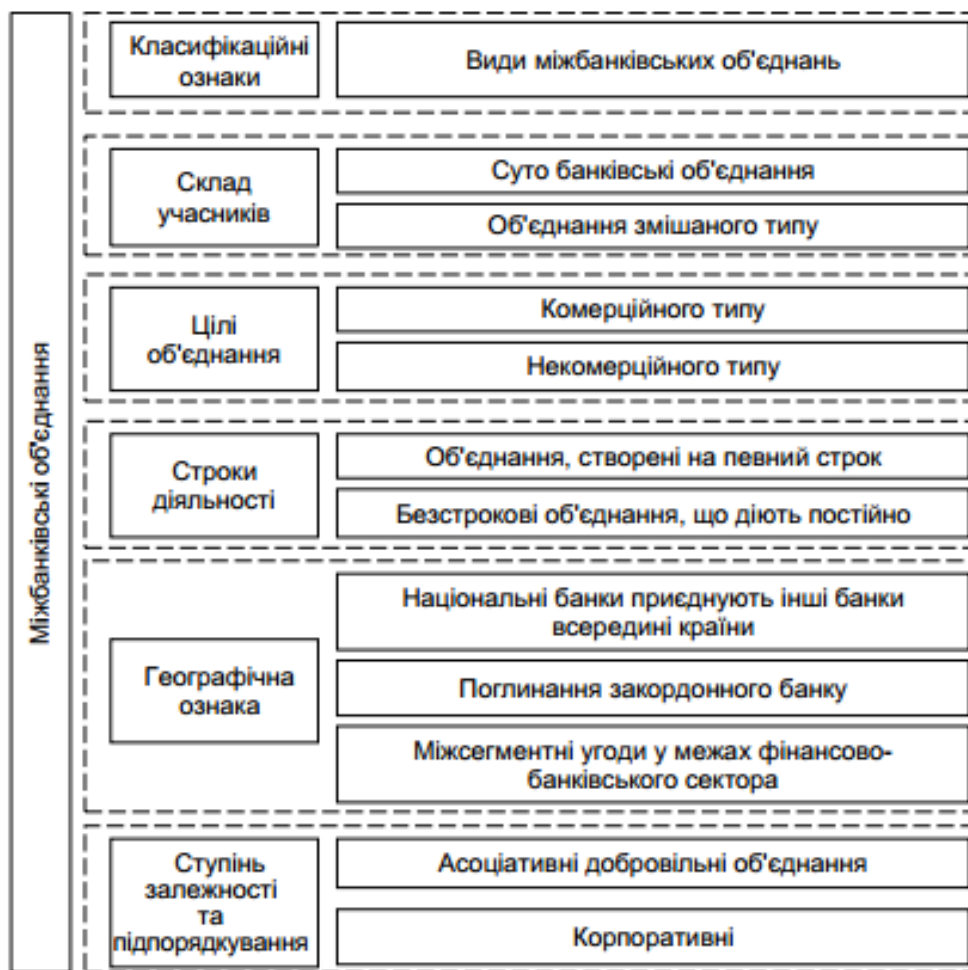

Рис. 5.1. Класифікація міжбанківських об'єднань

Головними представниками міжбанківських об'єднань є (рис.): асоціативні структури комерційного типу – консорціуми, картелі; корпоративного типу – концерни та трести.

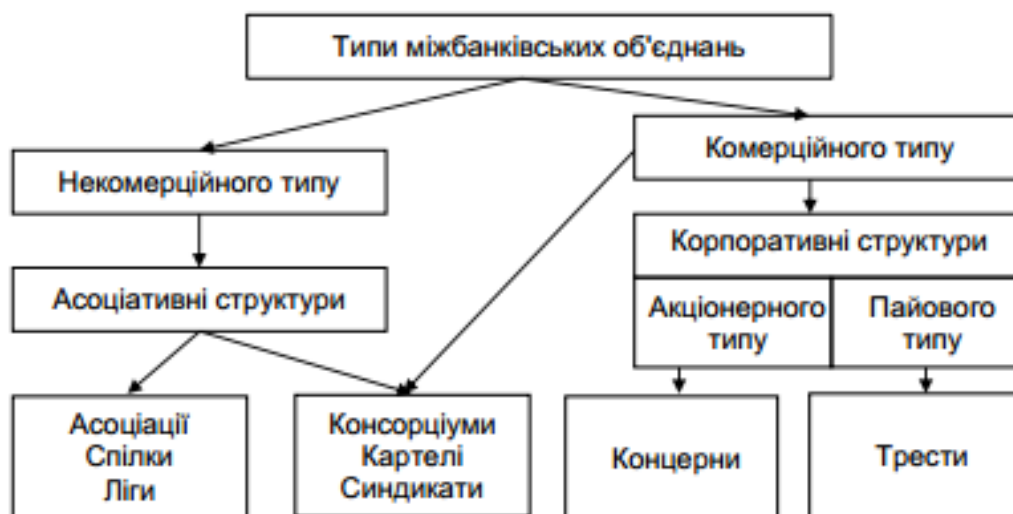

Рис. 5.2. Типи міжбанківських об'єднань

Банківський консорціум — тимчасове статутне об'єднання кількох банків для досягнення його учасниками певної спільної мети (для спільного

проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій, реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проєктів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Банківський консорціум організуються під керівництвом найбільшого банку (голови консорціуму), який діє від імені та в інтересах усіх учасників консорціуму. У цьому об'єднанні юридична самостійність банків, що входять до складу консорціуму, не втрачається.

Часто консорціумні об'єднання банків називають **банківськими синдикатами**, а кредити, що надаються консорціумом банків, — *консорціумними*, або *синдикованими*. У банківській практиці синдикатами називають тимчасові банківські об'єднання, створені для розміщення великих випусків цінних паперів, обслуговування емісійно-засновницької діяльності клієнтів. Наприклад, у 2018 р. ING Bank N.V. (ING), як організатор синдикованого кредиту, синдикат європейських комерційних банків і ЄБРР підписали угоду про надання ТОВ СП "НІБУЛОН" синдикованого кредиту в розмірі 80 млн дол. США. Кошти призначались на фінансування потреб компанії в оборотному капіталі, пов'язаних з закупівлею продукції в Україні та її експортом на світовий ринок.

Банківський картель – об'єднання великих банків, метою якого є розподіл сфер діяльності (наприклад, узгодження і проведення єдиної політики у встановленні процентних ставок та виплати дивідендів, умов кредитування тощо). Умови таких угод, як правило, не "афішуються". Дії щодо боротьби з картелями є особливим видом дотримання вимог антимонопольного законодавства. Європейська Комісія визначає картель як групу подібних, незалежних компаній, які об'єднуються, щоб встановлювати ціни, обмежувати виробництво або поділяти між собою ринки чи споживачів. Замість того щоб конкурувати між собою, члени картелю покладаються на узгоджений між ними курс дій, який зменшує їх стимули надавати нові чи кращі товари та послуги за конкурентними цінами. Саме тому більшість конкурентних відомств світу заборонили картелі. Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції передбачає відповідальність за антиконкурентні узгоджені дії (картельну змову).

Банківським концерном визнається статутне об'єднання банків на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими банками та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну. Прикладом банківського концерну є найбільший банківський концерн Німеччини — Deutsche Bank.

До складу банківського концерну, крім банків, можуть входити також

акціонерні товариства з різною специфікою діяльності, незалежні одне від одного, але об'єднані єдиним керівництвом контролюючого акціонерного товариства, якому належать контрольні пакети акцій усіх акціонерних товариств концерну. Таке об'єднання отримало назву **банківської холдинг-компанії**. Банкiвські холдинг-компанії є об'єднаннями змішаного типу. До їх складу, крім банків, входять різні парабанківські установи (страхові, лізингові, факторингові та інші компанії). Основна мета холдингу — спрямовувати, контролювати діяльність усього об'єднання і кожної його складової окремо, оптимізуючи прибуток.

Банківський трест – це монопольне об'єднання банків, яке утворюється шляхом об'єднання власності банків, що входять до його складу, причому останні втрачають юридичну, комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. На відміну від концерну, трест базується не на акціонерній, а на пайовій формі власності.

Також треба зауважити, що процеси концентрації та централізації капіталів, інтернаціоналізації фінансових ринків приводять до появи транснаціональних банків.

Транснаціональні банки (ТНБ) — міжнародні банківські монополії, що досягли такого рівня міжнародної концентрації та централізації капіталу, який завдяки зрощуванню з промисловими монополіями дозволяє їм брати реальну участь в економічному розподілі світового ринку позичкових капіталів і кредитно-фінансових послуг. Це великі кредитно-фінансові комплекси універсального типу, що мають широку мережу закордонних підприємств (філій, відділень, представництв). Для їх діяльності характерною є висока питома вага міжнародних операцій (понад 50 %), глобалізація у географічному плані, універсальність послуг. Основними клієнтами ТНБ є транснаціональні корпорації, іноземні уряди та державні інститути, міжнародні організації. Важливою рисою ТНБ є структура їх доходів. Обов'язкова умова для ТНБ — це стабільната досить висока питома вага прибутку від операцій за кордоном у сукупному доході.

ТНБ сформувалися на базі найпотужніших комерційних банків промислово розвинутих країн. Ці банки посідають перші місця на національних ринках позичкових капіталів. В їх числі: банківські монополії США — Bank of America, Сітібенк, Чейз Манхеттен; Великобританії — АБН Амро Холдингс, Барклейс Бенк, Нешнл Вестмінстер Венк, Мідленд Бенк, Ллойдс; Франції — Банк Насьональ де Парі, Сосьєте Женераль, Кредитли-онне; Німеччини — Дойче Банк, Комерц Банк, Дрезднер Банк; Японії — Бенк оф Токіо-Міцубісі, Сумітомо Бенк, Дай-іті Кангео, Фуджі Бенк, Сакура Бенк та інші.

Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" **вітчизняні банківські установи** мають право створювати **дві групи об'єднань**: банківські групи; банківські спілки та асоціації.

Банківська група — це група юридичних осіб, які мають спільного контролера, що складається:

з материнського банку та його українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами;

з двох або більше фінансових установ, для яких банківська діяльність є переважною.

Розрізняють такі види банківських груп:

міжнародна банківська група – група фінансових установ, пов'язаних відносинами контролю, діяльність якої представлена більше ніж в одній країні та яка підлягає нагляду на консолідованій основі з боку іноземного органу нагляду;

іноземна банківська група — група, яка є частиною міжнародної банківської групи;

національна банківська група – банківська група, яка не є частиною міжнародної банківської групи.

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Асоціація або спілка банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків — членів асоціації (спілки). В Україні перше асоціативне міжбанківське об'єднання, місія якого полягає у сприянні розвитку національної банківської системи, було створено у 1992 р.

У 2011 р. за ініціативою провідних банків України було створено Незалежну асоціацію банків України (НАБУ). Початок роботи Асоціації ознаменував старт процесу консолідації банківської спільноти. Ключові завдання НАБУ: сприяння стабільному функціонуванню та розвитку банківського ринку України та всебічний захист інтересів української банківської спільноти.

2. Сфери діяльності міжнародного банківського бізнесу

Процеси глобалізації світового господарства не можливі без поглиблення інтернаціоналізації банківської діяльності, становлення міжнародного банківського бізнесу. Ці тенденції набули бурхливого розвитку з другої половини ХХ ст., чому сприяв цілий ряд факторів. Серед них інтернаціоналізація економічного життя країн з розвинутою ринковою економікою, виникнення у торгових і промислових компаній нових вимог до спектра й організації банківських послуг, поява нових фінансових ринків і можливостей отримання значних прибутків у короткі проміжки часу, підвищення банківської активності у країнах третього світу й особливо — у нових індустріальних країнах тощо.

Головною причиною інтернаціоналізації банківської діяльності є зростання обсягів міжнародної торгівлі, прямих іноземних інвестицій транснаціональних корпорацій. Ураховуючи значення стабільних взаємовідносин з клієнтами, банки перенесли свій бізнес за кордон, щоб запропонувати там своїм клієнтам послуги порівнянної якості. Також немаловажним є намагання банків збільшити свій бізнес за рахунок нових клієнтів на зарубіжних ринках. Це характерно для банків, які мають певні технічні переваги, зокрема використовують фінансові інновації, досвід застосування яких за кордоном ще недостатній.

Зараз сформувалася розгалужена та багатофункціональна міжнародна банківська система, що забезпечує основні потреби транснаціонального капіталу, що, слугуючи інституційною базою функціонування світових фінансових ринків, перебуває в процесі постійного розвитку.

Міжнародна банківська справа — це система підходів і методів з організації і управління банківськими операціями, що здійснюються у міжнародному економічному та правовому середовищі.

Основними сучасними характеристиками міжнародного банківського бізнесу є:

- ✓ основні суб'єкти банківської справи – транснаціональні банки (ТНБ); реорганізація банківської мережі ТНБ, скорочення філій та відділень;
- ✓ зростання балансової вартості банків, збільшення їх розміру; інформаційні технології стають основною умовою і визначальним фактором роботи ТНБ;
- ✓ виникнення нових організаційних форм діяльності ТНБ, зокрема Інтернет-підрозділів;
- ✓ збільшення присутності іноземних банків у національних банківських системах країн;
- ✓ банківський бізнес стає менш регульованим;
- ✓ у ряді країн державні банки залишаються невід'ємною частиною національних банківських систем;
- ✓ зростає роль страхування як одного з напрямів діяльності міжнародного банківського бізнесу;
- ✓ у міжнародному банківському бізнесі спостерігається тенденція до консолідації – менша кількість великих інституцій обслуговує регіональні, національні та міжнародні ринки;
- ✓ у стратегії банків дедалі більшу роль відіграє диверсифікація, у майбутньому на передній план буде висунута концентрація діяльності на головних угодах;
- ✓ найпотужнішими банками світу сьогодні є універсальні банки та подібні до них;
- ✓ важливим процесом, який відбувається сьогодні в банківському секторі світової фінансової системи, є злиття банків;
- ✓ розвиток міжнародного приватного банківського бізнесу;
- ✓ часткове приведення банківського законодавства та системи банківського нагляду країн Східної і Центральної Європи відповідно до міжнародних норм і стандартів Європейського Союзу.

Міжнародним банкам притаманні всі ознаки міжнародних організацій, поряд з цим вони мають певні особливості. По-перше, всі вони створюються відповідно до міжнародного права. Це найбільш істотна ознака, що має вирішальне значення. Банк має бути створений на правомірній основі, а саме — він не повинен звужувати інтереси окремої держави та міжнародного співтовариства в цілому. Усі сучасні міжнародні банки створені на основі міжнародного договору (угоди). Сторонами такого договору можуть бути як держави, так і міжнародні міжурядові організації. Наприклад, акціонерами

Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) є 69 країн, Європейський Союз і Європейський інвестиційний банк.

Разом з тим існують певні проблеми, що можуть виникати в процесі розвитку міжнародного банківського бізнесу. Перш за все це вартість ведення бізнесу в іншій країні. Необхідно враховувати підвищені витрати на вивчення законодавства, пошук інформації, моніторинг діяльності клієнтів, оскільки, наприклад, стандарти бухгалтерського обліку в Японії або Німеччині суттєво відрізняються від американських.

Не виключається і політичний ризик, зокрема, зміни уряду, що може привести до націоналізації або експропріації банківських активів. Однак, незважаючи на потенційні проблеми, у сучасних умовах міжнародні банки стали основними центрами та посередниками у міжнародному переміщенні фінансових ресурсів.

Головною рисою, що відрізняє міжнародний банк від національного, є наявність зарубіжної інституційної мережі та перенесення за національні кордони здійснення суттєвої частини активних і пасивних операцій. Відповідно, за питомою вагою зовнішніх активів і пасивів у балансі банку, а також за розміром частини прибутку, отриманого від міжнародних операцій, можна визначити ступінь залучення банку до міжнародного бізнесу.

Існує два основних типи сучасних міжнародних банків: транснаціональні та міжнаціональні. Існує багато визначень поняття транснаціонального банку, але найбільш поширеним є визначення Організації Об'єднаних Націй, відповідно до якого **транснаціональний банк** — це великий універсальний банк, що виконує посередницьку роль в обігу позичкового капіталу, має мережу закордонних підприємств, здійснює за підтримки держави контроль над валютними та кредитними операціями.

Міжнародні банки — це банківські установи, в яких міжнародною є не тільки діяльність, але і склад капіталу та система управління. Міжнародні банки створюються, як правило, шляхом придбання частки капіталу зарубіжного банку, але відбуваються злиття або поглинання на міжнародному рівні. Прикладами міжнародних банків є АО "Альфа-банк", Merita Bank (Фінляндія) та Nordbanken (Швеція), Deutsche Bank (Німеччина) та BankersTrust (США).

Існують різні **форми організації** міжнародного банківського бізнесу. Міжнародний банк створює **представництво в зарубіжній країні** насамперед з метою сприяння своїм клієнтам у веденні бізнесу в цій країні або сусідніх державах. У міру зростання масштабів діяльності й інтернаціоналізації бізнесу банки розширюють свою присутність у сфері міжнародного банківського бізнесу, створюючи мережу підрозділів за кордоном. Існує кілька типів підрозділів банку. Підрозділ, зареєстрований як компанія, незалежна від батьківського банку, є **дочірнім банком** (subsidiary bank); підрозділ, не зареєстрований як окрема незалежна компанія, має статус **філії банку** (branch); зарубіжний підрозділ банку, співвласниками якого є як іноземний банк, так і його партнер (національний або іноземний), є **афілійованим банком** (affiliated bank).

Асоційовані банки — самостійна банківська організація, частина акцій

якої (але не контрольний пакет) належить іноземному банку. Частина капіталу, що залишилася, може бути розподілена як серед місцевих, так і серед іноземних співвласників. Асоційований банк може бути новоствореним фінансовим інститутом, але це може бути місцевий банк, частина акцій якого придбана іноземним банком. Він зберігає статус місцевого фінансового інституту з місцевими власниками та менеджментом, водночас підтримуючи постійні зв'язки зі своїм іноземним акціонером — аж до залучення додаткових ресурсів.

Міжнародні банківські послуги досить різноманітні, але їх можна об'єднати за кількома узагальненими напрямками: конверсійні та кредитно-депозитні операції на міжнародних валютних ринках; фінансування міжнародної торгівлі та управління грошовими коштами; різні форми міжнародного кредитування, у тому числі синдикуване; міжнародні інвестиційні банківські послуги у формі андеррайтингу та торгівлі капітальними, борговими та похідними цінними паперами; трастові послуги для різних типів клієнтів; міжнародний роздрібний банківський бізнес. Основними фінансовими інструментами, що мають обіг на міжнародному банківському ринку, є єврокредити, єврооблігації, євроакції та похідні фінансові інструменти.

Слід зауважити, що міжнародний банківський бізнес постійно розвивається, вдосконалюється, є відкритим для впровадження фінансових інновацій. У загальному вигляді міжнародний банківський бізнес можна розглядати як міжнародний роздрібний і міжнародний оптовий. Деякі міжнародні банки можуть спеціалізуватися на одному з зазначених видів діяльності, інші їх комбінують довільним чином. У будь-якому випадку природа міжнародного роздрібно-го й оптового банківських бізнесів розрізняються.

Міжнародний оптовий банківський бізнес — це банківські послуги, які включають як традиційні депозитно-позичкові операції банків, так і інвестиційні операції. У цих процесах невелика кількість службовців оперує значними за обсягами фінансовими ресурсами через обмежену кількість філій. Великі депозити залучаються з використанням телефонного зв'язку або електронних телекомунікаційних систем, також надаються великі кредити. Відсутність витрат і підтримка філіальної мережі зробили міжнародний оптовий банківський бізнес дуже привабливим.

Міжнародний роздрібний банківський бізнес передбачає в основному приймання депозитів і надання індивідуальних споживчих кредитів. Оскільки зручності споживача (клієнта) — це один з найбільш важливих факторів у роздрібно-му банківському бізнесі, то міжнародний роздрібний бізнес передбачає наявність великої кількості філій і значне число службовців. Треба зазначити, що міжнародний роздрібний банківський бізнес є найменш успішним видом міжнародної банківської діяльності, оскільки потребує врахування уподобань місцевих клієнтів і, відповідно, зміни не тільки форми рекламних компаній та інших заходів із завоювання ринку, але і самих характеристик фінансових продуктів.

3. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах

Кожна країна для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку не завжди може розраховувати виключно на власні ресурси. У сучасних умовах інтернаціоналізації та глобалізації світової економіки виникає об'єктивна необхідність і реальна можливість залучення іноземного капіталу в економіку будь-якої країни через міжнародні фінансові ринки. Міжнародний фінансовий ринок, який виник у ХХ ст., забезпечує акумуляцію та перерозподіл капіталу на міжнародному рівні.

Міжнародний фінансовий ринок — це глобальна система мобілізації вільних фінансових ресурсів і надання їх позичальникам із різних країн на умовах ринкової конкуренції. Сьогодні цей ринок набув великих масштабів і перетворився на привабливе джерело залучення фінансових ресурсів для розвитку національних економік, ставши визначальним фактором розвитку світового господарства. Процес залучення фінансових ресурсів і доведення їх до споживача містить у собі як накопичення капіталу, так і взяття його в борг (позичка), у найм.

Головне призначення міжнародного фінансового ринку — забезпечення доступу до фінансових ресурсів і міжнародних проектів. Зміст функції фінансового забезпечення процесів інвестування полягає у створенні фінансовим ринком умов для залучення (концентрації) фінансових ресурсів, необхідних для розвитку економіки, виявляючи найефективніші сфери та напрями інвестиційних потоків з позиції забезпечення високого рівня дохідності капіталу. Виконуючи функцію спрямування коштів від кредиторів до позичальників, фінансові ринки сприяють підвищенню продуктивності та ефективності світової економіки.

Другою функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості окремих країн мобільно залучати достатню кількість фінансових ресурсів у різних формах на вигідних умовах. Таке залучення ресурсів на міжнародному фінансовому ринку значно розширює фінансові можливості кожної країни, сприяючи вирівнюванню їх економічного розвитку та створенню умов для підвищення суспільного добробуту.

Третя функція міжнародного фінансового ринку, що впливає із змісту попередніх, це випуск високоліквідних фінансових інструментів, які можуть бути використані як засіб міжнародних платежів, продані чи обміняні на інші фінансові інструменти.

Зміст четвертої функції міжнародного фінансового ринку зводиться до формування ринкових цін на окремі види фінансових активів, ураховуючи кон'юнктуру ринку.

Механізм функціонування міжнародного фінансового ринку забезпечує виявлення величини та структури попиту на окремі фінансові активи та своєчасне його задовільнення в межах усіх категорій споживачів, які тимчасово мають потребу в залученні капіталу із зовнішніх джерел.

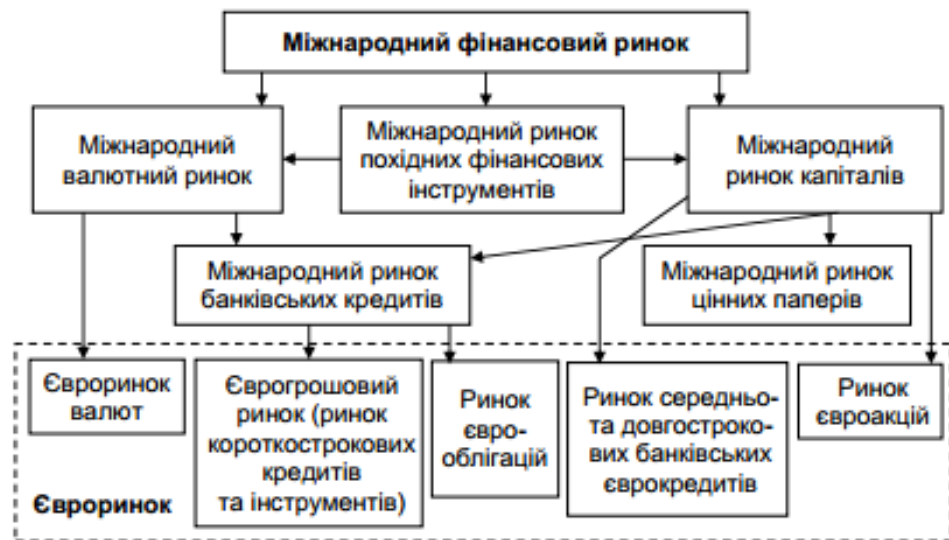

Рис. 5.3. Діяльність банків на міжнародному фінансовому ринку

Діяльність банків на міжнародних фінансових ринках виникла на базі відповідних національних ринків і тісно взаємодіє з ними, маючи специфічні відмінності:

- великий обсяг операцій: щоденні операції на світових фінансових ринках у 50 разів перевищують операції світової торгівлі товарами;
- відсутність географічних кордонів;
- цілодобове проведення операцій;
- використання обмеженої кількості валют провідних країн; високий кредитний рейтинг учасників ринку;
- диверсифікація сегментів та інструментів операцій: на ринках обертається понад 2 000 різних інструментів та їх комбінацій, які забезпечують інвесторам і реципієнтам капіталу різноманітність варіантів з точки зору витрат, ризиків, прибутку, термінів, ліквідності та контролю;
- специфічні процентні ставки, наприклад Лондонська міжбанківська ставка ціноутворення пропозиції на кредити міжнародного валютного фонду LIBOR;
- високий ступінь технологізації операцій: для такого майданчику необхідними умовами є наявність ефективної сучасної технологічної фондової біржі, переважно документарний характер операцій;
- більш низький рівень податків;
- існують у країнах з розвинутою кредитною, правничою та судовою системами, валютним законодавством, що дозволяє доступ іноземним позичальникам на національний ринок та іноземних цінних паперів до котирування;
- країна розташування має досвід торгівлі сучасними фінансовими та бізнесовими послугами та відповідні для цього інформаційно-комунікаційну інфраструктуру та кваліфіковані кадри, які можуть працювати у фінансових інститутах, інфраструктурних і консультаційних організаціях, регулятивних органах.

Найактивніше переливання фінансових ресурсів здійснюється у

міжнародних фінансових центрах. **Міжнародні фінансові центри** — це адміністративне місце зосередження банків і парабанків, які здійснюють широкий спектр міжнародних фінансових операцій: депозитні, кредитні, реалізують угоди з цінними паперами, валютою та золотом. Міжнародні фінансові центри визначаються за індексом глобальних фінансових центрів (GFCI) — це рейтинг конкурентоспроможності фінансових центрів на основі понад 37 695 оцінок з онлайн-анкет разом із понад 138 показниками таких організацій, як Світовий Банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), Організація об'єднаних націй (ООН) і відділ розвідки The Economist Intelligence. Він спільно публікується двічі на рік групами Z/Yen у Лондоні та Інститутом розвитку Китаю в Шеньчжені з 2015 р. і широко цитується як джерело для ранжування фінансових центрів. **Критеріями, за якими оцінюються міжнародні фінансові центри у рейтингу, є:**

бізнес-середовище (business environment): політична стабільність і верховенство права, регуляторні норми, макроекономічні зв'язки, податковий клімат;

людський капітал (human capital): доступність кваліфікованого персоналу, якість життя, якість освіти;

інфраструктура (infrastructure factors): наявна та плани щодо розвитку; розвиток фінансового сектора (financial sector development); репутація (reputation and general factors): бренд міста, рівень інновацій,

привабливість і культурний розвиток, "родзинка" яка відрізняє від інших міст. За індексом глобальних фінансових центрів основними з них є: Нью-Йорк, Лондон і Токіо. У Європі міжнародними фінансовими центрами виступають Женева, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Париж, Люксембург та ін. В Азії — Токіо, Шанхай, Сінгапур, Гонконг, Пекін, Дубаї та ін. Північноамериканськими фінансовими центрами є Нью-Йорк, Сан-Франциско, Лос-Анджелес, Бостон, Вашингтон, Торонто. Щорічно оцінюється понад 100 міст світу.

Отже, міжнародний фінансовий ринок із притаманною йому системою фінансово-кредитних інститутів і відповідною для них інфраструктурою є тим середовищем, в якому концентруються і розподіляються фінансові ресурси між окремими країнами. У світі склався цілодобово діючий міжнародний ринковий механізм, який є ефективним інструментом управління міжнародними фінансовими потоками.

Сучасні глобальні світогосподарські зв'язки неможливо уявити без функціонування **офшорних банківських зон**. Основною причиною їх популярності є мінімальне офіційне регулювання, практична відсутність податків і контролю за операціями, що там проводяться.

Термін "офшор", виник із англійського виразу offshore, що дослівно означає "поза берегом". Відповідно до термінології, прийнятої в економічній літературі, під офшорною розуміють діяльність комерційної компанії поза юрисдикцією якої-небудь держави.

Історія зародження прототипів сучасних офшорних зон сягає першого тисячоліття до нашої ери, в період процвітання фінікійців, і триває до

сьогодні. У тій чи іншій формі протягом усієї історії людства у різних країн і народів простежуються спроби активізації міжнародної торгівлі, залучення іноземних капіталів за рахунок створення на частині своїх територій особливі, сприятливі у податковому сенсі умови господарювання. Глобалізація фінансових ринків перетворила фінансові відносини в самостійний фактор розвитку світової економіки, де офшорний капітал можна розглядати як особливу форму руху фінансового капіталу. Офшорні зони не мають чіткої класифікації, і тому важко уявити повний список офшорних зон. Іноді плутають визначення "офшори" та "офшорні зони". Також часто використовують термін "офшорні фінансові центри" або "офшорні юрисдикції". Урахуванням офшорних зон займаються Міжнародний валютний фонд і центральні банки різних країн світу.

Усі офшорні зони можна розподілити на **три основні групи**: критеріями для поділу слугують вимоги до податкового режиму та можливість ідентифікації реального власника:

перша група — класичні офшорні зони з високим ступенем конфіденційності реальних власників, в яких компанії звільнені від будь-яких податків і звітності. Контроль за діяльністю компаній з боку влади практично відсутній. Це переважно невеликі слаборозвинені держави (наприклад: Кайманові Острови, Багами, Панама, Сейшельські Острови, Беліз, Домініка, Британські Віргінські Острови). Вони складають приблизно одну третину всіх офшорів;

друга група — офшорні зони з низьким оподаткуванням (Ірландія, Гібралтар). Ведеться контроль з боку влади. Потрібна фінансова звітність, але надаються значні податкові пільги. Відомості про підприємців і фірми підлягають реєстрації. Це підвищує рівень довіри в бізнесі, тому банки та інші компанії віддають перевагу фірмам, зареєстрованим саме в цій зоні;

третья група — нестандартні офшори (Англія, Кіпр, США). Зареєстрованим іноземним компаніям в цих країнах, які заробили доходи на території своїх країн, влада надає податкові пільги для ведення бізнесу.

Також існує **офіційна класифікація офшорних зон**:

- *цивілізовані офшори* (Великобританія, Ірландія, Кіпр, Люксембург, Сінгапур та ін.);
- *менш цивілізовані офшори* (Панама, Монако, Беліз та ін.);
- *нецивілізовані офшори* (Чорногорія, Ліхтенштейн, Вануату, Андорра та ін.).

До **специфічних ознак** сучасних офшорних банківських центрів можна віднести:

- ✓ ліберальне валютно-кредитне законодавство, що захищає інтереси інвесторів, не накладаючи зайвих обмежень на фінансові інститути (низькі податки, незначне державне втручання);
- ✓ здійснення валютно-кредитних операцій в основному з іноземною для даної країни валютою;
- ✓ законодавчий допуск продажу валюти за офіційною ціною, коли офіційний обмінний курс нижчий від ринкового, та купівлі валюти, коли

офіційний курс валюти вищий за ринковий;

✓ характерною рисою офшорного центру є те, що депонований у ньому капітал є рухомим, він призначається для інвестування у високоприбуткові галузі з низьким оподаткуванням за кордоном;

✓ політична й економічна стабільність у країні; відсутність валютних обмежень;

✓ гарантія дотримання фінансової і банківської таємниці; сучасні засоби зв'язку та добре обладнана мережа комунікацій; зручна правова система;

✓ виконання індивідуальних потреб інвесторів (відповідні умови проживання, внутрішнє транспортне сполучення, медичне обслуговування, знання місцевими жителями й обслуговувальним персоналом іноземних мов, наявність кваліфікованих фахівців – нотаріусів, адвокатів, бухгалтерів і комп'ютерних операторів);

✓ в офшорних зонах немає обмежень на вивіз валюти (фірми можуть вільно відкривати депозити в будь-якій валюті та в будь-яких банках, а також мають право здійснювати й отримувати платежі в будь-якій валюті без яких-небудь обмежень);

✓ засновуючи офшорні зони в одній з численних юрисдикцій, комерційні компанії реалізують своє право платника податків вибрати будь-які припустимі законом методи для зменшення податкових зобов'язань, звільнення від митних тарифів, валютного контролю, експортних та імпорتنих квот;

✓ в офшорних зонах пільговий режим визначається також відсутністю валютних обмежень і митних податків, зборів для інвесторів, а також низьким рівнем статутного капіталу. Найчастіше він просто декларується, а мінімальний розмір, як правило, не встановлюється;

✓ процедура управління фірмою гранично спрощена. Іноді вона умовна – управління в цьому випадку здійснюється секретарською юридичною фірмою за дорученням власника.

Діяльність офшорних банківських зон неможливо оцінити однозначно — як і будь-яке економічне явище, вони наділені як позитивними, так і негативними рисами.

Офшорні банківські зони для суб'єктів господарювання є привабливими з таких причин:

1. економія на податках (податкове планування), незначні засновницькі, адміністративні та організаційні витрати. З урахуванням нежорстких вимог у разі створення банку до капіталу, персоналу, бізнес-плану в офшорній зоні (порівняно з умовами в різних країнах світу) окремі юридичні та навіть фізичні особи можуть заснувати свій комерційний банк і почати підприємницьку справу. Такий банк може стати важливим розрахунковим і платіжним центром не тільки для певного підприємства або холдингу, а і для всієї фінансово-промислової групи. Пільгові умови оподаткування допомагають зменшити витрати, які пов'язані з проведенням розрахунків, знизити вартість банківських послуг, збільшити депозити;

2. збереження активів від валютного контролю. Активи, що знаходяться у розпорядженні офшорної компанії, можна переказувати з рахунку на рахунок,

інвестувати відповідно до законів держави реєстрації офшору та країни, у якій відкритий банківський рахунок. Таким чином, з'являється можливість знизити до нуля обмеження щодо руху капіталу;

3. звільнення від жорстких норм банківського контролю з боку місцевих органів влади. Відсутня вимога обов'язкового придбання різних казначейських зобов'язань центрального банку або уряду країни. Можливість проведення вільної, незалежної кредитної політики, самостійність у встановленні облікової ставки без прив'язання її до облікової ставки центрального банку країни. Зниження вимог до рівня ліквідності та інших нормбанківської практики;

4. конфіденційність банківських операцій в офшорних зонах. Забезпечення таємниці банківських рахунків, можливість використання інституту номінальних директорів в керівництві банком, випуск акцій на пред'явника у разі утворення офшорного банку тощо;

5. дидиверсифікованість активів на міжнародному ринку. З огляду на валютну незалежність і автономію офшорної компанії з'являється можливість інвестувати активи в економіку держав, у яких на поточний момент найбільш вигідні умови з точки зору прибутковості та приросту капіталу;

6. легкість доступу до зарубіжної банківської системи. Використання офшорних юридичних осіб дає можливість розмішувати капітал у твердій валюті, у надійних банках, у стабільній країні.

Позитивний вплив офшорів на світову економіку проявляється у: сприянні активізації різноманітних транскордонних фінансових потоків і прискоренню обороту фінансових активів у міжнародному масштабі, забезпеченні розвитку фінансових ринків, створенні умов для диверсифікації інвестицій, розширенні доступу до кредитів і кращої локації капіталу; спонуканні до зниження загального податкового тягара в світі та тим самим стимулюванні економічної активності в глобальній економіці; зменшенні ризику експропріації для інвесторів і кращому забезпеченні прав власності, що, в свою чергу, може згенерувати більш високий економічний ріст, насамперед в країнах — донорах офшорів; сприянні процвітанню держав, на території яких вони розташовані, підвищенні якості їх розвитку, включаючи потенціал людського капіталу, що гармонізує розвиток світової економіки в цілому; підвищенні конкурентоспроможності компаній і фірм у національній і світовій економіці, які отримують можливість проводити більш гнучкі стратегії розвитку, особливо в порівнянні з гравцями, які не використовують офшорні схеми.

Серед негативних аспектів присутності офшорів у глобальній економіці зазвичай називають:

- недобросовісну податкову конкуренцію, що забирає доходи певних країн, спрямовуючи їх до офшорів;
- створення елемента нестабільності у світовій економіці та фінансах у зв'язку з можливістю накопичення в офшорних зонах великих обсягів капіталів, переважно спекулятивних;
- сприяння відтоку капіталу; підтримка тіньової економіки;
- скорочення зайнятості в країнах-донорах;
- отримання невикористаних переваг окремими компаніями, що

використовують офшори, перед іншими економічними гравцями, які не застосовують подібні стратегії;

- вплив на соціальну ситуацію в країнах-донорах, пов'язаний з негативною оцінкою громадської думки стосовно відходу від податків за допомогою офшорів.

4. Іноземний капітал у банківській системі

Характерними ознаками прояву глобалізації у сфері банківських відносин є входження іноземного капіталу та посилення його впливу на розвиток банківської системи України. Приток іноземного капіталу може мати як позитивні, так і негативні наслідки — залежно від макроекономічних передумов та інституційного середовища, що існує в Україні. Слід зважати на низку фінансових ризиків, пов'язаних зі швидким зростанням частки іноземного банківського капіталу, що може призвести до втрати суверенітету у сфері грошово-кредитної політики, посилення нестабільності, несподіваних коливань ліквідності банків, ймовірного відпливу фінансових ресурсів.

Згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність" **банк з іноземним капіталом** визначається як такий, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 %. Поряд з поняттям "банк з іноземним капіталом" НБУ виокремлює поняття "**іноземний банк**", головними ознаками якого є розташування центру прийняття стратегічних рішень за кордоном і контроль іноземних власників.

Наявність в економіці будь-якої держави значних обсягів іноземного капіталу є ознакою макроекономічної стабільності, високого рівня довіри інвесторів до її законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. Разом з тим перспективи та наслідки функціонування іноземного капіталу у вітчизняному банківському секторі неоднозначні. Адже мета іноземних інвесторів — не підвищувати добробут населення країни об'єкта інвестицій, а максимізувати прибуток для своїх власників та акціонерів.

Основним мотиваційним фактором входження іноземних інвесторів на банківський ринок України стали набуті ринкові переваги, вищий прибуток на капітал і можливість розширення свого бізнесу. Це стосувалось насамперед середніх за розміром західноєвропейських банків, яким не вдавалося збільшити обсяг операцій у Західній Європі через конкуренцію і обмеженість вільних ресурсів. Утім саме регіональна експансія спричинила ситуацію, що банки стали головними інвесторами національної банківської системи.

У результаті динамічного залучення України у світовий економічний простір, до міжнародних фінансових структур сталось активне надходження іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор. Цей процес містить як позитивні, так і негативні тенденції (табл.).

Вплив банків з іноземним капіталом на банківську систему України є досить суттєвим. Відзначаючи наявність нових тенденцій у розвитку вітчизняної банківської системи, які започаткувались під впливом банків з

іноземним капіталом, слід констатувати не тільки різноспрямованість і суперечливість, а і можливість зростання проблем розвитку банківської системи України.

Зокрема, важливо враховувати, що поява на українському ринку потужних банків з іноземним капіталом із дешевим кредитним ресурсом, високоякісним обслуговуванням клієнтів здатна посилити свій вплив на управління напрямами та процесами використання кредитних ресурсів у реальній економіці. Відповідно, може знизитись можливість не тільки вітчизняних комерційних банків, а і НБУ впливати на розвиток національної економіки України. Тобто банківський капітал – як вітчизняний, так і зарубіжний, якщо він функціонує в Україні, не зможе забезпечувати ефективний розвиток національної економіки відповідно до визначених урядом стратегічних напрямів.

В Україні застосовують **методологію оцінювання участі іноземних інвесторів** у роботі банківської системи, яка включає такий набір показників, запропонованих Національним банком України:

частка іноземного капіталу в статутному фонді банківської системи;
кількість банків зі стопроцентним іноземним капіталом;

кількість банків з участю іноземного капіталу (у яких понад 10 % капіталу належить одному іноземному інвесторові).

Банки з іноземним капіталом входять до двох груп банків: контрольовані національними власниками та контрольовані іноземними власниками. Причому, аналізуючи ступінь участі іноземних інвесторів у статутному капіталі українських банків, слід акцентувати увагу на тому, що є низка банків, де частка іноземних інвесторів становить понад 90 %. Фактично їх можна розглядати в одній групі разом з банками зі стопроцентним іноземним капіталом, оскільки ці установи перебувають під повним контролем іноземних власників. Водночас банки, в яких частка іноземних інвесторів не перевищує 50 %, доцільно розглядати як контрольовані українським капіталом.

Світовий досвід засвідчує, що для дієвого регулювання процесу зростання присутності банків з іноземним капіталом необхідно чітко усвідомлювати мотиви їх входження у країну, серед яких: прагнення до захоплення нових ринків і отримання високого прибутку; можливість використання потенціалу розвитку ринку роздрібних банківських послуг; використання сприятливішого регуляторного середовища в умовах неповного впровадження міжнародних стандартів банківського регулювання, порівняно слабкого нагляду та ліберального ліцензування; прагнення до розширення бізнесу, яке складно реалізувати в материнській країні через велику конкуренцію та обмеженість вільних ресурсів.

5. Взаємодія національної банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями

Зі створенням Національного банку України (НБУ) в 1991 р. постало

питання розвитку його міжнародних відносин. Членство в міжнародних фінансових організаціях, необхідність залучення передового світового банківського досвіду вимагало серйозних зусиль щодо розбудови тісних взаємин із іноземними партнерами. НБУ співпрацює з міжнародною фінансовою спільнотою задля зміцнення та стабільності фінансової системи України. НБУ діє узгоджено з міжнародними організаціями та центральними банками інших держав, інтегруючись до світового фінансового простору та наближаючись до Європейського Союзу.

Важливим стимулом розвитку міжнародної діяльності національної банківської системи був вступ України в 1992 р. до таких впливових міжнародних фінансових організацій, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий Банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Міжнародне співробітництво у 2020 р. Національного банку зосереджене на таких напрямках:

- європейська інтеграція – виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та інших міжнародних зобов'язань;
- двостороннє співробітництво з центральними банками та регуляторами фінансових ринків інших держав;
- співпраця з міжнародними фінансовими організаціями – Міжнародним валютним фондом, Групою Світового Банку, Європейським банком
- реконструкції та розвитку, Європейським інвестиційним банком, Чорноморським банком торгівлі та розвитку, Банком міжнародних розрахунків;
- взаємодія з іноземними інвесторами;
- взаємодія з міжнародними та європейськими партнерами та донорськими організаціями над реалізацією проектів міжнародної технічної допомоги у фінансовому секторі України.

До міжнародних організацій та установ, в яких НБУ має членство, представлений від імені України та взаємодіє, належать:

- Міжнародний валютний фонд (IMF);
- Чорноморський банк торгівлі та розвитку (BSTDB);
- Група Світового Банку;
- Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD);
- Європейський інвестиційний банк (EIB);
- Банк міжнародних розрахунків (BIS);
- Клуб голів центральних банків країн Центральної Азії, Чорноморського регіону та Балкан;

Європейська регіональна консультативна група при Раді з фінансової стабільності (FSB);

Базельська консультативна група Базельського комітету з питань банківського нагляду Банку міжнародних розрахунків (BCG);

Комітет Ірвінга Фішера з питань статистики центральних банків Банку міжнародних розрахунків (IFC);

Група банківських наглядових органів Центральної та Східної Європи (BSCEE);

Віденська ініціатива;
Консультативна група Європейського фонду для Південно-Східної Європи (EFSE);
Міжнародна мережа фінансової освіти Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD/INFE);
Мережа бізнес-циклів зони євро (EABCN);
Міжнародна організація з захисту прав споживачів фінансових послуг (FinCoNet);
Міжнародна асоціація ринків капіталу (ISMA).

Співробітництво з **Міжнародним валютним фондом** розглядається Національним банком України як один із важливих пріоритетів його зовнішньоекономічної діяльності. Співпраця з МВФ – важливий фактор формування інвестиційного клімату держави, а також індикатор для взаємовідносин з іншими міжнародними фінансовими організаціями та іноземними інвесторами.

Із 1995 р., після підписання Указу Президента України "Про забезпечення представництва України в радах керуючих Міжнародного валютного фонду та Світового Банку", Голова Національного банку України незмінно є керівним від України у Раді керуючих МВФ – найвищому органі Фонду. Голова НБУ голосує від імені України з основних питань діяльності цієї організації, її політики, внутрішнього впорядкування та взаємодії держав-членів.

У грудні 2018 р. була затверджена 14-місячна програма співпраці України та МВФ, яка фокусується, зокрема, на продовженні тих реформ, реалізація яких забезпечувала макроекономічну та фінансову стабільність в країні впродовж останніх років. А саме — режиму таргетування інфляції і гнучкого курсоутворення гривні, які стали дієвим інструментом зниження інфляції в Україні з понад 60 % у квітні 2015 р. до поточних 10 % і 5 % — у середньостроковій перспективі. Уперше в історії України виконання цілі з інфляції, яку встановив Національний банк, стало одним з цільових показників програми МВФ. Це підтверджує, що низька та стабільна інфляція є необхідною передумовою стійкого економічного зростання, а режим інфляційного таргетування — найефективніший шлях до неї. Спільні цілі у цій площині означають, що МВФ вірить у спроможність Національного банку знизити інфляцію до 5 % і утримувати її на такому рівні впродовж тривалого періоду.

Інший напрям нової програми — зміцнення фінансового сектора та подальше відновлення банківського кредитування.

Кошти, отримані Національним банком України від Міжнародного валютного фонду, дали змогу уникнути різкого погіршення стану платіжного балансу, підтримати обмінний курс гривні шляхом здійснення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку України та забезпечити ліквідність банківського сектора. Уряд України використовував кошти МВФ для фінансування фіскального дефіциту, зокрема на погашення зовнішніх боргових зобов'язань.

У рамках міжнародного співробітництва Національний банк України

також співпрацює з **Чорноморським банком торгівлі та розвитку**, який стимулює співпрацю між країнами Чорноморського басейну шляхом фінансування регіональних проєктів із метою розвитку приватної та підприємницької діяльності, прискорення реформ у фінансових секторах країн регіону.

Тісна співпраця Національного банку України з **Групою Світового Банку** пов'язана з: наданням кредитів, консультуванням з питань економічної політики, стимулюванням зовнішніх інвестицій. Таким чином, Банк сприяє здійсненню ряду проєктів економічного розвитку, головним чином у таких сферах, як сільське господарство, енергетика, промисловість, транспорт і зв'язок, водопостачання, освіта, демографічне планування, охорона здоров'я. Світовий Банк також надає кредити на потреби структурної галузевої адаптації, не пов'язані з проєктами.

До Групи Світового Банку входять:

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Міжнародна фінансова корпорація (МФК); Міжнародна асоціація розвитку (МАР);

Міжнародний центр розв'язання спірних питань у сфері інвестицій; Багатостороннє агентство гарантування інвестицій (БАГІ).

Співробітництво НБУ зі Світовим Банком розпочалося з підготовки у 1994 р. Огляду фінансового сектора України. За його результатами було розроблено та впроваджено Проєкт структурної перебудови фінансового сектора, який став основою створення законодавчої бази для розвитку банківського сектора. Під час реалізації цього Проєкту введено в дію закони "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність", "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб", здійснено перехід вітчизняної банківської системи на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, вживались заходи щодо посилення банківського нагляду, ліквідації збанкрутілих банків і розвитку кредитно-фінансових установ.

Із часу створення Національного банку України набуло значного розвитку також співробітництво з **Європейським банком реконструкції та розвитку**. Для підтримки та розвитку малого та середнього підприємництва в Україні ЄБРР реалізовував через НБУ відповідні кредитні лінії. Україна є його членом з 13.08.1992 р.; Міністр фінансів є Керуючим від України — членом Ради керуючих ЄБРР. ЄБРР є найбільшим фінансовим інвестором в Україні.

Окремо слід виділити міжнародну діяльність Національного банку України в контексті європейської інтеграції. З метою забезпечення реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію в **Європейський Союз (ЄС)** Національний банк України бере активну участь у цьому процесі. Однією з необхідних вимог на шляху європейської інтеграції є забезпечення стабільності й ефективного функціонування банківської системи.

Україна та ЄС разом визначили програму реформ, які стосуються нагальних питань: боротьба проти корупції, реформа судової влади, конституційна реформа та реформа виборчого законодавства, поліпшення бізнесового та інвестиційного клімату, енергоефективність, а також реформа державного управління, зокрема реформа децентралізації.

Національний банк України послідовно проводить гармонізацію банківського законодавства та здійснює необхідні заходи щодо приведення банківської системи України до норм і стандартів ЄС, а також бере участь у засіданнях спільних органів України та ЄС з питань співробітництва.

За активної участі Національного банку України також здійснювалися заходи щодо вступу України до **Світової організації торгівлі** й укладення Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами — членами Європейської асоціації вільної торгівлі. Розуміючи, що конкуренція на українському банківському ринку зростатиме внаслідок поглиблення відносин із ЄС, Національний банк України постійно вживав заходи щодо посилення конкурентоспроможності українських банків, приведення системи банківського нагляду відповідно до світових стандартів, упровадження процедур запобігання відмиванню "брудних" грошей, поліпшення системи корпоративного управління банками, вдосконалення системи управління ризиками в банках, упровадження передових банківських технологій тощо.

Також Національний банк України приділяє значну увагу розвитку та поглибленню співробітництва з **Європейським центральним банком** та центральними банками країн — членів ЄС. У перспективі таке співробітництво дасть змогу адаптувати Національний банк України до роботи в Європейській системі центральних банків.

Сучасні тенденції розвитку світової фінансової системи потребують нових підходів і розширення міжнародної діяльності Національного банку України. Зараз актуальними є розширення співпраці з Міжнародним валютним фондом і посилення впливу НБУ на процеси, що відбуваються в цій установі. Враховуючи інтеграційні, передусім — євроінтеграційні процеси в банківському секторі, необхідно продовжити укладення угод із органами банківського нагляду європейських країн. Актуальним залишається розширення участі НБУ у впливових міжнародних фінансових організаціях, зокрема Банку міжнародних розрахунків.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [3, 12, 15, 34]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11]

ТЕМА 6. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

План

1. Регулювання діяльності банків. Антимонопольне регулювання.
2. Банківський нагляд: завдання та принципи діяльності.
3. Фінансовий моніторинг.
4. Міжнародні стандарти банківської діяльності.
5. Розвиток банківського регулювання на наднаціональному рівні.
6. Соціальна відповідальність банківського сектора.

Ключові слова: регулювання банківської діяльності, банківський нагляд, банківський контроль, методи банківського регулювання, форми банківського регулювання, економічні нормативи, фінансове оздоровлення, фінансовий моніторинг, міжнародні стандарти банківської діяльності.

1. Регулювання діяльності банків. Антимонопольне регулювання

Важливою функцією держави є регулювання та нагляд за діяльністю банків з метою забезпечення стабільності банківської системи.

Терміни "регулювання банківської діяльності" та "нагляд за діяльністю банків" цілком слушно вживають поруч, тому що вони характеризують взаємопов'язані та взаємодоповнювані види діяльності.

Під *регулюванням банківської діяльності* розуміють насамперед створення відповідної правової бази. По-перше, це розроблення та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, це ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Вони базуються на чинному законодавстві, конкретизують і роз'яснюють основні положення законів.

На жаль, ні в чинному законодавстві, ні в юридичній та іншій спеціальній літературі нема єдиного чіткого визначення поняття "банківське регулювання". Нерідко терміни "банківське регулювання", "банківський нагляд" і "банківський контроль" вважають синонімами, а окремі автори зміщують акценти на користь того чи іншого поняття.

Терміни "банківське регулювання", "банківський нагляд" і "банківський контроль" – це різні, проте взаємодоповнювані види економічної діяльності щодо виконання завдання забезпечення надійного та стабільного функціонування банків.

Банківський нагляд — система заходів щодо контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України та встановлених

нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Банківське регулювання — одна з функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський контроль – контроль, здійснюваний центральним банком країни, а також спеціальними контрольними органами, що регулюють діяльність банківської системи.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі та застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

Банківський нагляд на консолідованій основі — це нагляд, що здійснюється Національним банком України за банківською групою з метою забезпечення стабільності банківської системи та обмеження ризиків, на які наражається банк унаслідок участі в банківській групі, — шляхом регулювання, моніторингу та контролю ризиків банківської групи у визначеному Національним банком порядку. Небанківські фінансові установи, які є учасниками банківської групи, також підлягають нагляду з боку Національного банку в межах нагляду на консолідованій основі.

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок і безвиїзного нагляду.

Завданнями банківського регулювання та нагляду є:

захист інтересів клієнтів і вкладників, які розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління та шахрайства;

створення конкурентного середовища в банківському секторі; забезпечення прозорості банківського сектора;

підвищення стійкості та ефективності банківської діяльності; підтримка необхідного рівня стандартів і професіоналізму в банківському секторі.

Основними принципами організації сучасного банківського нагляду є:

1) багаторівневості системи нагляду за банками;

2) постійне вдосконалення нормативного та методичного забезпечення наглядових процесів;

3) удосконалення наукового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення банківського нагляду;

4) постійне підвищення кваліфікації спеціалістів банківського нагляду;

5) посилення публічності та прозорості фінансового стану банків, широке використання механізмів ринкової самодисципліни;

6) використання досвіду інших країн, запровадження міжнародних стандартів і кращої практики банківського нагляду.

Банківський контроль – перевірка господарсько-фінансової діяльності підприємств, організацій і громадян, яку здійснюють банки у процесі виконання банківських операцій.

Відповідно до Закону України "Про Національний банк України" головною метою банківського регулювання та нагляду є безпека та фінансова

стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

В Україні банківське регулювання та банківський нагляд є функціями центрального банку України – НБУ. Система банківського нагляду визначена у Положенні про структуру системи банківського нагляду НБУ та його повноваження щодо адекватного реагування та порушення в діяльності банків, затвердженому Постановою Правління НБУ.

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно розподіляють на *превентивні*, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації, та *протекційні*, що вживаються для захисту від ситуації, що вже склалася.

Виділяють такі *методи банківського регулювання*:

✓ *превентивні* (вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку; вимоги щодо ліквідності; диверсифікація банківських ризиків; обмеження виконуваних операцій);

✓ *протекційні* (створення системи гарантування вкладів; формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків; рефінансування центральним банком банків другого рівня; допомога інших державних органів);

✓ *економічні* (нормативні та коригувальні);

✓ *адміністративні* (встановлення порядку дії у сфері державного управління; заборона певних дій; надання можливості вибору дій і можливості діяти на свій розсуд).

До системи наглядової діяльності входить кілька **напрямів**:

✓ *державний нагляд*, що здійснюється Національним банком;

✓ *внутрішній банківський контроль (внутрішній аудит)*, що проводиться відповідною службою банківської установи;

✓ *зовнішній аудит* – проводиться незалежними недержавними аудиторськими компаніями.

Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок (виїзне інспектування) та безвиїзного нагляду.

Інспекційні перевірки базуються на умові, що всі банки підлягають щорічному проведенню виїзного інспектування. Але кількість банків (та їхніх філій), які підлягають інспектуванню, звичайно набагато перевищує можливості департаменту інспектування та відповідних підрозділів регіональних управлінь Національного банку України.

Національний банк України у межах *безвиїзного нагляду* має право письмово вимагати від банку копії документів, а також письмові пояснення з питань його діяльності.

Національний банк України у разі розгляду питань щодо застосування заходів впливу до конкретного банку має право запрошувати для надання пояснень голову правління або голову ради цього банку.

Національний банк України під час здійснення нагляду співпрацює з іншими державними органами, які здійснюють регулювання ринків фінансових

послуг в Україні, та з відповідними органами нагляду за фінансовими установами іноземних держав. Співпраця відбувається на підставі укладених договорів, меморандумів чи в інших формах.

2. Банківський нагляд: завдання та принципи діяльності

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про Національний банк України" банківський нагляд — система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України, та встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі та застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

Відповідно до ст. 67 Закону України "Про банки і банківську діяльність" метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

Основні принципи банківського нагляду є базовими та універсальними стандартами проведення ефективного нагляду. Базельський Комітет з питань банківського нагляду вважає, що, якщо усі країни будуть застосовувати основні принципи ефективного банківського нагляду, це буде значним кроком на шляху до покращення фінансової стабільності у кожній окремій країні та в усьому світі, а також забезпечить надійний фундамент для подальшого розвитку ефективних систем нагляду.

Розглянуті основні принципи і надалі залишатимуться комплексним стандартом для формування надійного фундаменту регулювання, нагляду, корпоративного управління і управління ризиками в банківському секторі.

Державне регулювання банківського сектора є функцією державного управління як комплекс заходів та інструментів з боку державних органів влади із забезпечення ефективного та безпечного функціонування банківської системи.

Суб'єктом державного регулювання є людина (громадянин), яка конкретизується в органах і посадах державної влади України – Президентів, членах Верховної Ради, Кабінету Міністрів.

Об'єктом державного регулювання є процеси та явища, що виникають у процесі банківської діяльності.

Перелік і завдання органів, які здійснюють державний контроль за діяльністю банків України, подані в табл.

Органи державного контролю за діяльністю банків

Орган контролю (установчі документи)	Завдання
1	2
Національний банк України	Здійснення банківського регулювання (адміністративного та індикативного) та нагляду, здійснення сертифікації аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків
Державна служба фінансового моніторингу	Збирання, обробка й аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; здійснення методичного забезпечення; проведення аналізу ефективності заходів, що вживаються банками для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму; надання до правоохоронних органів, за наявності достатніх підстав, відповідних узагальнених матеріалів
Державна служба статистики України	Проведення державних статистичних спостережень, перевірка достовірності отриманих від респондентів статистичних даних, а у разі недостовірності — внесення виправлень до статистичної звітності, подання правоохоронним органам пропозиції щодо притягнення до відповідальності винних у порушеннях; розгляд справ про адміністративні правопорушення та накладення штрафів
Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Установлення за погодженням з НБУ вимог щодо випуску цінних паперів банками та особливостей одержання банками дозволу на депозитарну та розрахунково-клірингову діяльність; координація роботи щодо підготовки фахівців з питань фондового ринку, встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; установлення порядку збільшення/зменшення статутного капіталу
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб	Здійснення перевірок розрахунків і контроль повноти та своєчасності перерахування зборів банком — учасником Фонду; здійснення перевірок (планових і позапланових) банків з питань, віднесених до повноважень Фонду; встановлення форм звітності та порядків подання до Фонду; внесення пропозицій про застосування НБУ до банків заходів впливу; ведення реєстру банків – учасників Фонду

Одним з найважливіших видів контролю банків є контроль з боку наглядових органів центрального банку країни. Історія цього контролю налічує понад сто років. Нагляд уперше був введений у США. Наглядові функції в різних країнах виконують центральний банк, міністерство фінансів, незалежні органи (підзвітні парламенту чи президенту).

У світі існує кілька моделей банківського нагляду:

- засновані на виїзному інспектуванні банків (у США, Японії);
- засновані на аналізі матеріалів зовнішнього аудита банку (у Великобританії, Німеччині);
- комбінований з двох попередніх варіантів (Канада).

Відповідно до ст. 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність" регулювання діяльності банків Національний банк України здійснює у двох основних формах: адміністративне та індикативне регулювання.

Нагляд за діяльністю банків належить до **адміністративного регулювання**. Він здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків і передбачає цілісний та неперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства й інструкцій, своєчасне реагування на порушення та негативні тенденції у діяльності окремих банків.

Індикативне регулювання банківської діяльності включає такий важливий елемент, як встановлення з боку НБУ для банків обов'язкових економічних нормативів. Їх призначення – захист інтересів вкладників і кредиторів та забезпечення фінансової надійності банків.

У загальному вигляді банківський нагляд зводиться до виявлення правопорушень, їх усунення, запобігання високому рівню ризикованості, з'ясування того, наскільки діяльність банків відповідає встановленим правилам.

За етапами та методами здійснення банківський нагляд розподіляють на вступний, попередній і поточний контроль

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні враховує рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду. Цією Інструкцією НБУ установив обов'язкові до виконання всіма банками України економічні нормативи (рис.)

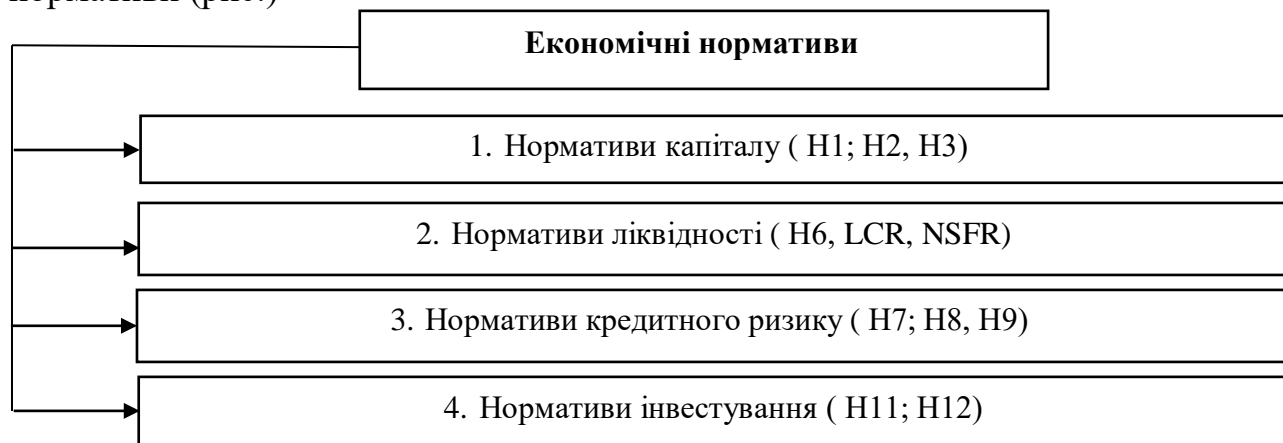

Рис. 6.1. Економічні нормативи

Відповідно до ст. 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність": у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, банківського законодавства Національний банк України адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право застосувати заходи впливу, до яких належать: письмове застереження; скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо; зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; встановлення для банку підвищених економічних нормативів; підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами; обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами; заборона надавати бланкові кредити; накладення штрафів; тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу); тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади; віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного; відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Фінансове оздоровлення банку – відновлення платоспроможності банку та приведення фінансових показників його діяльності у відповідність до вимог Національного банку України. Фінансове оздоровлення банку передбачає комплекс заходів, спрямованих на поліпшення його фінансового стану (забезпечення достатності капіталу; підвищення платоспроможності, ліквідності, дохідності; поліпшення структури активів і зобов'язань) і усунення порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану.

Підставою для переведення банку в режим фінансового оздоровлення є зарахування банку до категорії проблемних, відсутність необхідного рівня капіталу, порушення банківського законодавства. З переведенням банківської установи в режим фінансового оздоровлення НБУ застосовує заходи, спрямовані на: зниження рівня витрат (на заробітну плату, поточний та капітальний ремонт, рекламу); часткову або повну заборону на проведення активних операцій; погашення простроченої дебіторської заборгованості; ліквідацію збиткових філій; формування необхідних розмірів резервних фондів; збільшення розміру статутного фонду. Банк може бути переведений Правлінням НБУ в режим фінансового оздоровлення на строк не більше дванадцяти місяців. За наявності обґрунтованих підстав для успішного завершення програми фінансового оздоровлення цей строк може бути продовжений Правлінням НБУ ще на шість місяців. Якщо протягом встановленого строку фінансовий стан банку не поліпшиться, Правління Національного банку України приймає рішення про відміну режиму фінансового оздоровлення та про призупинення діяльності банку.

У програмі фінансового оздоровлення мають бути визначені: заходи з фінансового оздоровлення банку (у тому числі реструктуризація капіталу,

активів і зобов'язань банку); строки та умови їх виконання; інвестори, виконавці програми фінансового оздоровлення; інші заходи, які забезпечать приведення діяльності банку у відповідність до вимог Закону України "Про банки і банківську діяльність" і нормативно-правових актів Національного банку.

Складовою програми фінансового оздоровлення є прогностичні показники діяльності банку, який є об'єктом фінансового оздоровлення, банку-інвестора за результатами консолідованої фінансової звітності, а також банку — виконавця програми фінансового оздоровлення. Зазначені показники на момент завершення програми фінансового оздоровлення мають відповідати встановленим Національним банком економічним нормативам (Рис. 6.2).

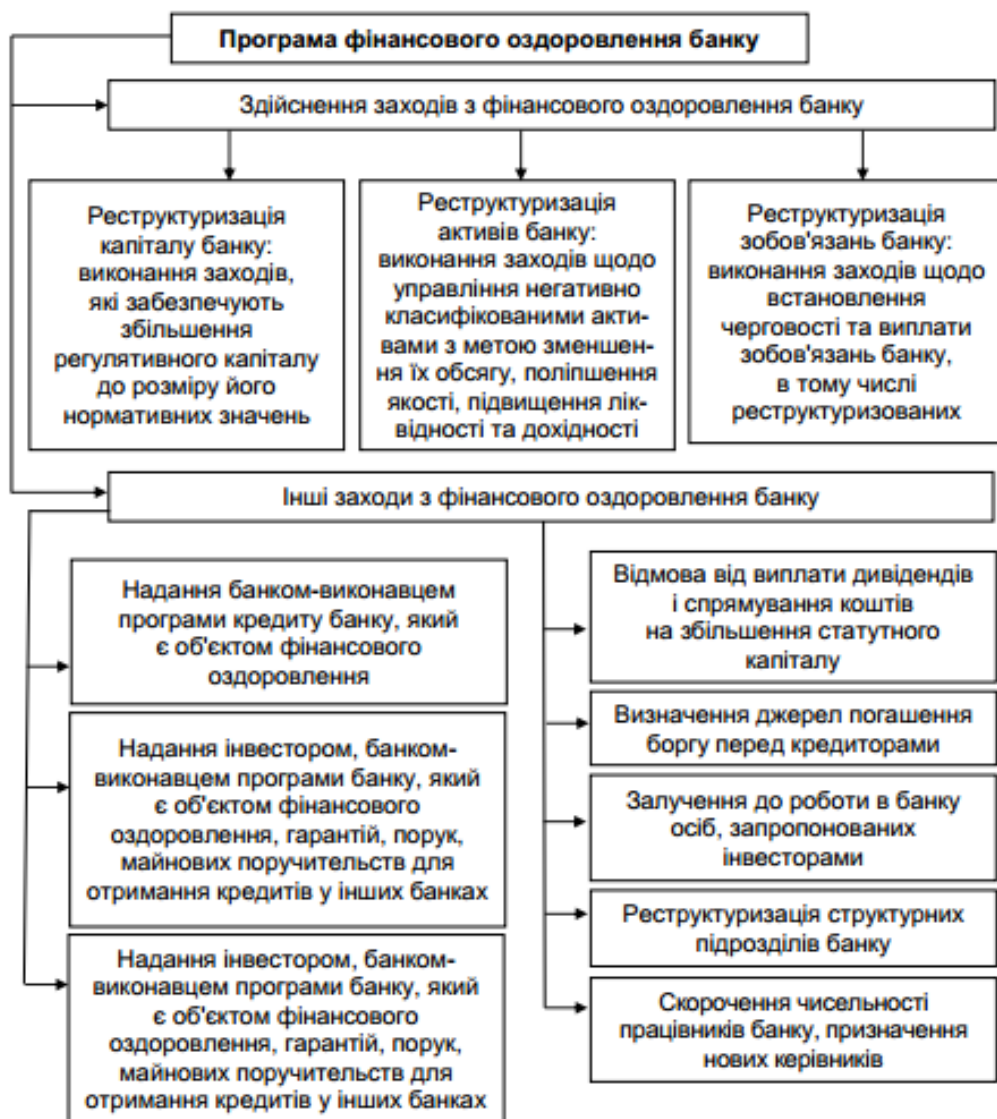

Рис. 6.2. Заходи з фінансового оздоровлення банку

Важливим елементом банківського нагляду є здатність наглядових органів здійснювати нагляд на консолідованій основі, тобто вони повинні розглядати діяльність банку як усередині країни, так і за її межами, аналізувати операції, що провадяться безпосередньо банком, і ті, що провадяться через дочірні організації банку.

3. Фінансовий моніторинг

Ураховуючи глобальний, транскордонний характер проведення фінансових операцій, що пов'язані з відмиванням нелегальних доходів, будь-який банк чи інша фінансова установа у будь-якій країні можуть стати ланкою у ланцюгу здійснення нелегальних фінансово-господарських операцій або суб'єктом стримування цієї нелегальної діяльності. З метою створення умов, коли фінансову систему буде недоцільно використовувати у злочинних цілях, важливого значення набуває не тільки факт надання фінансовими установами інформації уповноваженим державним органам, але і взаємодія з іншими фінансовими установами (у тому числі зарубіжними) в контексті вжиття відповідних запобіжних заходів.

Необхідно зазначити, що немає єдиної точки зору на визначення поняття "фінансовий моніторинг"; існують економічний та юридичний підходи до його тлумачення.

Так, у загальному економічному розумінні моніторинг розглядається як комплексне спостереження за змінами об'єктів дослідження з метою оцінювання та аналізу їх поточного стану та прогнозування ступеня досягнення поставленої цілі. Деякі економісти визначають фінансовий моніторинг як спеціально організоване систематичне безперервне спостереження за станом економічного об'єкта та негайним його оцінюванням, метою якого є вивчення та підготовка економічної інформації заради підтримки ухвалення рішень на різних рівнях управління. Таке тлумачення дозволяє банку використовувати такі інструменти, як аналіз, оцінювання, планування, контроль, корегування, регулювання.

Термін "фінансовий моніторинг" в українському законодавстві вперше був вжитий у редакції Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом", де було вказано, що *фінансовий моніторинг є однією із складових національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.*

Об'єкт фінансового моніторингу – це дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання цих активів з метою легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників.

Об'єкт фінансового моніторингу залежить від рівня та суб'єкта фінансового моніторингу:

➤ об'єктом первинного фінансового моніторингу є фінансові операції, щодо яких є ризик використання з метою легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму, та особи, що їх здійснюють;

➤ об'єктом державного фінансового моніторингу в особі спеціально уповноваженого органу, тобто ДСФМУ, є інформація, що надходить від суб'єктів фінансового моніторингу та інших осіб;

➤ об'єктом державного фінансового моніторингу в особі інших суб'єктів державного фінансового моніторингу є діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Найбільш активними в системі звітування до Державної служби фінансового моніторингу України, в розрізі суб'єктів первинного фінансового моніторингу, є банківські установи, які надсилають переважну більшість повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу. Це пояснюється тим, що банки є фінансовими посередниками, які здійснюють грошові розрахунки, перекази, акумулюють грошові кошти та інші цінності, надають кредити, здійснюють інші послуги за фінансовими операціями та часто стають посередниками у легалізації (відмиванні) коштів, отриманих незаконним шляхом. Банківська сфера завдяки різноманітності асортименту фінансових послуг і видів фінансових інструментів, клієнтської бази та акумуляції залучених коштів є привабливим об'єктом для застосування шахрайських схем. Варто зауважити, що злочинна діяльність шляхом проведення кредитних, депозитних, розрахункових операцій у більшості випадків здійснюється за участю відповідних співробітників банку, зокрема посадових осіб банківських установ.

Узагальнення досвіду реалізації такого роду операцій дозволяє систематизувати послідовність дій, за якими здійснюється фінансовий моніторинг у банках. Класифікацію видів фінансового моніторингу наведено на рис. 6.3.

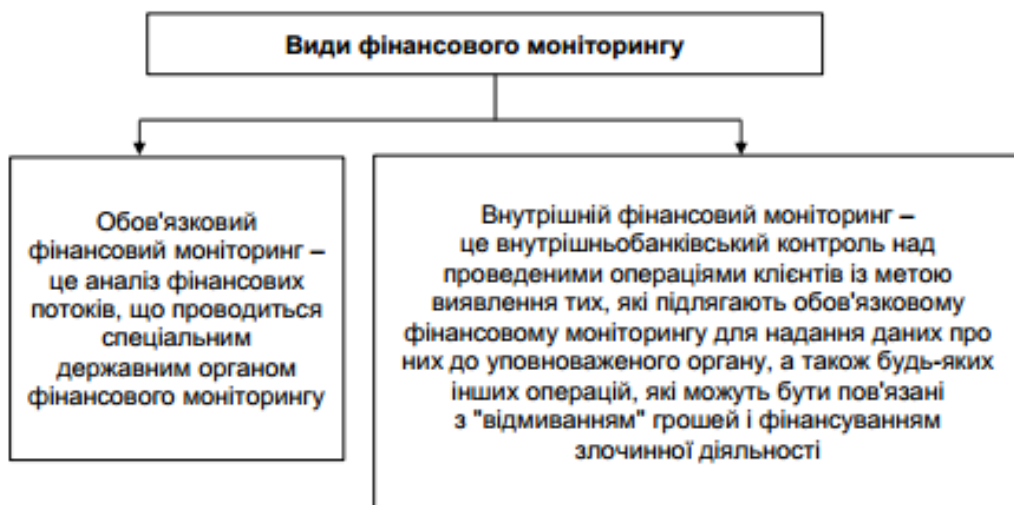

Рис. 6.3. Класифікація видів фінансового моніторингу

Сутність етапів процесу фінансового моніторингу, зміст їх процедур полягає в тому, що банк на початковому етапі вивчає операцію клієнта за наявності певних сумнівів у її законності й економічній доцільності додатково вимагає від клієнта пояснень і підтверджувальних документів. Якщо відповідні підтверджувальні документи не будуть надані в достатньому обсязі або надані додаткові документи не дозволять переконати співробітника банку в законності й обґрунтованості, така операція не буде виконана, а від відповідальної особи в банку вимагатимуться необхідні відомості про учасників угоди до відповідальної служби Державному фінансовому моніторингу.

Уповноважений орган фінансового моніторингу отримує та вивчає звітність; з виникненням підозри про причетність якоїсь операції до легалізації злочинних доходів або фінансування тероризму від банку запитують додаткову інформацію (дані документів клієнта або самі документи), яку банк їм надає або запитує у клієнта. Далі за необхідності проводиться перевірка клієнта, інших його операцій, і в разі виявлення злочинної схеми проводиться затримання і подальші слідчі та судові процедури.

Етапи та порядок процедур щодо здійснення фінансового моніторингу в банку в узагальненому вигляді наведено на рис. 6.4.

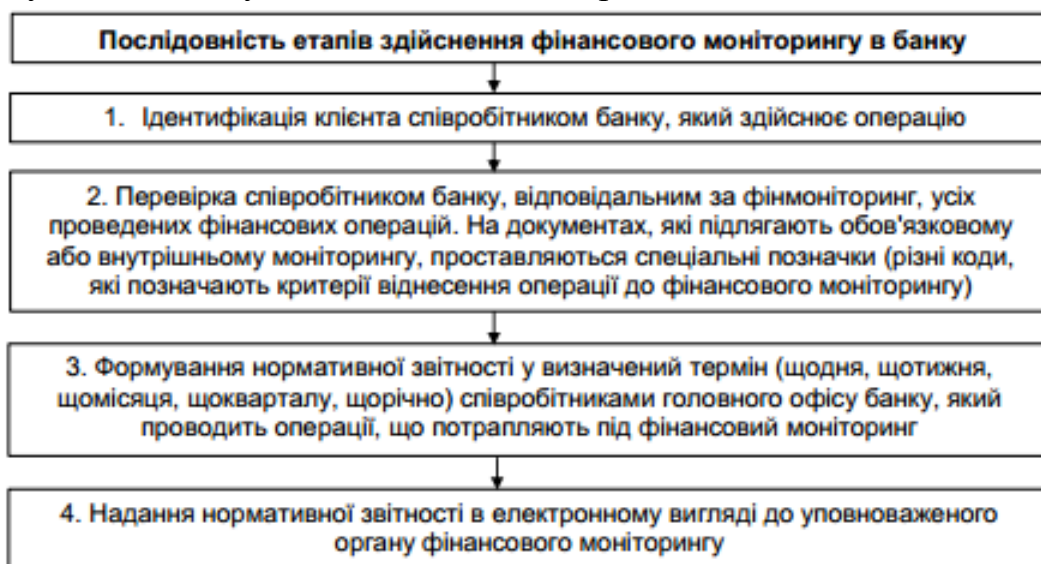

Рис. 6.4. Порядок здійснення фінансового моніторингу в банку

Щодо сучасного стану процедур фінансового моніторингу треба зазначити, що 03.10.2020 р. згідно з Постановою НБУ № 138 були внесені зміни до "Положення про здійснення банками фінансового моніторингу".

Згідно з чинним законодавством **фінансовий моніторинг** визначено як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного або фінансового моніторингу.

Система фінансового моніторингу включає два рівні: первинний та державний.

Специфічною особливістю фінансового моніторингу є його здійснення на двох взаємопов'язаних рівнях. На першому рівні (*державний фінансовий моніторинг*) відбувається збирання, обробка, аналіз і перевірка інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами фінансового моніторингу та іншими органами й організаціями. На другому (*первинний фінансовий моніторинг*, який включає обов'язковий і внутрішній види фінансового моніторингу) здійснюються заходи з виявлення фінансових операцій, що містять ризики легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Уся система фінансового моніторингу побудована на швидкому обміні інформацією між суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу. У зв'язку з цим в основу характеристики фінансового моніторингу через систему суб'єктів покладено розподіл їх на дві **категорії**: *суб'єкти державного фінансового моніторингу* та *суб'єкти первинного фінансового моніторингу*.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є банки, кредитні спілки, професійні учасники ринку цінних паперів, компанії з управління активами, суб'єкти господарювання та підприємницької діяльності.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є Національний банк, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку. Зазначені рівні фінансового моніторингу відрізняються між собою за суб'єктами, особливостями правового регулювання та функціями. Особливістю взаємодії цих рівнів є те, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу є об'єктами наглядової діяльності з боку суб'єктів державного фінансового моніторингу.

Проникнення злочинних доходів у національні фінансові системи є об'єктом пильної уваги світової спільноти. Серед складових світової фінансової системи саме банківський сектор приваблює значну частку нелегальних грошових ресурсів з їх подальшою легалізацією. Такі кошти згодом спрямовуються на підтримку терористичних угруповань або входять до законного грошового обігу через певні канали. Ефективним механізмом забезпечення протидії можна вважати запровадження в дію і безумовне виконання правила "знай свого клієнта". Його застосування дозволить отримати гарантії того, що для банку, який володіє відомостями про своїх клієнтів, зменшується ймовірність стати каналом для переказу "брудних" коштів злочинних організацій.

Банк, що високо оцінює свою репутацію, повинен працювати відповідно до кращих міжнародних стандартів, завжди дотримуватися законів.

4. Міжнародні стандарти банківської діяльності

Проблема банківського нагляду у світовій економічній літературі розглядалась через призму його основних принципів.

Базові принципи банківського нагляду:

1) *законність* (є визначальним у побудові компетенції центробанку, він закріплює вимогу дотримуватись норм Основного Закону України та чинного законодавства);

2) *незалежність* (випливає зазвичай із правового статусу центробанку та ґрунтується на нормах Конституції України та чинного банківського законодавства);

3) *об'єктивність* (базується на неупередженості та безсторонності здійснюваної контрольної діяльності. Згідно зі ст. 63 Закону України "Про

національний банк України" НБУ не має права вимагати від банків виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та нормативними актами);

4) *гласність* (його основи встановлені ст. 57 Конституції України та полягають у тому, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом, в іншому випадку вони не є чинними);

5) *плановість* (принцип закладений у Законі України "Про банки і банківську діяльність" та у відповідних актах НБУ, що регулюють порядок проведення перевірок. Зокрема, відповідно до ст. 71 зазначеного Закону кожен банк є об'єктом перевірки на місці інспекторами НБУ чи призначеними ним аудиторами);

6) *постійність* (закріплений законом обов'язок банків подавати НБУ фінансову та статистичну звітність щодо роботи банку, його операцій, ліквідності, платоспроможності, прибутковості, а також інформацію афілійованих осіб банку з метою оцінювання його фінансового стану).

Крім того, до основних принципів організації сучасного банківського нагляду відносять:

- 1) багаторівневості системи нагляду за банками;
- 2) постійне вдосконалення нормативного та методичного забезпечення наглядових процесів;
- 3) удосконалення наукового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення банківського нагляду;
- 4) постійне підвищення кваліфікації спеціалістів банківського нагляду;
- 5) посилення публічності та прозорості фінансового стану банків, широке використання механізмів ринкової самодисципліни;
- 6) використання досвіду інших країн, запровадження міжнародних стандартів і кращої практики банківського нагляду.

Завданнями банківського регулювання та нагляду є: захист інтересів клієнтів і вкладників, які розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління та шахрайства; створення конкурентного середовища банківському сектору; забезпечення прозорості банківського сектора; підвищення стійкості та ефективності банківської діяльності; підтримка необхідного рівня стандартів і професіоналізму в банківському секторі.

Нагляд за діяльністю банків проводиться на підставі аналізу: видів і структури активних операцій (напрями розміщення коштів банку); видів і структури пасивних операцій (джерел коштів банку); підходів до управління капіталом і капіталізацією банку; ліквідності банку та ліквідності балансу банку; збалансованості витрат і доходів, а також рівня прибутковості банку; рівня адміністративно-господарського, фінансового та стратегічного управління (менеджменту); рівня ризик-менеджменту в банку; систему внутрішнього контролю та аудиту; характеру взаємозв'язків бан-ку з клієнтами та кредиторами.

Наприкінці 1974 р. керівниками центральних банків Бельгії, Великобританії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, США,

Швейцарії, Швеції, Франції та Японії було створено *Комітет з питань банківського нагляду*. У Комітеті країни представлені центральними банками або іншими органами, які відповідно до національного законодавства несуть офіційну відповідальність за нагляд. Комітет з питань банківського нагляду підзвітний Комітету керівників центральних банків, який щомісяця проводить засідання у Банку міжнародних розрахунків у м. Базелі. Також тут на постійній основі діє Секретаріат Комітету. У своїй діяльності Секретаріат керується двома кардинальними принципами:

- жодна банківська система не повинна залишатися поза системою банківського нагляду;
- нагляд має бути надійним.

На початку своєї діяльності Комітет концентрував зусилля на розробленні методів удосконалення системи "раннього реагування" на проблеми, які виникають у роботі банків. Згодом центр уваги перемістився на міжнародне співробітництво — передусім на усунення недоліків у національних системах нагляду, на формування розуміння наглядовими органами в усіх країнах світу важливості банківського нагляду і його якості.

Поставлені завдання вирішувалися шляхом одночасного застосування трьох основних методів:

- ✓ обмін інформацією щодо національних заходів нагляду;
- ✓ удосконалення техніки ефективного нагляду за міжнародними банківськими операціями;
- ✓ розроблення мінімальних стандартів достатності власного капіталу банку.

На сучасному етапі діяльності Комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду та регулювання діяльності банків і розробляє основні принципи банківського нагляду. У цілому Базельський комітет розробляє лише загальні підходи та загальні стандарти, не втручаючись у процес гармонізації і взаємного наближення техніки нагляду в різних країнах.

Комітет не є директивною структурою. Мета його діяльності — надати можливість кожній країні користуватися його досвідом і рекомендаціями в галузі банківського регулювання та нагляду з урахуванням особливостей національної економіки.

Базельський комітет з питань банківського нагляду — це єдина універсальна організація, що має повноваження щодо визначення статусу міжнародного банку та щодо здійснення банківського нагляду за діяльністю банків у всьому світі. Він забезпечує постійний обмін інформацією про національні механізми контролю, підвищення ефективності методів контролю міжнародних банків, а також установлення мінімальних стандартів контролю над ними. Ці дві функції надають Базельському комітету з питань банківського нагляду вагомості в системі міжнародних фінансових інститутів.

Діяльність Базельського комітету з нагляду за діяльністю банків спрямована на розроблення мінімально необхідних принципів ефективного банківського нагляду. Ці принципи рекомендуються для застосування всіма центральними банками з метою попередження банківських криз. Комітет

розробив декілька положень, яких дотримуються не тільки країни —члени Банку, а й відповідні установи інших джерел.

5. Розвиток банківського регулювання на наднаціональному рівні

Метою банківського регулювання та нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках, а також створення конкурентного середовища в банківському секторі, забезпечення прозорості банківського сектору, підвищення стійкості та ефективності банківської діяльності й підтримка необхідного рівня стандартів і професіоналізму в банківському секторі.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих і споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних і фізичних осіб у частині дотримання вимог Закону України "Про банки і банківську діяльність" щодо здійснення банківської діяльності.

Національний банк України для цілей банківського нагляду має право отримувати від державних органів та інших осіб інформацію, у тому числі конфіденційну, щодо фінансового/майнового стану засновників банку та осіб, що набувають або збільшують істотну участь у банку, їх ділової репутації, джерел походження коштів, що використовуватимуться для формування статутного капіталу банку. Державні органи та інші особи зобов'язані протягом 20 днів з дня отримання запиту Національного банку України надати йому відповідну інформацію.

У здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників, банківських груп, учасників банківських груп усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів НБУ для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності. У разі, якщо НБУ в ході проведення банківського нагляду дійшов висновку, що система управління ризиками банку є неефективною та/абонеадекватною, банк зобов'язаний на його вимогу невідкладно розробити та подати на погодження до НБУ відповідний план заходів, спрямованих на усунення недоліків.

Національний банк України має право запровадити особливий режим контролю за діяльністю банку та призначити куратора. Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду. Під час здійснення особливого режиму контролю за діяльністю Національний банк України має право заборонити банку використовувати для розрахунків прямі кореспондентські рахунки та/або вимагати проведення розрахунків виключно через консолідований кореспондентський рахунок.

Куратор банку має право вимагати виключно в письмовій формі від

керівників банку усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів НБУ та надання письмових пояснень у разі їх недотримання, виконання вимог та обмежень у діяльності банку, встановлених НБУ, а також щодо проведення банком будь-яких операцій.

Куратор банку має право отримувати згідно з вимогами, встановленими нормативно-правовими актами Національного банку України, від вкладників та інших кредиторів банку інформацію, необхідну для забезпечення контролю за станом виконання банком своїх зобов'язань.

У здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами.

У разі відкликання у банку банківської ліцензії Національний банк України повідомляє про це відповідні органи банківського нагляду інших держав, у яких банк мав філії або кореспондентські та інші рахунки.

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвізного нагляду.

Система банківського нагляду на рівні відповідних департаментів банківського нагляду Національного банку України виконує такі **функції**:

- реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності;
- економічний аналіз, розроблення нормативів щодо регулювання діяльності банків;
- інспектування банків;
- робота з проблемними банками, здійснення нагляду за проблемними банками, які в установленому порядку отримали сукупний рейтинг "граничний" (4) і "незадовільний" (5);
- координація інформації щодо банківського нагляду.

Наглядові функції НБУ здійснює як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду, який реалізує такі повноваження:

✓ здійснює всі види перевірок банків в Україні (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності), а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами для реєстрації банків і ліцензування банківських операцій;

✓ може вимагати від банків проведення загальних зборів акціонерів (учасників) і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;

✓ може брати участь у роботі зборів акціонерів (учасників), засідань спостережної ради, правління та ревізійної комісії банку з правом дорадчого голосу.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [9, 10, 13, 14, 19, 21, 29, 31]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 7, 10, 11]

МІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ БАНКАМИ ОПЕРАЦІЙ ТА НАДАННЯ ПОСЛУГ

ТЕМА 7. ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

План

1. Види та класифікація банківських ресурсів
2. Склад, структура та джерела формування капіталу банку
3. Суть, значення та характеристика залученого капіталу банку
4. Суть, значення та характеристика запозичених банківських ресурсів

Ключові слова: ресурси банку, власні кошти, залучені кошти, запозичені кошти, капітал банку, функції капіталу, власний капітал, додатковий капітал, субординований борг, нормативи капіталу, буфери капіталу, депозит, депозитна операція, ощадний сертифікат, депозитний сертифікат, вексель, міжбанківський кредит.

1. Види та класифікація банківських ресурсів

Особлива роль банку в економіці як фінансового посередника, його виняткове право прийняття внесків юридичних і фізичних осіб, унаслідок чого банк не може функціонувати переважно на основі лише своїх власних коштів, що зумовлює відмінність структури ресурсної бази банку від аналогічної структури сучасних підприємств.

Збалансована за складом та структурою ресурсна база банків є важливою передумовою їх прибутковості, підтримки достатньої ліквідності та довіри з боку всіх учасників ринку. Тому важливим є питання типології структурних складових елементів ресурсної бази банку та систематизація їх сукупності.

Суттєвими класифікаційними ознаками ресурсів банку є:

1. За економічним змістом:

- власні кошти, що складаються зі статутного фонду, резервного та інших фондів, що створюються в процесі діяльності банку, нерозподілений прибуток банку;
- кошти банків-кореспондентів;
- кошти клієнтів на рахунках банків;
- грошові заощадження населення, що формуються в результаті зменшення поточного особистого споживання населення;
- міжбанківські кредити, включаючи кредити від НБУ;

- цінні папери випущені;
- інші ресурси.

2. За місцем мобілізації:

- ті, що мобілізуються самим банком - власний капітал, нерозподілений прибуток, резерви, залучення коштів клієнтів на рахунки тощо;
- придбані в інших банках.

3. За можливістю прогнозування величини ресурсу:

- ті, що піддаються безпосередньому прогнозуванню – статутний капітал, обов'язковий резервний фонд, спеціальний резервний фонд тощо;
- ті, що піддаються опосередкованому прогнозуванню - не прогнозовано можуть бути вилучені власниками (кошти в розрахунках, залишки тимчасово вільних коштів на рахунках суб'єктів господарювання, інші джерела).

4. За можливістю використання:

- постійні - ресурси, що постійно знаходяться у розпорядженні банку і можуть вилучатися тільки при його ліквідації або реорганізації (кошти статутного капіталу, придбані у власність будівлі, обладнання тощо);
- тимчасові - ресурси, що знаходяться у розпорядженні банку упродовж визначеного строку (залучені і запозичені кошти, орендовані приміщення тощо).

5. За направленістю ресурсних потоків відносно банку:

- вхідні - грошові потоки банку, які створюють пасивну частину банківського балансу. Саме вони формують ресурсну базу і прибуток від його діяльності (грошові надходження на кореспондентські рахунки банку, в тому числі кошти, які надходять на розрахункові і поточні рахунки клієнтів, залучені депозити та міжбанківські кредити в момент надходження, інші пасиви. До вхідних необхідно віднести також потоки розміщених активів і процентного прибутку за користування ними в момент повернення);

- створені у процесі діяльності - активи банку, що виникають як наслідок розміщення акумульованих первинних ресурсів; прибуток від його діяльності, придбання нового обладнання та приміщень при розширенні діяльності банку тощо;

- вихідні - грошові платежі, які здійснюються з кореспондентських рахунків банку: платежі за дорученням клієнтів, операції з розміщення залучених в тимчасове користування фінансових ресурсів і власних коштів, вкладення в основні засоби, залучені платні пасиви в момент повернення процентів за їх використання також належать до вихідних грошових потоків.

6. За функціональним призначенням:

- *призначені для формування портфеля дохідних активів* - кредити, надані клієнтам банку, міжбанківські кредити, вкладення в спекулятивні операції (валютні цінності, цінні папери; інвестиційні вкладення) тощо;

- *призначені для створення матеріально-технічної і технологічної бази банку;*

- *призначені для самострахування банку від банківських ризиків* - обов'язковий резервний фонд (сформований в межах нормативу обов'язкового резервування згідно з вимогами чинного законодавства), спеціальний резервний

фонд (сформований в межах, установлених загальними зборами учасників (засновників, акціонерів)).

7. За джерелом утворення:

- власні;
- залучені (кошти, які банк залучає на вклади і депозити);
- запозичені (кошти, які банк залучає шляхом випуску облігацій або міжбанківських кредитів).

Банківські ресурси – сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій з метою отримання прибутку.

З погляду на такий підхід банківські ресурси поділяються на такі основні групи: власний (регулятивний) капітал банку, залучений капітал та запозичений капітал (не депозитні джерела) (рис. 7.1).

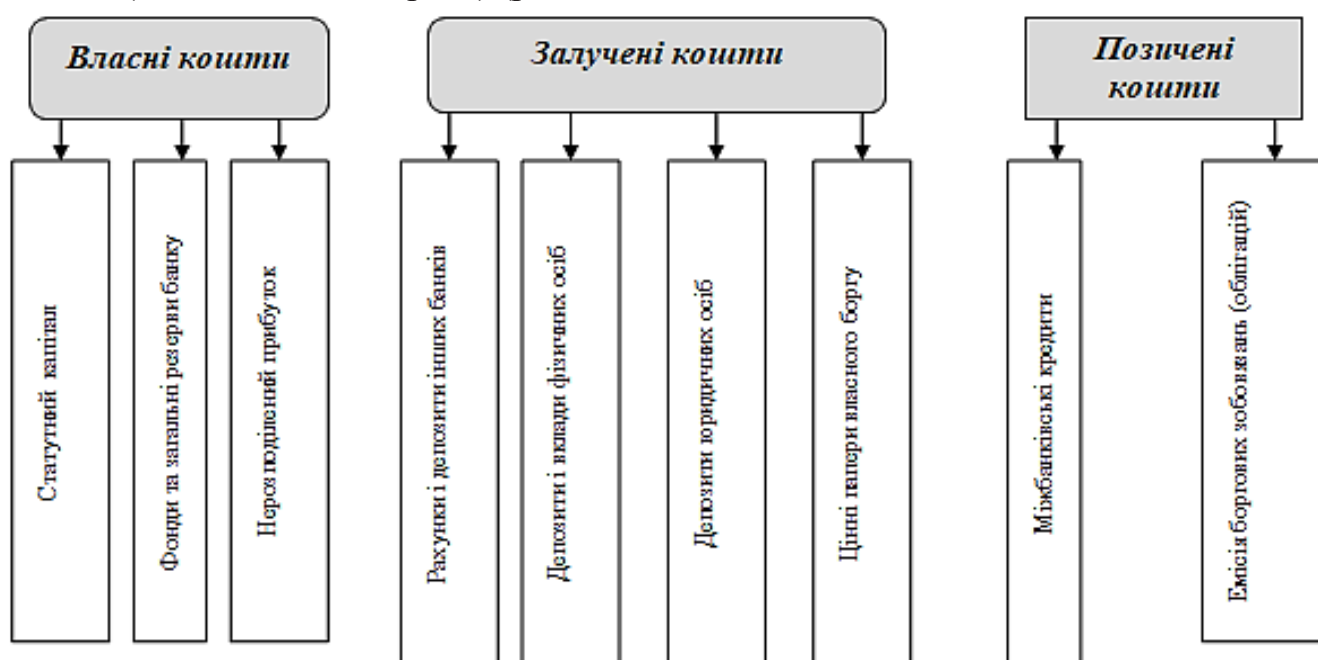

Рис. 7.1. Структура ресурсів комерційного банку

Структура ресурсів окремих банків є індивідуальною і залежить як від їх спеціалізації, так і особливостей їх діяльності, стану розвитку фінансового ринку, макроекономічної стабільності в країні та інших чинників.

2. Склад, структура та джерела формування капіталу банку

Передумовою ефективної діяльності комерційного банку виступає створення відповідної ресурсної бази, тобто сукупності грошових коштів, що надходять у розпорядження банку з різних джерел. Первісну роль у цьому процесі відіграє формування власного капіталу банку.

Капітал банку – це фонд ресурсів, що були внесені замовниками, акціонерами (учасниками) банку, і належать їм.

Призначення банківського капіталу виражається в його функціях:

➤ **Захисна** - власний капітал слугує насамперед, як уже зазначалося, для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також для покриття поточних збитків від банківської діяльності.

➤ **Забезпечення оперативної діяльності:** є другорядною для власного капіталу банку. Ця функція відчутна на перших кроках діяльності банку, коли за рахунок власного капіталу формується його інфраструктура і розгортається діяльність (фінансується придбання комп'ютерної та оргтехніки, будівництво (оренда) офісів і т. п.).

➤ **Регулююча:** через фіксацію розміру власного капіталу регулюючі органи впливають на діяльність банку в цілому, (тобто використання капіталу як бази для розрахунку відповідних обов'язкових економічних нормативів, що регулюють діяльність комерційних банків).

Згідно з «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні» регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Тому розмір регулятивного капіталу є важливим фактором забезпечення надійності функціонування банку і повинен перебувати під контролем Національного банку України.

Структурна побудова власного капіталу комерційного банку встановлена Законом України «Про банки і банківську діяльність» (ст.30) і полягає у виділенні елементів двох рівнів:

- основний капітал (капітал 1-го рівня);
- додатковий капітал (капітал 2-го рівня).

Згідно Інструкції про порядок регулювання діяльності банків, яка більш деталізує структуру регулятивного капіталу, в Україні *основний капітал* (капітал 1-го рівня) включає:

- фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- додаткові внески акціонерів у статутний капітал;
- фінансову допомогу акціонерів банку (суми безповоротної фінансової допомоги, прощення кредитів, вкладів (депозитів), субординованого боргу тощо) може включатися до основного капіталу банку після отримання дозволу Національного банку;

- прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу;
- розкриті резерви - резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку: емісійні різниці, резервні фонди, що створюються згідно із законами України, загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності, інші фонди банку.

Загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями будь-якої фізичної чи юридичної особи як резидента, так і нерезидента, яка має з банком відносини фінансового характеру (далі - контрагент) та зменшується на суму:

- нематеріальних активів за мінусом суми амортизації;
- капітальних вкладень у нематеріальні активи;
- активів з права користування, базовими активами яких є нематеріальні активи, за мінусом суми амортизації;
- збитків минулих років;
- збитків поточного року;
- збитків від операцій з акціонерами, що отримані після 04 червня 2016 року.

Рис. 7.2. Структурна побудова власного (регулятивного) капіталу комерційного банку згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів:

- результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010;
- результат поточного та звітного року (прибуток), що зменшений на суму:

✓ нарахованих доходів, неотриманих понад 30 днів із дати їх нарахування, строк сплати яких не минув (крім доходів за цінними паперами, які віднесені до I групи активів зі ступенем ризику 0 відсотків згідно з вимогами Інструкції, та доходів за фінансовими активами, на розмір балансової вартості яких зменшується розмір регулятивного капіталу, зменшених на суму

сформованих резервів, уцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, очікуваних кредитних збитків, відображених за рахунками дисконтів, та збільшених на суму дооцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, в частині, що відноситься до таких нарахованих доходів;

✓ нарахованих доходів, строк сплати яких згідно з договором минув, зменшених на суму сформованих резервів, уцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, очікуваних кредитних збитків, відображених за рахунками дисконтів, та збільшених на суму дооцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, в частині, що відноситься до таких нарахованих доходів.

– нерозподілений прибуток минулих років;
– субординований борг (субординований капітал), що враховується до капіталу.

Субординований борг - це звичайні не забезпечені банком боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. Сума субординованого боргу, уключеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Субординований борг може включатися до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку.

Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу.

З метою регулювання банківської діяльності на основі безвиїзного нагляду для здійснення моніторингу діяльності окремих банків і банківської системи в цілому Національним банком України встановлені економічні нормативи діяльності банків. Враховуючи важливість регулятивного капіталу банку його розміри також законодавчо встановлені.

Встановлено такі нормативи капіталу:

- мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1);
- достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2);
- достатності основного капіталу (Н3).

Згідно вимог НБУ **мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1)**, що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 року, має становити 500 мільйонів гривень. У червні 2020 року були внесені зміни і Національний банк України знизив вимоги до мінімального розміру регулятивного капіталу банків з 500 млн грн до 200 млн грн. Таке рішення ґрунтується на змінах до Закону України "Про банки і банківську діяльність", якими мінімальний розмір статутного капіталу для банків знижено з 500 млн грн до 200 млн грн.

Норматив достатності (адекватності) (Н2) регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарної балансової вартості активів і позабалансових зобов'язань, зважених за ступенем кредитного ризику.

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на групи за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження.

Він відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника достатності (адекватності) регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе власники банку; і навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку.

Нормативне значення нормативу Н2 діючих банків має бути не менше ніж 10 відсотків.

Для банків, що розпочинають банківську діяльність, цей норматив має становити:

- протягом перших 12 місяців діяльності (з дня отримання ліцензії) - не менше 15 відсотків;
- протягом наступних 12 місяців - не менше 12 відсотків;
- надалі - не менше 10 відсотків.

Норматив достатності основного капіталу (Н3) визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику

Нормативне значення нормативу Н3 має бути не менше ніж 7 відсотків

Основними вимогами до капіталу банків відповідно до «Базель-III»

€:

1. Підвищення вимог до достатності капіталу.
2. Формування буферів капіталу.

Підвищення вимог до достатності капіталу. До капіталу I-го рівня рекомендовано включати лише акції та нерозподілений прибуток. Акціонерний капітал має зрости з 2 до 4,5%; капітал першого рівня збільшиться з 4 до 6%; вимоги до сукупного капіталу залишилися на рівні 8%, але додатково було введено буфер консервації капіталу розміром 2,5%, що збільшує вимоги до сукупного капіталу з 8 до 10,5%, за капіталом 1-го рівня – з 4 до 8,5%, а за акціонерним капіталом

– з 2 до 7%; також запроваджено контрциклічний буфер у розмірі від 0 до 2,5%, тобто вимоги щодо сукупного капіталу уже збільшуються до 13%. Для системно важливих банків запроваджено додаткові вимоги до капіталу у розмірі від 1 до 2,5%, тобто для них цільове значення достатності капіталу може підвищитися до 15,5%.

Формування буферів капіталу, а саме: буфер запасу (консервації) капіталу; контрциклічний буфер; буфер системної важливості, якщо банк набув статусу системно важливого банку; буфер системного ризику. Створюються з

метою покриття збитків, пов'язаних із негативними змінами у фінансовому і економічному середовищі.

Банк формує буфери капіталу понад нормативне значення нормативу достатності основного капіталу (НЗ).

Сукупний розмір буферів капіталу є комбінованим буфером капіталу.

Буфер запасу (консервації) капіталу розраховується від загального обсягу ризику.

Банк формує буфер запасу (консервації) капіталу починаючи з: 01 січня 2020 року - у розмірі 0,625 відсотка;

01 січня 2021 року - у розмірі 1,25 відсотка;

01 січня 2022 року - у розмірі 1,875 відсотка;

01 січня 2023 року - у розмірі 2,5 відсотка.

Контрциклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0 - 2,5 відсотка.

Національний банк установлює вимоги до формування банками контрциклічного буфера в разі виявлення ознак надмірного зростання кредитування/інших ознак, які свідчать про підвищення системних ризиків.

Національний банк установлює вимоги до формування банками *буфера системного ризику* в разі виявлення ознак, які свідчать про підвищення системних ризиків. Розмір буфера системного ризику встановлюється в межах 0-3% від загального обсягу ризику банку.

Банк формує буфери капіталу за рахунок елементів основного капіталу.

3. Суть, значення та характеристика залученого капіталу банку

Однією з основних функцій банків є акумулювання тимчасово вільних коштів юридичних та фізичних осіб та перерозподіл їх у різні галузі економіки з метою отримання прибутку та досягнення соціально-економічного ефекту.

Основна частина ресурсів банку формується за рахунок залучення коштів клієнтів на депозитні рахунки. Від обсягу та структури залучених коштів банківською установою залежить можливість здійснення активних операцій.

Депозит (від латинського «depositum») - переданий на зберігання. Згідно Закону «Про банки і банківську діяльність»: вклад (депозит) - це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Перевага депозиту перед готівкою в тому, що депозит приносить дохід у вигляді процента, а недолік у тому, що процент депозиту нижчий порівняно з тим, який виплатять на капітал, якщо його позичити. Тому саме при вкладних (депозитних) операціях дуже виразно виступає сутність комерційної діяльності банків – платити за депозит дешевше, а розміщувати його за вищу плату.

Вкладна (депозитна) операція - операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Узагальнений розподіл депозитів за різними класифікаційними ознаками наведено в табл. 1.

Положенням «Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» визначаються такі 2 види вкладів (депозитів):

1. Вклади (депозити) на вимогу - грошові кошти або банківські метали, залучені банком від вкладника або які надійшли для вкладника на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника.

2. Вклади (депозити) строкові - грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк.

На практиці, строкові вклади поділяються на ще кілька підгруп:

- накопичувальний - можливо поповнювати депозит протягом усього терміну зберігання;

- ощадний - типовий вид строкового вкладу, за умовами можна поповнювати або знімати будь-які суми;

- розрахунковий - універсальний внесок, в якому можливо контролювати і проводити будь-які операції з поповнення та зняття сум.

Крім того, вкладну (депозитну) операцію можна здійснювати шляхом депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Ощадний сертифікат банку - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання після спливу встановленого строку суми вкладу та процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав (далі - ощадний сертифікат).

Розміщення та погашення ощадних сертифікатів здійснюється лише банком України-емітентом. Банк самостійно розробляє форму ощадного сертифіката. Ощадні сертифікати можуть бути виключно ордерними, у паперовій формі та номіновані в національній валюті, іноземній валюті або банківських металах.

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть випускатися:

- одноразово або серіями;

- іменними або на пред'явника;

- як у національній валюті, так і в іноземній валюті;

- на строк.

Ощадними (депозитними) сертифікатами на пред'явника, номінованими як у національній, так і в іноземній валюті, оформляються лише вклади (депозити) на строк більше ніж 30 днів.

Ощадний сертифікат багато в чому подібний до довгострокового банківського вкладу з досить жорсткими умовами:

- термін дії сертифікату стартує від 6 місяців;

- відсоткова ставка не змінюється протягом дії сертифікату;
- частково чи повністю зняти кошти до закінчення терміну неможливо;
- поповнення вкладу не передбачено;
- після закінчення строку депозитного сертифікату відсотки не нараховуються;
- автопродлонгація неможлива.

Як і у випадку депозитів, ФГВФО гарантує повернення коштів, які клієнт вніс під час оформлення депозитного сертифікату, у розмірі не більше 200 тис. грн.

В Україні активно банки розміщували сертифікати серед клієнтів у період існування обмеження НБУ на зняття коштів із депозитних рахунків протягом дня. Після скасування ліміту на зняття валютної готівки у серпні 2017 року, інтерес до депозитних сертифікатів значно знизився.

З прийняттям ЗУ «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», більшість положень якого вступили в дію з 01.07.21 р., в українську практику ввійшов новий фінансовий інструмент — депозитний сертифікат банку.

Депозитний сертифікат — це новий інструмент грошового ринку, що випускається банками для вкладників. По суті, це нова форма вкладу у формі іменного цінного паперу, що існує виключно в електронній формі. Сертифікат може бути відсотковим, за яким передбачається виплата відсоткового доходу його власнику, та дисконтним, що придбавається першим власником за ціною, нижчою за його номінальну вартість (що може визначатись в іноземній валюті).

Переваги депозитного сертифіката для вкладників та банків

- Прибутковість за таким сертифікатом вище, ніж по звичайному депозиту.

➤ Сертифікат можна продати іншому банку або іншій особі: перепродаж сертифікату можливий у будь-який зручний спосіб та час без необхідності особистого звернення до банку-емітента та проходження значної кількості бюрократичних процедур щодо переоформлення сертифіката на іншу особу.

➤ Банк може викупити сертифікат на вторинному ринку для наступного перепродажу або анулювання.

➤ Сертифікат можна використовувати у якості застави.

ДЕПОЗИТНИЙ СЕРТИФІКАТ БАНКУ

зручні для власника та емітента механізми обліку та обігу на вторинному ринку

- ✓ можна продати іншому банку або іншій особі
(в тому числі на фондовій біржі із застосуванням механізмів гарантування виконання правочинів за принципом «поставка цінних паперів проти оплати»)
- ✓ відчужити будь-яким іншим способом у зручний час без необхідності особистого звернення до банку-емітента та проходження значної кількості бюрократичних процедур щодо переоформлення сертифіката на іншу особу
- ✓ емітент може викупити сертифікат на вторинному ринку для наступного перепродажу або анулювання

поєднує в собі властивості банківського вкладу і цінного паперу, має зручний технологічний механізм випуску та обслуговування

погашення та виплата доходів здійснюється через депозитарну систему України

номінальна вартість може визначатись в іноземній валюті

включені до переліку активів: в які повинні розміщуватись кошти страхових резервів

- кошти страхових резервів
- перелік об'єктів інвестування пенсійних фондів

ЕМІСІЯ ДЕПОЗИТНИХ СЕРТИФІКАТІВ БАНКУ

БЕЗ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ

іЗ ЗДІЙСНЕННЯМ ПУБЛІЧНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ

мінімально за 1 робочий день

- реєстрація випуску в Центральному депозитарії
- взаємодія з Центральним депозитарієм через web-сервіс "Кабінет Клієнта"

потребує реєстрації проспекту в НКЦПФР

Випуск (емісія) депозитних сертифікатів банку може здійснюватися серед заздалегідь визначеного кола осіб (без здійснення публічної пропозиції) та із здійсненням публічної пропозиції. Механізм реалізації відбувається безпосереднього через депозитарну систему України, що робить його максимально простим і зрозумілим.

Комерційні банки можуть залучати вільні кошти юридичних і фізичних осіб за допомогою **банківського векселя**. На відміну від сертифіката банківський вексель може бути використаний його власником як платіжний засіб за товари та послуги, причому новий власник векселя може передавати його третій особі шляхом індосаменту.

Вексель – це:

- ✓ боргове зобов'язання оплатити певну суму в обумовлений час;
- ✓ засіб платежу, обіговий розрахунковий інструмент, який може передаватися від однієї особи іншій, це кредитні, торговельні гроші, що виникли з кредиту продавця, наданого покупцеві, який він надав покупцеві. Оплата векселем – це відстрочення платежу грошима;

- ✓ різновид цінних паперів, укладений у суворо встановленій формі, що містить письмове абстрактне та безумовне зобов'язання сплатити певну

суму певній особі (або тому, кому вона накаже) у зазначений час.

Щоб придбати банківський вексель, покупець має переказати гроші на рахунок банку-продавця, після чого останній виписує бланк банківського векселя на ім'я покупця і позначає дату зарахування грошей. Погашення банківських векселів відбувається через їх викуп після закінчення терміну обертання або ж через достроковий викуп векселів. У банківських векселях вказується величина прибутку у вигляді процента до номіналу, який одержує власник векселя. Це означає, що продаються векселі за номіналом, а викупувються банком за ціною продажу.

4. Суть, значення та характеристика запозичених банківських ресурсів

Сучасні умови функціонування банківської системи вимагають нарощення капіталу банківських установ шляхом запозичення фінансових ресурсів на міжбанківському та фондовому ринках. У результаті проведення таких операцій формуються позикові кошти чи недепозитні зобов'язання перед кредиторами, ініціатором мобілізації яких виступає безпосередньо сама банківська установа. Джерелом формування банківських ресурсів, крім коштів клієнтів, є позичений капітал.

Запозичені банківські ресурси - це позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів, в т. ч. кредитів НБУ, операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку, а також позик на ринку євродоларів.

Джерелом позиченого капіталу є:

1. міжбанківські кредити;
2. кредити НБУ (операції з рефінансування банків та операції з борговими цінними паперами, кредити за інструментом ECA, процентний своп);
3. емісія цінних паперів власного боргу (емісія облігацій, векселів);
4. позики на міжнародних фінансових ринках (емісія єврооблігацій, синдиковані кредити).

1. **Міжбанківський кредит** – кредит, наданий на міжбанківському ринку за рахунок вільних коштів інших банків та НБУ. Кредитні відносини між банками визначаються на договірних засадах шляхом укладання кредитних угод, які передбачають умови розміщення тимчасово вільних коштів, права та зобов'язання сторін з належним оформленням справ за міжбанківським кредитом.

Призначення міжбанківських кредитів:

- надають можливість виконувати вимоги з обов'язкового резервування;
- задовольняють потребу клієнтів у коштах;
- забезпечують ліквідність банку;
- банки, в яких є надлишок ресурсів, можуть розміщувати тимчасово

вільні кошти в банках, де існує їх нестача.

Переваги міжбанківського кредиту порівняно з депозитами:

- з одного боку, є оперативним джерелом поповнення коштів банківської установи з метою підтримання кредитного потенціалу та поточної ліквідності, а з іншого – рентабельне вкладення вільних коштів;
- не потребує резервування в центральному банку, оскільки не є вкладом;
- не потребує витрат на маркетинг та інфраструктуру;
- банкам вигідно розміщувати кредитні ресурси в інших банках порівняно з кредитуванням суб'єктів господарської діяльності, оскільки перші вирізняються, як правило, вищою надійністю.

Міжбанківські кредити здебільшого видаються на термін від одного дня (овернайт) до 1 місяця. Відсоткові ставки по них залежать від попиту та пропозиції на ринку. Якщо є нестача ліквідності - ставки зростають, якщо надлишок - падають. Ставки на міжбанківському ринку впливають на вартість ресурсів для клієнтів й прибутковність банку.

Національний банк ухвалив низку змін, якими пом'якшив вимоги до банків стосовно підтвердження та реєстрації угод, які укладаються на міжбанківському ринку.

Скасовано вимоги, які зобов'язували банки реєструвати угоди з купівлі та продажу кредитних ресурсів у національній валюті на міжбанківському кредитному ринку України засобами системи КредІнфо (Системи надання банками України інформації за угодами з купівлі та продажу кредитних ресурсів у національній валюті на міжбанківському кредитному ринку).

У подальшому відповідні дані Національний банк отримуватиме через канали обміну інформацією від торговельно-інформаційних Bloomberg та Reuters, а також із наявної статистичної звітності банків.

Такі кроки дають банкам більше гнучкості по часу укладання угод і зменшують навантаження на них в частині інформування Національного банку, а Національний банк отримав змогу отримувати більш оперативну інформацію про стан грошового та валютного ринків.

2. Кредити НБУ - операції з рефінансування банків та операції з борговими цінними паперами, кредити за інструментом ЕЛА.

Національний банк здійснює операції з рефінансування банків шляхом надання банкам:

- кредитів овернайт (надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на підтримання ліквідності банку);
- кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком до 14 днів та строком до 90 днів (короткострокові кредити рефінансування, що надаються банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків);
- кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком від одного до п'яти років (довгострокові кредити рефінансування).

Операції з рефінансування банків Національний банк здійснює відповідно до укладених з банками генеральних кредитних договорів. Кредити рефінансування Національний банк надає банкам шляхом проведення кількісного або процентного тендера.

Кількісний тендер - тендер, на якому Національний банк наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Розподіл кредитів під час проведення кількісного тендера здійснюється відповідно до поданих заявок до закінчення суми, яка запропонована на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кошти розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

Процентний тендер - тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

У разі проведення Національним банком України процентного тендера банки самостійно пропонують процентну ставку, за якою вони погоджуються одержати кошти, але не нижчу ніж облікова. Заявки задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і надалі поступово знижуючи до закінчення запропонованого обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків.

Операції з борговими цінними паперами Національний банк проводить з банками через операції прямого репо, які є нерегулярним стандартним інструментом, спрямованим на підтримку ліквідності банків у разі неочікуваних коливань ліквідності.

Операція прямого репо - це операція між Національним банком та банком з купівлі Національним банком цінних паперів з портфеля банку (перша частина операції репо) з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотну купівлю (викуп) цих цінних паперів (друга частина операції репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Національний банк проводить операції прямого репо з:

- державними облігаціями України, облігаціями підприємств, розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України та підтверджено коштами в Державному бюджеті України;
- облігаціями місцевих позик або облігаціями міжнародних фінансових організацій (емісія яких здійснюється відповідно до законодавства України) на підставі укладеного з банком генерального договору репо.

Операції здійснюються Національним банком з переходом права власності на цінні папери та можуть здійснюватися лише з тими цінними паперами, які перебувають у власності банку, не обтяжені будь-якими зобов'язаннями та строки виплати купонного доходу та/або погашення за цими цінними паперами

мають наставати не раніше ніж через два робочі дні після дати їх зворотної купівлі.

Національний банк здійснює операції прямого репо на визначений строк, але не більше ніж на 90 календарних днів.

Для покриття тимчасового дефіциту ліквідності банку в разі настання надзвичайних ситуацій, коли банки вичерпали інші джерела підтримки ліквідності, зокрема за рахунок коштів акціонерів та стандартних інструментів рефінансування НБУ під заставу державних цінних паперів та іноземної валюти, банки можуть отримати кредити за інструментом *ELA*.

Отримані в рамках *ELA* кредитні кошти банки мають спрямувати на виконання зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами (крім пов'язаних з банком осіб). Вони не призначені для фінансування бізнесу банку та не можуть бути використані замість необхідної додаткової капіталізації банку його акціонерами або вирішення його структурних проблем.

При прийнятті рішення про здійснення екстреної підтримки ліквідності Національний банк оцінює платоспроможність банку, дотримання ним плану капіталізації (за наявності), а також проводить аналіз джерел повернення кредиту, зазначених банком в фінансовій моделі та прогнозі грошових потоків.

Щоб мати можливість скористатися кредитом, відповідні банки повинні провести підготовчу роботу заздалегідь, до виникнення у банка реальної потреби в підтримці ліквідності:

- розробити план на випадок настання кризи або надзвичайних подій (contingency planning);
- завчасно провести оцінку застави;
- укласти генеральний договір щодо *ELA*, який діє протягом року з моменту підписання та містить загальні умови, порядок надання і погашення кредиту, обмеження діяльності, права та обов'язки сторін.

В якості застави банки зможуть надавати, зокрема:

- цінні папери, які гарантовані державою,
- ліквідне нерухоме майно (крім об'єктів незавершеного будівництва),
- майнові права за укладеними банком кредитними договорами з юридичними особами (крім банків та бюджетних установ) та фізичними особами, виконання зобов'язань за якими в повному обсязі забезпечене іпотекою, крім об'єктів незавершеного будівництва,
- майнові права за укладеними банком кредитними договорами з фізичними особами, крім фізичних осіб-підприємців (згідно з реєстром укладених банком кредитних договорів).

В результаті, за потреби банки, які відповідають встановленим вимогам зможуть отримати у Національного банку кредит строком до 90 днів, однією або кількома сумами, під процентну ставку у розмірі облікової ставки плюс 2% річних.

Сума кредиту визначається на підставі прогнозного обсягу відпливу грошових коштів для виконання зобов'язань перед його вкладниками та іншими кредиторами крім пов'язаних з банком осіб. Водночас вона не може перевищувати суму наданого забезпечення, з урахуванням відповідних

коефіцієнтів.

На час дії кредитного договору на банк будуть накладені певні обмеження, за допомогою яких Національний банк має намір унеможливити нецільове використання кредитних коштів та знизити ризик ліквідності банку.

Зокрема, для банку буде обмежено:

- здійснення активних операцій та інвестицій,
- викуп акцій власної емісії, дострокове погашення боргових цінних паперів,
- розподіл капіталу,
- виплату премій і компенсацій співробітникам,
- дострокове повернення коштів пов'язаним особам та деякі інші операції.

Запровадження нового інструменту передбачено постановою Правління Національного банку України від 14 грудня 2016 року №411 «Про затвердження Положення про екстрену підтримку Національним банком України ліквідності банків».

З метою поживлення банківського кредитування Національний банк у другому півріччі 2020 року запроваджує новий фінансовий інструмент – процентний своп з банками.

Процентний своп – це похідний фінансовий інструмент у формі угоди між двома сторонами про те, що в певні дати одна з сторін платитиме іншій стороні різницю між процентами, що нараховуються на умовну суму свопа за фіксованою та плаваючою ставками.

Запровадження нового інструменту спрямоване на виконання одразу декількох цілей:

➤ по-перше, використання процентного свопа з банками посилить дієвість монетарної політики НБУ.

Важливою складовою механізму ціноутворення за цим інструментом є рівень короткострокових ставок міжбанківського ринку, які корелюють з обліковою ставкою Національного банку. Банки, які укладатимуть процентні свопи, матимуть додатковий стимул корегувати власні процентні політики відповідно до динаміки облікової ставки.

➤ по-друге, поштовх для запуску ринку процентних свопів, яким може стати участь НБУ в таких операціях, дасть змогу банкам знижувати власні процентні ризики. Це у свою чергу сприятиме розвитку довгострокового кредитування як підприємців, так і населення, зокрема й іпотеки.

Емісія цінних паперів власного боргу (емісія облігацій, векселів). Ще одним важливим методом формування позикового капіталу є емісія банківськими установами власних боргових зобов'язань, зокрема банківських облігацій та векселів.

Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений строк та виплатити дохід.

Перевагою облігацій у порівнянні з іншими джерелами позичених

ресурсів є те, що вони випускаються на достатньо тривалий період, і строк їхнього погашення чітко визначений, що зручно для планування активних операцій банку. Недоліком емісії облігацій є те, що відповідно до чинного законодавства України, банківські облігації можуть випускатися на суму, що не перевищує 25 % розміру статутного капіталу банку і тільки після повної оплати всіх випущених раніше акцій.

Банківський вексель - це цінний папір, що посвідчує безумовне зобов'язання банківської установи сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя.

Вексель може бути використаний власником як платіжний засіб за товари і послуги. Крім того, він може змінювати свого власника за допомогою індосаменту, тобто здійснення передаточного надпису на звороті. Щоби придбати банківський вексель, покупець повинен перерахувати кошти на рахунок банку-продавця, після чого останній виписує банківський вексель на ім'я покупця і позначає дату зарахування грошей. Погашення банківських векселів відбувається шляхом їхнього викупу після закінчення терміну обігу або ж дострокового викупу. У банківських векселях вказується величина прибутку у вигляді процента до номіналу, що одержує власник векселя.

Позики на міжнародних фінансових ринках (емісія єврооблігацій, синдикувані кредити).

Фактори, що мотивують українські банки до запозичень на міжнародних ринках капіталів:

- формування позитивної кредитної історії для подальшого нарощення запозичень на міжнародних ринках;
- диверсифікація джерел залучення ресурсів;
- на міжнародних ринках середня тривалість позики, як правило, більша за середню тривалість позики на внутрішньому ринку;
- вартість капіталу на міжнародних ринках, як правило, нижча за вартість капіталу на внутрішньому ринку;
- факт залучення іноземних інвестицій створює банку позитивний імідж, може слугувати додатковою рекламою, та в подальшому може слугувати фактором зниження вартості ресурсу для позичальника.

Єврооблігації - це міжнародні боргові цінні папери, номіновані у валюті, відмінній від валюти країни емітента, які випускаються позичальниками для отримання довгострокової позики та розміщуються серед іноземних інвесторів.

Незважаючи на ряд переваг порівняно з іншими видами облігацій, єврооблігаціям притаманні і певні недоліки, що впливають на рішення щодо випуску даних цінних паперів. Таким недоліками передусім є високі вимоги, що ставляться до емітентів єврооблігацій, щодо ведення звітності, прозорості структури компанії-емітента, залежність від стану глобального (світового) ринку капіталу. Недоступність для більшості українських банків зумовлено низькою ефективністю діяльності вітчизняних банків, що не дозволяє їм отримати високі кредитні рейтинги.

Слід зазначити, що витрати на отримання рейтингу, одержання дозволу на емісію, випуск облігацій, а також витрати на юридичні процедури є дуже

значними для вітчизняних банків.

Ще одним методом банківських запозичень на міжнародних фінансових ринках є синдиковане кредитування.

Синдикований кредит (syndicated loan) – кредит, що надається одному позичальнику кількома кредиторами (синдикатом кредиторів), зазвичай, у межах однієї кредитної угоди з розподілом часток кредиту між учасниками синдикату, внаслідок чого сума кредиту та ризики розподіляються між банками-учасниками.

Порядок кредитування та його умови залежать від видів, до яких належать:

Спільний. Для кожного з банків-учасників строк погашення однаковий; кошти стягуються за індивідуальним планом кожним з них; агентом, який проводить розрахунки і приймає оплату, виступає одна з організацій, що бере участь;

Індивідуальний. Частки кожного кредитора визначаються в угоді; укладається додаткова угода, яка визначає порядок дій при нездатності позичальника оплачувати борги за позикою;

Позика без визначення часток. Кошти виділяє один банк-організатор, а інші члени угоди зобов'язуються надати йому кошти для подальшої видачі їх позичальнику.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [5, 8, 13, 14, 24, 32]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11]

ТЕМА 8. ОРГАНІЗАЦІЯ ГРОШОВОГО ОБОРОТУ У БАНКАХ

План

1. Характеристика грошового обороту та платіжної системи. Загальні основи організації безготівкових розрахунків
2. Форми безготівкових розрахунків та їх характеристика
3. Порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків
4. Міжбанківські розрахунки. Система електронних платежів НБУ
5. Касові операції банків
6. Організація безготівкових розрахунків із використанням платіжних карток та ризики їх застосування

Ключові слова: грошовий оборот, платіжна система, готівкові розрахунки, безготівкові розрахунки, готівкові кошти, платіжні засоби, платіжні інструменти, платіжна вимога, платіжне доручення, акредитив,

платіжні картки, інкасове доручення, чек, електронні гроші, міжбанківські розрахунки.

1. Характеристика грошового обороту та платіжної системи. Загальні основи організації безготівкових розрахунків

Організація і управління потоками грошей, що складає грошовий оборот, змінює кон'юнктуру грошового ринку, і таким чином реалізує свою роль в економіці. Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, тому безперервним є і рух грошей, що його обслуговує. Взятий сам по собі цей процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні являє собою грошовий оборот.

Грошовий оборот - це сукупність усіх грошових платежів і розрахунків, що відбуваються в економіці.

Рух грошей при реалізації цінностей однаково здійснюють як готівкові, так і безготівкові гроші, переходячи від одного учасника сфери обігу до іншого. Відмінність лише в тому, що готівка переміщується з рук платника в руки одержувача, а безготівкові гроші переміщуються з рахунку платника на рахунок одержувача. Розмежування грошового обороту на безготівковий і готівковий є інструментом регулювання об'єкта грошового обороту – грошової маси.

Маса грошей, яка знаходиться в обороті, має дві форми:

1. готівкову (готівковий грошовий оборот);
2. безготівкову (безготівковий грошовий оборот).

Готівковий грошовий оборот - це сукупність платежів, які здійснюються з використанням готівкових грошей.

Безготівковий грошовий оборот - це сукупність платежів без використання готівки, які здійснюються у вигляді перерахування сум через рахунки у банківських установах.

Основною складовою грошового обігу, в якому гроші виконують функцію засобу платежу та використовуються для погашення боргових зобов'язань є платіжний оборот, який може здійснюватися шляхом використання готівки, безготівкових грошей та платіжних інструментів, які суб'єкти господарювання приймають при розрахунках за господарські операції.

Платіжний оборот - це частина грошового обороту, в якому гроші функціонують як засіб платежу і використовуються для погашення боргових зобов'язань.

Важливою частиною грошового обороту країни є платіжна система. Від роботи платіжної системи країни залежить проведення грошово-кредитної політики і функціонування фінансової системи, а структура платіжної системи впливає на системну стабільність. Забезпечення ефективного функціонування економіки країни вимагає своєчасного здійснення грошових платежів, обумовлює необхідність створення спеціальних платіжних систем, спроможних

надати всім економічним суб'єктам (фізичним та юридичним особам) можливість виконати свої платіжні зобов'язання.

Визначення поняття «платіжна система» міститься у ст.1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» і визначається як платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система. Існують внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи.

Внутрішньодержавна платіжна система - платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система - платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу.

Оскільки платіжні системи є частиною грошової системи країни, їх основні функції також повторюють функції грошей – це функції обігу і платежу.

Функції платіжних систем:

- ▶ інформаційна забезпеченість учасників ринку про можливості здійснення платежів;
- ▶ регулювання і використання кредитних грошей для проведення платежів;
- ▶ контроль і нагляд за порядком проведення платежів з використанням кредитних грошей;
- ▶ посередницька, пов'язана з кредитуванням на товарних ринках з використанням вексельного обігу;
- ▶ регулювання укладання угод купівлі-продажу товарів з використанням платежів кредитними грошима;
- ▶ регулювання операцій, що здійснюються на товарних ринках з використанням розрахунків кредитними грошима;
- ▶ оптимізація витрат учасників ринку в межах можливостей єдиного інформаційного простору під час проведення різних угод;
- ▶ інформаційна забезпеченість учасників ринку про можливості використання кредитних грошей в якості грошового капіталу;
- ▶ регулювання руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу;
- ▶ контроль за функціонуванням ринку при здійсненні операцій руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу;

► оптимізація витрат учасників ринку в межах можливостей єдиного інформаційного простору при здійсненні операцій руху кредитних грошей в економіці в якості грошового капіталу.

Основною функцією, яку виконує платіжна система, є проведення переказу коштів.

Суб'єктами відносин, що виникають при здійсненні переказу коштів, є:

► платіжні організації - юридична особа, що визначає правила роботи платіжної системи, а також виконує функції щодо забезпечення її діяльності;

► учасники - юридичні особи, які на підставі договору з платіжною організацією надають послуги користувачам платіжної системи щодо проведення переказу коштів;

► користувачі платіжних систем - юридичні та фізичні особи, яким надається послуга платіжної системи щодо виконання переказу коштів учасниками платіжної системи.

Обробка та передача електронних і паперових документів на переказ коштів можуть здійснюватися за допомогою внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем.

В Україні до реєстру платіжних систем НБУ входить більше 70 організацій з різними видами діяльності.

НБУ поділяє платіжні системи на 4 основних категорії:

- категорія №1 - внутрішньодержавні платіжні системи та міжнародні платіжні системи, платіжною організацією яких є резидент;

- категорія №2 - міжнародні платіжні системи, платіжною організацією якої є нерезидент;

- категорія №3 - внутрішньобанківські платіжні системи;

- категорія №4 - оператор послуг платіжної інфраструктури.

Внутрішньодержавні платіжні системи та міжнародні платіжні системи, платіжною організацією яких є резидент.

Платіжна система призначена для організації переказу коштів на користь фізичних та юридичних осіб. Учасниками платіжної системи є банки та фінансові установи. Завдяки співпраці з платіжною системою їх клієнти можуть здійснювати різні грошові перекази.

Більшість компаній, які потрапили в цю категорію, надають послуги з переказу коштів. Однак під цим терміном можуть проводитись різні операції:

► класичні грошові перекази по Україні або за кордон Банківські платіжні системи Швидка копійка (Ощадбанк), PrivatMoney (ПриватБанк) і інші забезпечують можливість переказу коштів між різними фінансовими установами, які до них підключені.

► прийом платежів

Українські банки також створюють платіжні системи, які покликані спростити прийом платежів у населення. Наприклад, АТ «Банк Фамільний» створив ПС «FLASHPAY». «FLASHPAY» повинна забезпечити можливість

прийому платежів через різні канали (каси, платіжні термінали, Інтернет і т.д.). У тому числі періодичних платежів за послуги комунальних підприємств, стаціонарного та мобільного телефонного зв'язку, доступ в Інтернет і кабельне телебачення.

Учасниками FLASHPAY є банки (Полікомбанк, Банк інвестицій і заощаджень і Індустріалбанк, поштовий оператор і 45 небанківських фінансових установ, які мають ліцензію на переказ коштів і хочуть приймати платежі населення на користь більш 4 тис підприємств, з якими уклав відповідні договори АТ «Банк Фамільний».

Прийом платежів здійснюють не тільки платіжні системи банків. Небанківські установи також створюють компанії, уповноважені на переказ готівки і безготівкових коштів на користь юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і фізичних осіб. Наприклад, платіжна система UAPAY, яка в реєстрі НБУ значиться, як система, платіжною організацією якої є небанківська установа, пропонує сервіс прийому платежів населення онлайн.

Якщо у компанії вже є така ліцензія, це не означає, що вона обмежена в своїй діяльності тільки переказом коштів. Можна стати оператором послуг платіжної інфраструктури та пропонувати своїм клієнтам обслуговування електронних гаманців (сервіс Global Money) або mPOS-терміналів для прийому платежів (MOSST Payments).

Міжнародні платіжні системи, платіжною організацією якої є нерезидент.

Компанії-нерезиденти зареєстрували в Україні 11 платіжних систем. Чотири з них – це карткові системи (Visa, Mastercard, AMEX і UnionPay International). Вони забезпечують обробку платежів за банківськими картками. Ще сім – міжнародні сервіси грошових переказів. Наприклад, Western Union і MoneyGram.

Внутрішньобанківські платіжні системи.

Десять українських банків створили внутрішні системи переказу коштів в національній валюті без відкриття рахунків (таблиця). Скористатися ними можна тільки в відділеннях конкретного банку, який надає послугу.

Оператор послуг платіжної інфраструктури

Оператор послуг платіжної інфраструктури призначений для організації надання послуг процесингу, клірингу, операційних інформаційних та інших технологічних функцій, які стосуються переказу коштів.

Як і у випадку з платіжними системами, компанії, які потрапили в цю категорію, виконують функції:

- операційні, інформаційні та інші технологічні функції з переказу коштів пропонують майже всі зазначені компанії. Наприклад, в рамках цього напрямку компанія «ПЛАТЕЖІ ОНЛАЙН» (platon.ua) пропонує онлайн-торговцям послуги інтернет-еквайрингу, міжнародного еквайрингу, P2P переказів і процесингу платежів. Такий самий вид послуг задекларувала компанія «ПОРТМОНЕ» (portmone.com.ua), «УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДАТА ЦЕНТР» (ipay.ua).

- здійснення операційних та інших технологічних функцій, що забезпечують використання електронних грошей. Такі функції декларують

компанії, які працюють з електронними грошима в Україні. Наприклад, ГлобалМані (globalmoney.ua), «Бенефіт Системс» (maxicard.ua), «Старманія» (дочірня компанія Kyivstar, яка обслуговує мобільні гроші оператора – СМАРТ гроші), «ІКС ПЕЙ ГРУП» (оператор електронних грошей храу.com.ua), «Ізі Софт» (забезпечує роботу системи прийому платежів EasyPay, в тому числі і однойменний сервіс електронних грошей), «ПЕЙСЕЛЛ» (дочірня компанія Lifecell), яка буде займатися електронними грошима.

– процесинг. У цей список входять як банківські, так і небанківські процесингові центри. Наприклад, універсальні «Український процесинговий центр» (UPC) і «УКРКАРТ» обслуговують всіх учасників ринку, а банківські «ТАС ЛІНК» і «ПРОКАРД» пропонують аутсорс послуги іншим фінансовими установам.

– кліринг розрахунків в УКРКАРТ – компанія забезпечує підготовку інформації для здійснення банками клірингу за операціями з картами. Також акредитацію НБУ на проведення клірингових операцій отримала компанія «АйГама», «МОССТ» і «ГлобалМані».

Зараз в НБУ готують новий формат регулювання діяльності платіжних систем.

В рамках нової архітектури платіжного ринку платіжні послуги зможуть надавати банки, платіжні установи, установи електронних грошей, поштові оператори, а також державні органи та органи місцевого самоврядування. Банки будуть надавати платіжні послуги на підставі банківської ліцензії. Небанківські установи будуть надавати відповідні послуги на підставі ліцензії на надання платіжних послуг. Також розглядається можливість надання обмежених можливостей з переказу коштів окремим категоріям постачальників (наприклад, телеком і інтернет-операторам, роздрібним мережам і т.д.)

На сьогодні в Україні функціонують *дві державні платіжні системи*, платіжною організацією та розрахунковим банком яких є Національний банк України:

- Система електронних платежів (СЕП);
- Національна платіжна система (НПС) «Український платіжний ПРОСТІР».

Спеціальними платіжними засобами кожного суб'єкта грошового обороту є платіжні інструменти у формі безготівкових і у формі готівкових розрахунків.

Платіжні інструменти - засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунку платника.

Згідно «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», безготівкові розрахунки – це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Правовою основою безготівкових розрахунків в Україні є норми, що складають зміст Цивільного кодексу України (глава 74), Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», нормативно-правових актів НБУ, зокрема Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті, що затверджена постановою Правління Національного банку України № 22 від 22 січня 2004 р. Готівкові розрахунки – це розрахунки, що пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення операцій через касу із відображенням їх у облікових документах.

Організація безготівкових розрахунків повинна відповідати конкретним вимогам, що обумовлені інтересами розвитку економіки. Головна з них - забезпечувати своєчасне отримання кожним суб'єктом розрахункових відносин грошових коштів за поставлену ним продукцію та надані послуги, чим сприяти прискоренню обігу оборотних коштів у розрахунках. Безготівкові розрахунки здійснюються в різних формах, кожній з яких властиві певний порядок і місце проведення розрахунків (іншими), обов'язкових для банку та контрагентів за господарською операцією.

Учасники безготівкових розрахунків відкривають рахунки в порядку, що встановлюється нормативно-правовими актами Національного банку з питань відкриття та використання рахунків, а також рахунки для обліку коштів у розрахунках за конкретними операціями (акредитиви, розрахункові чеки тощо).

Учасники безготівкових розрахунків - банки та їх філії, підприємства, фізичні особи та інші клієнти банку, з рахунків яких списуються або на рахунки яких зараховуються кошти.

2. Форми безготівкових розрахунків та їх характеристика

Безготівкові розрахунки є ланкою, що безпосередньо з'єднує кожного із суб'єктів грошового обігу з оточуючим ринковим середовищем, державними фінансами та сприяє прийняттю участі у виробничому процесі, процесах розподілу та споживання. Безготівкові розрахунки сприяють зменшенню витрат обігу, пов'язаних з грошовими розрахунками у господарстві та зведенню до мінімуму суми грошей, яка функціонує в обігу.

Є чимало видів безготівкових платіжних документів та форм безготівкових розрахунків, які мають свої переваги і недоліки.

Форма безготівкових розрахунків - це порядок здійснення безготівкових розрахунків, який характерний для певного виду платіжного інструмента.

Відповідно до Інструкції Національного банку України про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, безготівкові розрахунки можуть здійснюватися за такими видами платіжних інструментів:

- меморіальний ордер;
- платіжне доручення;
- платіжна вимога-доручення;
- платіжна вимога;

- розрахунковий чек;
- акредитив;
- інкасове доручення (розпорядження).

Використання векселів та електронних платіжних засобів, зокрема платіжних карток, регулюється законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами НБУ.

Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

Банк під час здійснення розрахункових операцій застосовує платіжні інструменти, що визначені Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, згідно із нормативно-правовими актами Національного банку України та внутрішніми процедурами банку.

Платіжні інструменти строго уніфіковані, мають єдину стандартну форму та визначений набір реквізитів.

Меморіальний ордер - розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій (тобто інструмент є внутрішньобанківським документом) відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та нормативно-правових актів Національного банку.

Платіжне доручення - розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача.

Розрахунки платіжними дорученнями - одна з найпоширеніших в Україні форм розрахунків. Під час розрахунків за товари та послуги платіжні доручення використовують у таких випадках:

- для погашення кредиторської заборгованості за товарними операціями;
- при розрахунках за товари та послуги за рішеннями суду та арбітражу;
- при сплаті оренди за приміщення;
- при сплаті транспортним, комунальним, побутовим підприємствам за експлуатаційне обслуговування;
- при розрахунках за отримані товари/послуги за наявності в дорученні номера і дати товарно-транспортного документа;
- для платежів за попередньої оплати товарів та послуг (за умови посилення в дорученні на номер договору, угоди, контракту, в яких передбачена попередня оплата).

У розрахунках за нетоварними операціями платіжні доручення використовують для:

- платежів у бюджет;
- погашення банківських позик і відсотків за позиками;
- перерахування коштів органам державного і соціального страхування;
- внесків коштів у статутні фонди;
- придбання акцій, облігацій, депозитних сертифікатів, банківських векселів;

- сплати пені, штрафів.

Платіжне доручення оформляється платником та подається до банку, що обслуговує його, у кількості примірників, потрібних для всіх учасників безготівкових розрахунків.

Перевагою розрахунків платіжними дорученнями є проста схема організації, дешевизна та швидкість розрахунків, недоліком є відсутність гарантії платежу для постачальника.

Платіжна вимога-доручення - розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- верхньої - вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;

- нижньої - доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача.

Платіжні вимоги-доручення можуть застосовуватися в розрахунках усіма учасниками безготівкових розрахунків.

Верхня частина вимоги-доручення оформляється отримувачем коштів згідно з вимогами до заповнення реквізитів розрахункових документів і передається безпосередньо платнику не менше ніж у двох примірниках.

Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк отримувача через банк платника на договірних умовах.

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює її нижню частину (від руки чи із застосуванням технічних засобів - незалежно від того, як заповнено верхню частину цього розрахункового документа) і подає до банку, що його обслуговує.

Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на його рахунку.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем.

Причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Перевагою розрахунків платіжними вимогами-дорученнями є можливість здійснювати оплату проти документів, а не проти товару, що пришвидшує розрахунки. Відповідно, недоліком являється неможливість попередньо перевірити якість товару в разі проведення оплати проти документів.

Платіжна вимога - розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання обтяжувача чи отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Відповідно до статті 1071 Цивільного кодексу України кошти можуть бути списані з рахунку клієнта без його доручення на підставі рішення суду, а

також у випадках, установлених законом.

Платіжна вимога застосовується при:

- **примусовому списанні коштів** - списанні коштів, що здійснюється стягувачем без згоди платника на підставі встановлених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом;

- **договірному списанні** - списанні банком з рахунку клієнта коштів без подання клієнтом платіжного доручення, що здійснюється банком у порядку, передбаченому в договорі, укладеному між ним і клієнтом.

У разі надходження до банку платіжних вимог на примусове списання коштів з цих рахунків вони передаються для виконання відповідному органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, якщо це передбачено договором між банком та органом, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, або повертаються стягувачу без виконання.

Для примусового списання коштів стягувач оформляє не менше ніж у трьох примірниках платіжну вимогу згідно з вимогами щодо заповнення реквізитів розрахункових документів.

У разі недостатності коштів на рахунку платника банк виконує платіжну вимогу в межах залишку коштів.

Банк платника не має права на списання коштів з рахунку платника коштів за платіжною вимогою після отримання листа про її відкликання. Якщо всупереч отриманому листу про відкликання платіжної вимоги її суму списано з рахунку платника та перераховано стягувачу, то повернення цієї суми платник здійснює в судовому порядку.

Договірне списання коштів банком за дорученням платника з його рахунку обумовлюється в договорі банківського рахунку, або іншому договорі про надання банківських послуг.

Отримувач коштів для здійснення договірного списання оформляє платіжну вимогу, яку подає до банку, що обслуговує платника. Платник у договорах банківського рахунку або інших договорах про надання банківських послуг може передбачати доручення банку на договірне списання коштів з його рахунків на користь третіх осіб або на свої рахунки, які відкриті в цьому чи іншому банку.

Розрахунковий чек - розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

Розрахункові чеки використовуються в безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи, надані послуги).

Учасниками розрахунків чеками є:

- **чекодавець** - підприємство або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його;

- **чекодержатель** - підприємство або фізична особа, яка є отримувачем коштів за чеком;

- **банк-емітент** - банк, що видав розрахунковий чек (розрахункову

чекову книжку).

Розрахункові чеки виготовляються на замовлення банку на Банкнотно-монетному дворі НБУ на спеціальному папері та брошуруються по 10, 20 та 25 аркушів. Строк дії чекової книжки, яка виготовляється для юридичних осіб, - один рік, а розрахункового чека, який видається фізичній особі для разового розрахунку, - три місяці. Строк дії невикористаної чекової книжки може продовжуватися за погодженням з банком-емітентом, про що він робить відповідну відмітку на обкладинці чекової книжки (у правому верхньому куті), засвідчуючи її підписом головного бухгалтера і відбитком штампа банку.

У разі припинення подальших розрахунків чеками до закінчення строку дії чекової книжки та наявності за нею невикористаного ліміту чекодавець подає до банку чекову книжку. Банк повертає кошти в сумі невикористаного ліміту чекової книжки на поточний рахунок клієнта на підставі його заяви.

Чек із чекової книжки пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів (день виписки чека не враховується).

Чеки використовуються лише для безготівкових перерахувань з рахунку чекодавця на рахунок отримувача коштів і не підлягають сплаті готівкою. Підприємствам не дозволяється здійснювати обмін чека на готівку та отримувати готівкою здачу із суми чека.

Винятком є фізичні особи, які можуть обмінювати чек на готівку або отримувати здачу із суми чека готівкою (але не більше ніж 20 відсотків від суми цього чека).

Перевагою чекової форми розрахунків є те, що постачальник має гарантію оплати, оскільки покупець заздалегідь депонує кошти на окремому рахунку. Проте вилучення коштів з обігу платника у зв'язку з необхідністю їх депонування є недоліком цієї форми розрахунків.

Акредитив - договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Учасниками при розрахунках акредитивами є:

- **банк-емітент** – банк, що відкрив акредитив;
- **бенефіціар** – особа, якій призначений платіж або на користь якої відкрито акредитив;
- **виконуючий банк** – банк, який за дорученням банку-емітента здійснює платіж проти документів, визначених в акредитиві. Виконуючий банк залежно від операції за акредитивом, виконання якої доручено йому банком-емітентом, також може бути авізуючим банком;
- **авізуючий банк** – банк, який за дорученням банку-емітента авізує (сповіщає) акредитив бенефіціару без будь-якої відповідальності за його оплату;
- **заявник акредитива** – платник, який подав обслуговуючому банку заяву про відкриття акредитива.

Акредитивна форма застосовується переважно у міжміських і міжнародних розрахунках. Ця форма розрахунків в умовах сьогодення для

українських суб'єктів господарювання є одним з основних інструментів зниження ризику неплатежу та гарантією розрахунків (справедливо розподіляє та мінімізує господарські ризики як імпортера, так і експортера в разі невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань за міжнародними контрактами).

Акредитив за своєю сутністю є договором, що відокремлений від договору купівлі/продажу чи іншого контракту, на якому він може базуватися, і використовується для розрахунків між постачальником (бенефіціаром) та заявником акредитива (платником).

За операціями з акредитивами усі зацікавлені особи мають справу тільки з документами, а не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов'язань, з якими можуть бути пов'язані ці документи. За такою формою розрахунків покупець перераховує гроші до банку постачальника з метою їх збереження на акредитиві до виконання бенефіціаром своїх зобов'язань перед покупцем.

Покритий (депонований) акредитив відкривається за рахунок власних коштів платника шляхом завчасного їх бронювання на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку. Виходячи з економічного змісту такої господарської операції заброньовані заздалегідь кошти підприємство не може вільно використовувати в ході господарської діяльності. Під час відкриття акредитива, депонованого в банку-емітенті, заявником подається заява і платіжне доручення на перерахування коштів з його рахунка на аналітичний рахунок «Розрахунки за акредитивами».

Непокритий (гарантований) акредитив відкривається за рахунок банківського кредиту і гарантується банком емітентом при тимчасовій відсутності коштів у підприємства-платника.

Акредитив може бути відкличним або безвідкличним. Це зазначається на кожному акредитиві. Якщо немає такої позначки, то акредитив є безвідкличним.

Безвідкличний акредитив не може бути анульованим або зміненим без згоди підприємства-отримувача коштів.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом). Усі розпорядження про зміни умов відкличного акредитива або його анулювання заявник може надати бенефіціару лише через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній – бенефіціара.

Акредитив є відкритим після того, як здійснено відповідні бухгалтерські записи за рахунками та надіслано повідомлення бенефіціару про відкриття та умови акредитива (повідомлення).

Перевагою використання акредитива є те, що виступає одним з основних інструментів зниження ризику неплатежу та гарантією розрахунків, оскільки ця форма справедливо розподіляє та мінімізує господарські ризики як імпортера, так і експортера в разі невиконання чи неналежного виконання договірних

зобов'язань за міжнародними контрактами. Водночас суттєвими недоліками акредитивної форми розрахунків є досить висока вартість цієї банківської послуги та необхідність оформлення значного обсягу документів.

До розрахунків, що здійснюються як **залік взаємної заборгованості** платників, належать розрахунки, за якими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів погашаються в рівнозначних сумах, і лише за їх різницею здійснюється платіж на загальних підставах.

Ці розрахунки можуть здійснюватися шляхом зарахування зобов'язань між двома платниками або групою платників усіх форм власності однієї або різних галузей господарства.

У договорах між підприємствами передбачаються періодичність звіряння взаємної заборгованості зі складанням відповідного акта, строки та платіжні інструменти, із застосуванням яких здійснюватимуться розрахунки.

Після складання акта звіряння взаємної заборгованості в строки, визначені законодавством України, та сторона, на користь якої склалося кредитове сальдо взаємозобов'язань, виписує розрахунковий документ (платіжне доручення, вимогу-доручення) або оформляє вексель.

Інкасове доручення (розпорядження) - розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (контролюючий орган) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Органом стягнення боргу за допомогою інкасових доручень, відповідно до Податкового кодексу України та Бюджетного кодексу України, є органи державної податкової служби.

Стягувач ініціює стягнення коштів у випадках:

1. з рахунків платників податків - на підставі рішення суду або рішення керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу (за умов, визначених пунктом 95.5 статті 95 Податкового кодексу України);

2. з рахунків суб'єктів господарювання - на підставі рішення суду.

Стягувач доставляє інкасове доручення (розпорядження) в банк платника самостійно (через працівника стягувача, рекомендованим або цінним листом тощо).

Банк платника приймає до виконання інкасове доручення (розпорядження) стягувача незалежно від наявності достатнього залишку коштів на рахунку платника. Якщо на рахунку платника коштів немає і протягом операційного часу кошти на його рахунок не надходили, то після закінчення операційного часу ці інкасові доручення повертаються без виконання.

Із 13 січня 2020 року вітчизняні банки здійснюють розрахунки виключно за міжнародним стандартом. Відповідно, рахунки клієнтів (у тому числі, і «прив'язані» до платіжних карток), переформатували під стандарти IBAN (*International Bank Account Number*) – міжнародного номера банківського рахунку.

IBAN – це стандартна форма подання рахунку, в якій зашифровано код

країни, банк і рахунок клієнта.

Для України IBAN складається із 29 літерно-цифрових символів. Перші 10 знаків – дві літери коду країни, двозначне контрольне число і код банківської установи (шестизначний код МФО банку). Друга група символів із 19 знаків – безпосередньо номер рахунку клієнта. При цьому перші п'ять цифр цієї групи – нулі, які «технічно» доповнюють IBAN до 29 знаків. Тобто, для усіх рахунків вони однакові. Останні 14 символів – безпосередньо номер рахунку (рис.).

За допомогою контрольного розряду можна перевірити правильність внесених реквізитів, що унеможливує випадкове зарахування коштів на чужий рахунок при помилках у оформленні транзакцій.

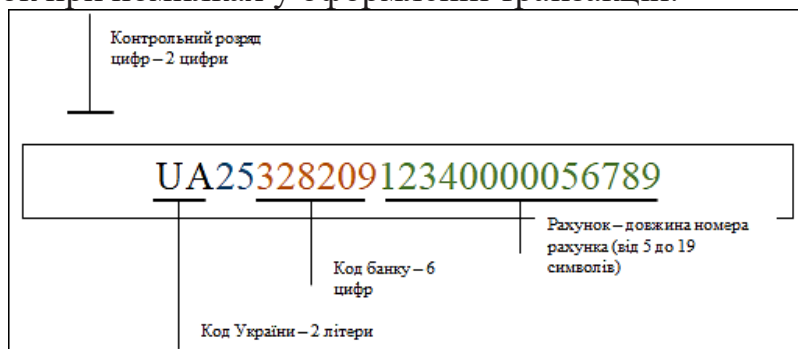

Рис. 8.1. Структура IBAN

Заміна двох реквізитів (МФО і номер рахунку) одним кодом зробить оформлення розрахункових документів зручнішим.

Переваги для клієнтів банків:

- зручність оформлення розрахункових документів (оскільки зменшилась кількість реквізитів у платіжних дорученнях);
- легкість отримання переказів на валютні рахунки із-за кордону;
- спрощення та підвищення точності внутрішніх і закордонних вихідних переказів;
- міжбанківські платежі за цим стандартом здійснюються швидше і коштують дешевше.

Електронний платіжний засіб - платіжний інструмент, який надає його держателю можливість за допомогою платіжного пристрою отримати інформацію про належні держателю кошти та ініціювати їх переказ.

Відповідно до частини 14.1 статті 14 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» електронний платіжний засіб може існувати в будь-якій формі, на будь-якому носії, що дає змогу зберігати інформацію, необхідну для ініціювання електронного переказу.

Таким чином, законодавець не обмежує форми, в яких може існувати електронний платіжний засіб.

Можна виділити такі *форми електронних платіжних засобів* як:

- *мобільні платіжні інструменти* – електронний платіжний засіб, реалізований в апаратно-програмному середовищі мобільного телефону або іншого бездротового пристрою користувача (пункт 1.19-3 статті 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»);

- **платіжні картки** – електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором (пункт 1.27 статті 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»).

– до форми електронних платіжних засобів можна віднести електронні гроші. **Електронні гроші** - одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі.

Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк, який бере на себе зобов'язання з їх погашення.

3. Порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків

Порядок відкриття, ведення та закриття рахунків у комерційних банках регламентується Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» № 2346–III від 05.04.2001 р. та Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою Постановою НБУ № 492 від 12.11.2003 р.

Банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам, представництвам юридичних осіб в Україні, інвестиційним фондам та компаніям з управління активами, що діють від імені таких інвестиційних фондів, фізичним особам).

Порядок відкриття банками рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунка та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом - власником рахунка.

Банки мають право відкривати своїм клієнтам:

– **вкладний (депозитний) рахунок** - рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору;

– **поточний рахунок** - рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

– **рахунок умовного зберігання (ескроу)** - рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зарахування на рахунок коштів та перерахування їх особі (особам), вказаній (вказаним) клієнтом (бенефіціару або

бенефіціарам), або повернення таких коштів клієнту за настання підстав, передбачених договором.

– **кореспондентський рахунок** - рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Порядок відкриття банками рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунка та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом - власником рахунка.

Під час відкриття нових рахунків клієнтам (як резидентам, так і нерезидентам) подання в банк картки із зразками підписів, засвідчених нотаріально, не вимагається.

4. Міжбанківські розрахунки. Система електронних платежів НБУ

Платіжні системи та системи розрахунків відіграють провідну роль в економіці країни, забезпечуючи здійснення суб'єктами економіки переказу коштів і розрахунків за зобов'язаннями, що виникають у процесі економічної діяльності. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система. Здійснення безготівкових розрахунків між юридичними та фізичними особами породжує взаємні розрахунки між банками (міжбанківські розрахунки)

Міжбанківські розрахунки – система регулювання та здійснення грошових вимог та зобов'язань, що виникають між банками, їх філіями та клієнтами банків.

Міжбанківські розрахунки призначені для здійснення платіжних трансакцій між банками, обумовлених виконанням платежів їх клієнтів, або власних зобов'язань одного банку перед іншим.

На основі міжбанківських розрахунків:

– відбувається завершення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності з купівлі-продажу товарів (послуг), цінних паперів тощо;

– здійснюються розрахунки з фінансовими органами щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів;

– реалізуються фінансово-економічні зв'язки між самими банками щодо виконання взаємних зобов'язань.

Основними видами міжбанківських розрахунків є:

– розрахунки на основі організації кореспондентських відносин між банками;

– розрахунки на основі кореспондентських рахунків, відкритих у центральному банку. Як правило, це повні розрахунки, що виконуються на валовій основі. Їх можна характеризувати як платежі-брутто;

– розрахунки через клірингові установи, які називають платежі-нетто.

Головну роль в організації міжбанківських розрахунків відіграє система кореспондентських відносин.

Кореспондентські відносини з відкриттям кореспондентського рахунка (кореспондентські відносини) - договірні відносини між банками, метою яких є здійснення платежів, розрахунків та надання інших банківських послуг за взаємними дорученнями.

Банк кореспондент - банк, що на підставі договору та в порядку, встановленому Національним банком України, відкриває в іншому банку кореспондентський рахунок.

Кореспондентський рахунок – рахунок, відкритий конкретному банку в центральному банку або в іншому банку, призначений для відображення розрахунків, які здійснює один банк за дорученням і за рахунок іншого банку на підставі укладеної між ними кореспондентської угоди (договору).

Основними видами кореспондентського рахунку є:

- **«Ностро»** (від іт. *nostro conto* – «наш рахунок у Вас») – рахунок, відкритий банком у банку-кореспонденті для відображення взаємних розрахунків банків та їх клієнтів. Для банку, який має рахунок «ностро», він є активним, оскільки відображує розміщення коштів у формі банківського депозиту. Для іншого банку даний рахунок є пасивним, оскільки відображає залучені ресурси та називається рахунок «лоро».

- **«Лоро»** (від іт. *loro conto* – «Ваш рахунок у нас») – рахунок, відкритий банком своєму банку-кореспонденту, на який зараховуються всі одержані або видані за його дорученням суми коштів. У банківському листуванні термін «лоро» також вживається по відношенню до кореспондентського рахунку третього банку, відкритого у банку-кореспонденті даної кредитної установи, а рахунок банку-кореспондента в даній кредитній установі називається «ностро».

- **«Востро»** (від іт. *vostro conto*) – рахунок, який банк веде за кордоном у місцевій валюті. Банк, який розмістив кошти на такому рахунку, буде посилатися на нього як на рахунок «ностро».

Попередньо зазначено, що відповідно до статті 11 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» Національний банк України має право створювати системи міжбанківських розрахунків, системи роздрібних платежів та інші види платіжних систем.

На сьогодні в Україні функціонують дві державні платіжні системи, платіжною організацією та розрахунковим банком яких є Національний банк України:

- система електронних платежів (СЕП)
- Національна платіжна система (НПС) «Український платіжний ПРОСТІР».

Система електронних платежів Національного банку (СЕП) – державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через рахунки, відкриті в Національному банку України. Вона забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків та інших учасників системи. Саме СЕП здійснює понад 97% міжбанківських переказів у національній валюті в межах України.

За допомогою системи комерційні банки здійснюють міжбанківські

перекази у безготівковій формі за міжбанківськими електронними розрахунковими документами, що формуються ними на підставі паперових розрахункових документів клієнтів або банку та електронних розрахункових документів, отриманих засобами автоматизованих систем.

Міжбанківський розрахунковий документ - документ на переказ, сформований банком на підставі розрахункових документів банку, клієнтів та документів на переказ готівки або виконавчого документа.

Національна платіжна система ПРОСТІР – це система роздрібних платежів, у якій розрахунки за товари та послуги, отримання готівки та інші операції з національною валютою здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів, а саме платіжних карток ПРОСТІР. Такі картки дають змогу здійснювати операції саме з національною валютою – гривнею, в межах України та на українських інтернет сайтах. Платіжна система ПРОСТІР забезпечує зростання рівня роздрібних безготівкових розрахунків в Україні.

Національний банк України, як платіжна організація, приділяє особливу увагу таким характеристикам побудови та роботи даних платіжних систем, як:

- здатність системи надавати швидкі, безпечні та економічно вигідні послуги суб'єктам економіки, що має значення для створення сприятливих умов функціонування фінансових ринків та економіки загалом;
- ефективність та надійність схем взаєморозрахунків за виконаними операціями з переказу коштів у платіжній системі;
- дієвість політики управління ризиками, яку проводить платіжна організація платіжної системи тощо.

5. Касові операції банків

Порядок і вимоги щодо здійснення банками, їх філіями та відділеннями касових операцій у національній та іноземній валютах, правові засади взаємовідносин банків з територіальними управліннями НБУ, іншими банками та клієнтами з цих питань регламентований Постановою Національного банку України «Про затвердження Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні» від 25.09.2018 № 103.

Інструкція касові операції визначає як операції, які здійснює банк, а саме:

- приймання через касу банку (філії, відділення) готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки юридичних і фізичних осіб або на рахунок банку (філії, відділення);
- видача готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їх рахунків через касу банку (філії, відділення);
- приймання від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземної валюти для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі через операційну касу банку (філії, відділення);
- отримання банком (філією, відділенням), інкасаторською компанією у Національному банку підкріплення готівкою, здавання придатної та не придатної до обігу готівки;

- вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет) та надсилання їх на дослідження до Національного банку;

- обмін клієнтам не придатних до обігу та вилучених з обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні, монет на банкноти, банкнот на монети, банкнот (монет) одних номіналів на банкноти (монети) інших номіналів;

- оброблення готівки;

- прийняття на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків;

- переміщення/передавання між банками, приймання/ видачі банками банківських металів в операційних касах.

Банк організовує роботу операційної каси з касового обслуговування клієнтів протягом операційного часу та в післяопераційний час відповідно до внутрішніх положень або інструкцій банку.

Операційна каса - касовий вузол банку (філії, відділення), у якому здійснюються касові операції.

Прибуткові каси банків призначені для приймання готівки від клієнтів, а видаткові каси - для видачі готівки клієнтам. У банках із невеликими обсягами касових операцій можуть організовуватися об'єднані прибутково-видаткові каси. Каси перерахування готівки здійснюють перерахування, сортування та пакування готівки, яка надходить від підприємств, організацій та банків. Банки можуть організовувати також вечірні каси для приймання від клієнтів виторгу, який надходить після закінчення операційного дня банку. Видаткові операції вечірні каси не здійснюють.

Суб'єкти господарювання, які відкрили поточні рахунки в банках і зберігають на цих рахунках свої кошти, здійснюють розрахунки за своїми грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, у безготівковій формі, а також у готівковій формі з дотриманням обмежень та відповідно до законодавства (Постанова Національного банку України «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» від 29.12.2017 № 148). Вони мають право здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами:

- між собою - у розмірі до 10000 (десяти тисяч) гривень включно;

- з фізичними особами - у розмірі до 50000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Платежі понад установлені граничні суми проводяться через банки або небанківські фінансові установи, які в установленому законодавством порядку отримали ліцензію на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунку, шляхом переказу коштів з поточного рахунку на поточний рахунок або внесення коштів до банку чи небанківської фінансової установи для подальшого їх переказу на поточні рахунки в банку. Кількість суб'єктів господарювання та фізичних осіб, з якими здійснюються готівкові розрахунки, протягом дня не обмежується.

Фізичні особи мають право здійснювати розрахунки готівкою:

- із суб'єктами господарювання протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами - у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч)

гривень включно.

– між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Обмеження не стосуються:

1. розрахунків суб'єктів господарювання з бюджетами та державними цільовими фондами;
2. добровільних пожертвувань та благодійної допомоги;
3. використання готівки, виданої на відрядження;
4. виплат, пов'язаних з оплатою праці;
5. використання готівкових коштів з фонду оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій.

6. Організація безготівкових розрахунків із використанням платіжних карток та ризику їх застосування

Необхідність раціоналізації платіжної системи будь-якої країни зумовлює процес поступового зменшення обсягів операцій з готівкою на користь безготівкових форм розрахунків. Одним із інструментів безготівкових розрахунків є платіжна картка. Розширення платіжної інфраструктури та зростаюча популярність інноваційних способів оплати сприяє сталому розвитку безготівкових розрахунків із використанням платіжних карток в Україні.

Безготівкові розрахунки із використанням платіжних карток регулює Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» № 2346-III від 05.04.2001 р.

Платіжна картка – електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

В системі розрахунків є три категорії фінансових учасників:

- емітенти (організації, що випустили картки);
- еквайри (банки, що обслуговують карткові угоди на підприємствах торгівлі/сервісу);
- розрахункові банки, покликані врегулювати фінансові зобов'язання інших учасників. Той самий банк може бути й емітентом, і еквайром, і розрахунковим банком одночасно.

Платіжна картка є власністю емітента і надається ним клієнту відповідно до умов договору.

Емісія платіжних карток у межах України проводиться виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій (крім

одноемітентних внутрішньобанківських платіжних систем).

У межах України переказ за операціями, які ініційовані із застосуванням платіжних карток, виконується тільки у грошовій одиниці України. Видача готівки через банківські автомати в межах України здійснюється в національній валюті, а через банківські автомати уповноважених банків-емітентів – у валюті рахунка платіжної картки (Положення про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням, затверджене постановою Правління Національного банку України від 05.11.2014 № 705).

Розпізнавання картки чи її персоналізація здійснюється за допомогою РІН-коду, який вміщує від 4 до 6 символів (іноді до 12). Цей код призначається клієнту при видачі картки служить засобом безпеки і захисту інформації від несанкціонованого доступу у випадку загублення чи викрадення картки.

Персональний ідентифікаційний номер (ПІН) - набір цифр або букв і цифр, відомий лише користувачу електронного платіжного засобу і потрібний для його ідентифікації та автентифікації під час здійснення операцій із використанням електронного платіжного засобу.

Процес ідентифікації клієнта з використанням РІН-коду називається авторизацією платежу. При цьому виконується не лише ідентифікація клієнта, а й перевірка наявності відповідної суми на рахунку клієнта в банку та перевірка стоп-списку (перелік електронних платіжних засобів, складений за певними їх реквізитами, за якими зупинено проведення операцій).

За допомогою різних видів пластикових карток можна скористатися такими послугами:

- отримання готівки через банкомати;
- отримання відповіді на запит про стан рахунку;
- переказ коштів з одного рахунку на інший;
- отримання виписки з поточного рахунку;
- оплата мобільного зв'язку;
- отримання кредиту при купівлі товарів чи авансом у вигляді готівки

тощо.

Покупці мають право розраховуватися за товари та послуги у зручний для них спосіб: розрахунок готівкою чи розрахунок платіжною картою. Для цього у сфері торгівлі використовують **платіжні термінали** - електронний пристрій, призначений для ініціювання переказу з рахунку, у т. ч. видачі готівки, отримання довідкової інформації, друкування документа за операцією із застосуванням спеціального платіжного засобу.

Крім того, у великих торговельних центрах використовують програмно-технічні комплекси самообслуговування. Ці пристрої дають користувачам змогу переказувати кошти, а також виконувати інші операції відповідно до функціональних можливостей цього пристрою без безпосередньої участі касира.

Еквайринг - послуга технологічного, інформаційного обслуговування розрахунків за операціями, що здійснюються з використанням електронних платіжних засобів у платіжній системі.

Операції, що їх здійснюють із використанням електронних платіжних

засобів за допомогою платіжних терміналів, мають бути оформлені квитанцією платіжного терміналу. Документи за операціями з використанням електронних платіжних засобів мають статус первинного документа, ними можна користуватися під час врегулювання спірних питань.

Банківська система України є однією з галузей, де найбільш широко та активно використовуються новітні можливості інформаційних технологій та мережі Інтернет. А зважаючи, що зазначені технології використовуються для грошових переказів, вказана сфера привертає все більшу увагу злочинців. За інформацією Національного банку України, в банківській системі України найбільш розповсюдженими є наступні види кіберзлочинів.

Кардинг – шахрайські операції з кредитними картками (реквізитами кредитних карток), які не погоджені власником картки. Це може бути крадіжка чи незаконне отримання кредитної картки, вкопіювання даних картки для подальшого її підроблення, вкопіювання реквізитів картки для здійснення покупок через Інтернет без участі власника картки. Основною метою злочинців є отримання доступу до чужих грошових коштів. Для досягнення цієї мети зловмисники вигадують різноманітні способи отримання потрібної інформації в неухважних і легковірних громадян. Одним із таких способів є фішинг.

Фішинг – шахрайські дії, спрямовані на виманювання реквізитів картки у її власника. Зазвичай власник кредитної картки сам добровільно повідомляє шахраям потрібну інформацію.

Фішинг буває кількох видів:

СМС-фішинг, коли потенційна жертва шахраїв отримує повідомлення про те, що її кредитну картку заблокував банк, а для розблокування необхідно надати реквізити, або ж про те, що власник картки отримав виграш, але потрібно заплатити за його доставку і т.п.

Інтернет-фішинг, коли шахраї створюють фішингові (підроблені) сторінки, які імітують офіційні сторінки банків, платіжних сервісів, інтернет-магазинів тощо.

Вішинг – це майже той самий фішинг, однак виманювання реквізитів картки зловмисники здійснюють за допомогою телефонних дзвінків (шахраї часто представляються працівниками банку й намагаються вивідати у власника картки ПІН-код чи примусити здійснити якісь дії зі своїм рахунком).

Скімінг – копіювання даних платіжної картки за допомогою спеціального пристрою (скімера). Зазвичай відбувається під час здійснення карткових операцій із банкоматами. Для отримання даних злочинці використовують міні-камери або змінні клавіатури.

Шімінг – модернізований різновид скімінгу. У цьому разі шахраї використовують майже непомітний прилад, який розміщують усередині картридера. Таким чином дані кредитки копіюються непомітно.

Transaction Reversal Fraud – втручання в роботу банкомату при здійсненні операцій видачі готівки, яка залишає незмінним баланс карткового рахунку при фактичному отриманні готівки зловмисником.

Cash Trapping – заклеювання диспенсера для присвоєння зловмисником готівки, яка була списана з карткового рахунку законного держателя картки.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [1, 2, 6, 11, 12, 15, 17]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11]

ТЕМА 9. КРЕДИТНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

План

1. Сутність, принципи та функції кредиту. Класифікація банківських кредитів
2. Процес банківського кредитування
3. Способи захисту від кредитного ризику
4. Позичковий процент та його диференціація
5. Управління проблемними кредитами банку

Ключові слова: кредит, кредитна діяльність, споживчий кредит, кредит під поручительство, ломбардний кредит, іпотечний кредит, кредитний ризик, позичковий процент, номінальна відсоткова ставка, ефективна процентна ставка, реальна процентна ставка, овердрафт, кредитна лінія.

1. Сутність, принципи та функції кредиту. Класифікація банківських кредитів

Банківське кредитування здійснюється відповідно до наступних принципів:

Принцип терміновості означає, що позичка повинна бути повернута позичальником у встановлені кредитним договором строки;

Принцип забезпеченості – це відповідність між вартістю майна (що є заставою) і заборгованості по позичці;

Принцип платності полягає в тому, що за користування позичкою клієнт виплачує банку крім вартості основного боргу додаткову суму у вигляді відсотків;

Цільовий характер передбачає вкладення позикових засобів у конкретні господарські

Кредити комерційних банків можна класифікувати за різними ознаками та критеріями. Найбільш зручною є така класифікація банківських кредитів:

- 1) за основними категоріями позичальників;
- 2) за цільовим спрямуванням;
- 3) за строками користування;
- 4) залежно від забезпечення;
- 5) за методами надання;
- 6) залежно від кількості кредиторів;
- 7) залежно від порядку погашення;
- 8) за характером і способом сплати процентів;
- 9) за ступенем ризику.

Виходячи з основних категорій позичальників розрізняють кредити:

- галузям народного господарства:

- населенню;
- державним органам влади.

Залежно від цільового спрямування кредити поділяються на:

- виробничий (поповнення обігових коштів та основних засобів);
- споживчий (споживчі цілі населення).

За строками користування кредити є:

• *строкові*, тобто надані на визначений у договорі строк, які, в свою чергу, можуть бути:

- а) короткостроковими (до 1 року);
- б) середньостроковими (1—3 роки);
- в) довгостроковими (понад 3 роки):

- *безстрокові до запитання* (онкольні) — видаються на невизначений строк. (позичальник повинен погасити такий кредит за першою вимогою банку. Якщо банк не вимагає погашення, то кредит повертається на рахунок позичальника:

За ступенем ризику:

стандартні — це кредити, за якими відсотки та сума основного боргу сплачується вчасно, без прострочки платежів. За цією групою кредитів банк формує резерв в розмірі 1% суми заборгованості;

- *нестандартні* — це кредити, за якими відсотки та сума основного боргу сплачуються несвоєчасно, не сплачуються, або щодо термінів сплати яких внесені зміни. Їх поділяють на такі:

- *пролонговані (під контролем)* — це кредит, стосовно яких на основі клопотання позичальника терміни погашення були перенесені на пізніший термін (рівень резерву — 5%);

- *субстандартні (прострочені)* — це кредити, за якими відсотки та сума основного боргу прострочені менше ніж на один рік (рівень резерву — 20%);

- *сумнівні* — це кредити, за якими відсотки та сума основного боргу прострочені понад один рік (рівень резерву — 50%)

- *безнадійні* — це кредити, за якими закінчилися строки повернення, встановлені в кредитних угодах між банком і позичальником, а кошти банку не повернені і є інформація про відсутність можливості повернення (рівень резерву — 100%);

В залежності від забезпечення кредити є:

- забезпечені (ломбардні) — надаються під забезпечення;
- незабезпечені (бланкові) — надаються без забезпечення.

Незабезпечені (бланкові) кредити, що називаються у банківській практиці довірчими, надаються лише під зобов'язання позичальника погасити позичку. Вони пов'язані з великим ризиком для банку, тому потребують ретельнішого вивчення кредитоспроможності позичальника і надаються під більш високий відсоток.

Забезпечені (ломбардні) - надаються під забезпечення. Формами забезпечення кредитів є:

- **гарантія, або порука третьої сторони:**
- переуступка контрактів, дебіторської заборгованості;

- застава товарних запасів:
- застава дорожніх документів, нерухомого майна, цінних паперів, дорогоцінних металів, страхування.

Гарантія, або порука — це зобов'язання третьої особи погасити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності: оформляється як самостійний обов'язок гаранта чи поручителя. Кредити під гарантію видаються позичальнику лише в тому випадку, якщо гарант є платоспроможною особою. Платоспроможність гаранта повинна бути підтверджена банком, що його обслуговує. Для цього підприємство-гарант перед тим, як видати гарантійний лист підприємству, що звернулося до нього з проханням виступити гарантом по позичці, надає цей лист в свою установу банку. Банк гаранта після перевірки його платоспроможності робить відповідний напис на гарантійному листі і завіряє його підписами керівних осіб банку, а також печаткою.

Найбільш прийнятним варіантом бланкового (незабезпеченого заставою) кредиту є гарантія Уряду України або гарантія акціонера банку (в межах суми належних йому акцій).

Переуступка контрактів практикується при кредитуванні будівельних компаній, що здійснюють регулярні поставки товарів або послуг за контрактом. Боржник переуступає контракт кредитуючому банку, внаслідок чого надходження коштів від замовника зараховуються в погашення кредиту.

Переуступка дебіторської заборгованості полягає в передачі банку рахунків, що вимагають оплати за поставлені позичальником товари (виконані роботи чи надані послуги). Існує два різновиди переуступки:

- 1) без повідомлення дебіторів. У цьому випадку грошові надходження від дебіторів передаються банку позичальником;
- 2) з повідомленням дебіторів. Дебітори направляють платежі безпосередньо банку.

Переуступка (цесія) на користь банку вимог і рахунків позичальника до третьої особи означає передачу права банку змінювати напрям виручки на погашення кредиту при настанні терміну його повернення. Цесія проводиться на основі укладеної між банком і позичальником угоди, в якій вказуються сума вимог і рахунків, що підлягають переуступці, та інші умови. Якщо позичальник має розрахунковий рахунок у даному банку, то угоду про переуступку може і не укладати, а передбачити це в кредитній угоді

Забезпечення *товарними запасами* означає, що предметом застави можуть бути сировина, комплектуючі вироби, готова продукція тощо. Перевага надається товарам, торгівля якими ведеться на біржі, тобто по яких легко визначити ринкову ціну. Умовою застосування товарних запасів як застави є їх застрахованість. Існує два способи оформлення даного забезпечення: під складські квитанції і під розписки, що підлягають зберіганню. За першого способу заставні товари вилучаються у позичальника і передаються на зберігання складській компанії. Складські квитанції виступають забезпеченням кредиту. Після погашення позички банк виписує ордер на видачу товарів позичальнику. За другого способу товари знаходяться на відповідальному зберіганні у позичальника, однак контроль за ними доручається представникам

банку-кредитора або третім особам (наприклад, складській компанії). У цьому випадку забезпеченням являються розписки, що підлягають зберіганню. Найбільш прийнятним способом зберігання застави є другий-оскільки перший (під складські квитанції) пов'язаний зі значними витратами, що позначається на ціні позички. Другий спосіб дозволяє знизити витрати по зберіганню застави, проте збільшує ризик банку. Видача позички під розписки, що підлягають зберіганню, вимагає високої надійності клієнта.

Забезпечення товарами в обігу застосовується в практиці вітчизняних та зарубіжних банків при кредитуванні торговельних організацій. Ці організації повинні мати постійний запас цінностей для виставлення на продаж. У даному випадку предмет застави знаходиться не лише у володінні, але й в розпорядженні і користуванні позичальника. За такого виду застави підприємство може змінити одні заставні цінності на інші, але умовою використання товарів є обов'язкове їх поновлення в сумі використаних цінностей. Застава товарів в обігу мала також назву застави з перемінним складом, оскільки між моментом продажу товарів і моментом поновлення товарного запасу можлива невідповідність, заставне зобов'язання не завжди гарантує повернення кредиту.

Забезпечення дорожніми документами використовується при кредитуванні експортно-імпортних операцій. Умовою видачі кредиту під забезпечення дорожніми документами є страхування вантажу.

Забезпечення іпотекою визнається застава землі, нерухомого майна, при якому предмет застави залишається у заставодавця чи третьої особи. Іпотека – об'єкти нерухомості (будівлі, споруди, квартири, земельні ділянки громадян, багаторічні насадження тощо).

Забезпечення рухомим майном – обладнанням, машинами, механізмами, інвентарем, транспортними засобами, товарами довгострокового вжитку.

Забезпечення цінними паперами здійснюється шляхом індосаменту і вручення заставодержателю індосованого цінного паперу. Умовою використання цінних паперів як форми застави має бути їх висока ліквідність.

Застава цінних паперів відбувається з передачею заставних цінних паперів на зберігання банку. Одержувачем кредиту може бути будь-яке платоспроможне підприємство, якому на правах власності належать цінні папери зовнішніх емітентів, тобто інших підприємств, банків, а також держави. Власні акції та облігації підприємства-позичальника не приймаються банком у забезпечення позички. Перед видачею позички під цінні папери банк бере до уваги такі фактори:

- якість цінних паперів (тобто їх справжність та платоспроможність),
- можливість реалізації цінних паперів як об'єктів застави на вторинному ринку:
 - платоспроможність емітента цінних паперів (чим вища їх репутація або чим стабільніший дохід, що виплачується по цінних паперах, тим стійкіший курс цінних паперів та вища їх ліквідність);
 - наявність у цінних паперів ринкової вартості, тобто їх котирування на фондовій біржі.

При непогашенні позичальником заборгованості по позичці у встановлений термін передані у забезпечення кредиту цінні папери у встановленому порядку переходять у власність банку. Банк може ці папери залишити за собою або продати їх за реальним курсом і погасити позичку клієнта.

За методами надання кредити поділяються на:

- кредити, що надаються у разовому порядку, коли рішення про надання приймається окремо по кожному кредиту;
- відповідно до відкритої кредитної лінії, тобто кредити надаються у межах завчасно визначеного ліміту кредитування без погодження кожний раз із банком умов кредитного договору;
- гарантовані — банк бере на себе зобов'язання у разі потреби надати кредит клієнту визначеного розміру протягом відповідного періоду. Гарантовані кредити, в свою чергу, можуть бути двох видів:
 - а) з обумовленою датою видачі кредиту;
 - б) з наданням кредиту в міру виникнення потреби в ньому. Залежно від кількості кредиторів розрізняють кредити:
 - надані одним банком;
 - консорціальні, тобто такі, що надаються консорціумом банків, в якому один з банків бере на себе роль менеджера, збирає з банків-учасників потрібну позичальнику суму ресурсів, укладає з ним договір і надає кредит.
 - паралельні, що передбачають участь в їх наданні кількох банків. Тут кредити одному позичальникові надають різні банки, але на одних, завчасно погоджених, умовах.

В залежності від порядку погашення, кредити поділяються на ті, що погашаються:

- поступово (в розстрочку);
- водночас із закінченням строку кредитного договору;
- у відповідності з особливими умовами, визначеними кредитним договором.

За характером та способом сплати відсотків:

- з фіксованою відсотковою ставкою;
- з плаваючою відсотковою ставкою;
- зі сплатою відсотків по мірі використання наданих коштів (звичайний кредит);
- зі сплатою відсотковою одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит).

За ступенем ризику кредити поділяються на:

- стандартні
- під контролем;
- субстандартні;
- сумнівні;
- безнадійні.

Етапи кредитування включають:

І етап. До банку подається заявка (клопотання) на отримання кредиту.

На цьому етапі оцінюються сильні й слабкі сторони майбутнього позичальника та об'єкта кредитування. Крім заявки, на прохання банку клієнт подає ряд документів: статутні та інші засновницькі документи, бухгалтерський баланс та фінансовий звіт на останню звітну дату, контракти або копії контрактів, техніко- економічне обґрунтування необхідності кредиту, бізнес-план тощо. Після ознайомлення з документами працівник банку проводить попередню бесіду з потенційним позичальником, що дозволяє з'ясувати важливі деталі щодо умов надання та погашення кредиту. На цьому етапі банк приділяє увагу достовірності документів та інформації, на основі яких вирішується питання про надання кредиту.

2 етап. Передбачає вивчення кредитоспроможності клієнта. При цьому аналіз кредитної заявки клієнта та його кредитоспроможності базується на використанні різних джерел інформації, серед яких:

- матеріали, отримані безпосередньо від позичальника;
- матеріали, що знаходяться в архіві і базі даних самого банку;
- відомості, отримані від кредиторів, покупців і постачальників позичальника та з зовнішніх джерел.

Велике значення мають архіви банку. Якщо клієнт вже отримував кредит у цьому банку, то в архіві містяться відомості про можливі затримки в погашенні боргу або інші порушення.

Із зовнішніх джерел найбільш важливим є відомості, отримані з інших банків, які обслуговують даного клієнта, та в його ділових партнерів.

Можна провести перевірку позичальника на місці. Дуже важливо з'ясувати рівень компетенції працівників, що очолюють бухгалтерську, фінансову, маркетингову служби, адміністративний апарат. Під час відвідування клієнта можна з'ясувати деякі питання, що не були розглянуті під час попередньої бесіди, а також скласти уявлення про стан майна, яким володіє підприємство.

3 етап. Полягає в розробці умов процесу кредитування, підготовці і укладанні кредитної угоди. Цей етап називають ще структуруванням кредиту, в ході якого визначають основні умови кредитної угоди .

Банк визначає параметри позички: вид кредиту, суму, строк, спосіб видачі і погашення кредиту, забезпечення, рівень відсоткової ставки, інші деталі. Банк повинен запропонувати клієнту той вид кредиту, який найбільшою мірою відповідає характеру кредитованого заходу.

Розробляється також графік погашення кредиту у відповідності зі строками оборотності того виду капіталу, на формування якого видасться позичка.

Після закінчення роботи по структуруванню кредиту кредитний працівник банку переходить до переговорів про укладання кредитної угоди з клієнтом. При цьому клієнту надаються пропозиції по умовах майбутньої кредитної угоди. Вони можуть суттєво відрізнитись від тих, що містяться в кредитній заявці. Зближення позицій банку і клієнта та досягнення компромісу є кінцевою метою переговорів.

Після досягнення згоди по всіх питаннях підписується кредитна угода.

4 етап. Характеризується тим, що відбувається безпосереднє надання кредиту, а також здійснюється контроль за виконанням умов кредитного договору. З метою контролю за своєчасним погашенням кредиту та забезпеченням нарахування відсотків видача позичок проводиться з окремих позичкових рахунків. Кредит може надаватися одночасно, тобто у всьому обсязі, або частинами в строки, обумовлені договором.

Якщо в процесі кредитування змінились умови здійснення кредитованого проекту і це призвело потреби у додаткових коштах, банк може задовольнити цю потребу на умовах укладання додаткової кредитної угоди.

5 етап процесу банківського кредитування полягає в поверненні кредиту разом з відсотками. У ряді випадків сторони можуть подовжувати термін дії кредитної угоди (продлонгація), для чого вносяться зміни або доповнення докредитної угоди. Процес кредитування включає контроль з боку банку за виконанням умов кредитної угоди. Особлива увага приділяється своєчасності сплати позичальником відсотків за користування позичкою.

Перерахуємо основні фактори, що впливають на величину процентної ставки:

- ❖ дисконтна ставка НБУ;
- ❖ процентні ставки по депозитних операціях;
- ❖ характер забезпечення кредиту;
- ❖ рівень кредитного ризику;
- ❖ попит та пропозиція на ринку кредитних ресурсів;
- ❖ строк користування позичкою;
- ❖ об'єкт кредитування.

Процентна ставка для кредитів формується Банком на підставі чотирьохкомпонентів:

- ❖ ставка придбання ресурсів;
- ❖ адміністративні витрати по наданню й керуванню кредитом;
- ❖ передбачуваний прибуток;
- ❖ премія за ризик.

Процентна ставка може бути плаваючою й фіксованою. Якщо видається кредит з фіксованою ставкою, кредитний договір установлює ставку, що буде існувати протягом усього терміну дії кредитного договору. Якщо Банком установлюється плаваюча процентна ставка, то як діюча ставка береться ставка на день підписання кредитного договору, а в договорі повинні бути обговорені критерії, що визначають зміну процентної ставки. У випадку зміни процентної ставки, Банк письмово інформує Позичальника. Зміна процентної ставки оформляється по взаємному узгодженню сторін у вигляді Додаткової угоди до основного кредитного договору.

3. Способи захисту від кредитного ризику

Кредитний ризик — це ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків по ньому. Інакше кажучи, під кредитним ризиком прийнято розуміти

ймовірність, а точніше загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або збільшення витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій.

Види кредитного ризику:

- ризик, пов'язаний з позичальником (обумовлений погіршенням фінансового стану позичальника під впливом факторів суб'єктивного або об'єктивного характеру);
- системний ризик (обумовлений змінами в економічному, політичному, соціальному середовищі);
- форс-мажорний ризик (обумовлений подіями, що не залежать від позичальника);
- ризик, зв'язаний зі способом забезпечення повернення позички (страховий ризик; ризик, пов'язаний із заставою або гарантією).

Для кожної кредитної операції характерні свої специфічні причини та фактори, що визначають ступінь ризику. Так, кредитний ризик може виникати через погіршення фінансового стану позичальника, відсутність необхідних організаційних здібностей у його керівництва, недостатню підготовку працівника, що приймає рішення про кредитування, та інші обставини.

Найбільш загальні способи страхування ризиків у банківській практиці зводяться до їх диверсифікації (тобто розподілу, регулювання структури і розмірів), а також до постійного контролю з боку банку за виконанням необхідних співвідношень, нормативів (наприклад, нормативу максимального розміру ризику на одного позичальника, нормативу великих кредитних ризиків, що встановлюються центральним банком) та здійснення у разі необхідності коригуючих дій.

Суттєву роль при цьому відіграє наявність у банку відповідно інформаційної бази і сучасних технологій, кваліфікованого персоналу, а також проведення постійної роботи з прогнозування економічної кон'юнктури.

Управління кредитним ризиком (його мінімізація) здійснюється за допомогою:

- лімітування кредитів;
- диверсифікації портфеля позичок банку;
- контролю за використанням кредиту та оперативності при стягненні боргу:
- страхування кредитних операцій;
- достатнього та якісного забезпечення наданих кредитів;
- аналізу кредитоспроможності, тобто можливості позичальника погасити кредит.

4. Позичковий процент та його диференціація

Суть відсотка як економічної категорії полягає в тому, що він являє собою частину прибутку, яку позичальник сплачує за взятим у кредит позичковий капітал. Джерелом відсотка є додаткова вартість, що створюється в процесі

продуктивного використання цього капіталу, а кількісним вираженням — норма відсотка, або ставка.

Норма відсотка регулюється в основному співвідношенням попиту і пропозиції позичкового капіталу. Однак на рівень відсоткової ставки впливають також багато різноманітних факторів, що розглядатимуться далі.

Відсоткові ставки по кредитах комерційного банку можуть бути *твердими* і *плаваючими*. Тверда ставка залишається незмінною протягом всього строку дії кредитного договору, плаваюча змінюється.

На величину відсоткової ставки впливають такі фактори:

1. *Облікова ставка НБУ* — це базисна ставка рефінансування, яка застосовується при кредитуванні комерційних банків. Останні встановлюють процентну ставку по кредитних операціях, як правило, вище за облікову ставку. Однак це не є обов'язковою нормою. Якщо банк має дешевші ресурси, він може встановити більш низькі — процентні ставки по своїх кредитах.

2. *Рівень інфляції* повинен обов'язково враховуватись при встановленні як облікової ставки НБУ, так і ставки процента по кредитах комерційного банку, тому що так чи інакше банки нестиму збитки у зв'язку зі знеціненням грошей. Дешеві гроші (порівняно з іншими видами ресурсів) стимулюють ажіотажний попит на кредити, створюють умови для зловживань у банківській сфері та розбалансування економіки.

3. *Строк кредиту* — рівень процентної ставки знаходиться у безпосередній залежності від строку кредиту: чим більше строк, тим вище процентна ставка. Така залежність зумовлена двома факторами: по-перше, за значних строків кредиту вищим є ризик втрати від неповернення кредиту та знецінення коштів під час інфляції, по-друге, вкладення коштів довгострокового характеру, як правило, приносять відносно вищу віддачу.

4. *Витрати по формуванню позичкового капіталу*, які безпосередньо впливають на величину процентної ставки по кредитах. Ці витрати складаються з депозитного процента та плати за кредит, що отриманий в інших банках. Чим дорожче банку коштують ресурси, тим вищою є норма позичкового процента.

5. *Розмір позички* — звичайно процент по більш великих кредитах повинен бути нижчим, ніж по дрібніших, оскільки витрати, пов'язані з кредитною послугою, не знаходяться у безпосередній залежності від її величини, а абсолютний дохід банку по великих позичках вищий, ніж по дрібних.

6. *Попит на кредити*. Звичайно збільшення попиту на кредити викликає збільшення процентних ставок по них. Однак в умовах конкуренції між кредитними інститутами та боротьби за розширення ринків банки не можуть зловживати цим правилом. Вони мають можливість не підвищувати рівень процентних ставок при зростанні попиту на кредит, щоб залучити більшу кількість клієнтів та завоювати конкурентні переваги.

7. *Характер забезпечення* — кожна з форм забезпечення повернення кредитів має свій рівень надійності. Банк повинен оцінити якість відповідної форми забезпечення та встановлювати процентну ставку з урахуванням цих даних. Чим вище якість застави, тим нижчою може бути процентна ставка.

8. *Витрати на оформлення позички і контроль* безпосередньо впливають на рівень процентної ставки. Чим вищими є ці витрати, тим вище норма позичкового процента.

9. *Ставки банків-конкурентів*. Звичайно вони не дуже відрізняються, однак окремі періоди банк може проводити індивідуальну процентну політику.

10. *Характер взаємовідносин між банком і позичальником*. Постійному клієнтові, якого банк давно знає та якому довіряє, що строковий вклад або депозит з невисокою ставкою, банк може надавати знижку при визначенні величини позичкового процента.

11. *Норма прибутку від інших активних операцій*. Якщо інвестиційні операції приносять відносно більший дохід (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку треба переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня процентних ставок.

12. *Необхідність отримання прибутку від позичкових операцій*. Норма позичкового процента повинна бути вищою за норму депозитною процента. Величина цієї різниці (маржа) використовується для покриття банківських витрат та формування прибутку.

Для оцінки доходу від кредитування фінансисти розрізняють три основні види кредитних ставок. Вони враховують різні витрати, які позичальник повинен сплатити в процесі отримання та виплати кредиту.

► **Номинальна відсоткова ставка** - це основна плата за кредит, яка визначає платежі у відсотках від позиченої суми, які позичальник зобов'язаний сплачувати. Ставка вказується у кредитній угоді і завжди фігурує у рекламі кредитних продуктів.

Щоб зробити власні продукти більш привабливими, фінансові компанії досить часто знижують номінальну процентну ставку, переносячи її на додаткові комісії у вигляді щомісячних відсотків.

► **Ефективна процентна ставка** враховує всі прямі витрати і показує, скільки всього коштів кредитор отримає від позичальника за користування кредитом.

До прямих витрат відноситься номінальна ставка, комісія за оформлення кредиту та щомісячна комісія, якщо вони перед-бачені умовами угод.

Ефективна ставка не залежить від номінальної ставки та розміру авансового внеску, на неї впливають наступні чинники:

- вид кредиту;
- строк кредитування;
- періодичність платежів за кредитом.

► **Реальна процентна ставка** – враховує всі витрати на кредит – прямі, на користь кредитора, та непрямі, на користь третіх осіб. Реальна ставка найточніше показує повну вартість запозичених коштів для позичальника.

Особливості надання та погашення окремих видів кредиту

Споживчий кредит – кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам – резидентам України на придбання

споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Споживчий кредит надається у розмірах вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування. Розмір кредиту на будівництво, купівлю і ремонт житлових будинків, дач та інших будівель визначається в межах вартості майна, що може бути передане банку в забезпечення.

Споживчий кредит надається громадянам, які мають постійне джерело доходів. Максимальний розмір кредиту встановлюється залежно від середньомісячної заробітної плати позичальника, але сума кредиту не повинна перевищувати розмір, встановлений правлінням банку. Строк користування кредитом визначається залежно від об'єкта кредитування, розміру позички, платоспроможності клієнта.

Для одержання кредиту позичальник передає банку:

- паспорт;
- заяву на одержання кредиту, де зазначається об'єкт кредитування, сума кредиту, строк погашення, забезпечення;
- документи, що підтверджують платоспроможність позичальника (довідка з місця роботи про заробітну плату, за наявності інших доходів – документи, що підтверджують їх одержання).

Сільськогосподарський кредит – це кредит, наданий сільськогосподарському підприємству на покриття сезонних витрат, а саме: заготівлю кормів, добрив, пального. Особливістю сільськогосподарського кредиту є те, що зростання витрат відбувається в один період року, а надходження доходів – в інший.

Кредитування сільськогосподарських підприємств здійснюються, як правило, з використанням кредитної лінії. Надання сільськогосподарського кредиту проводиться шляхом оплати з позичкового рахунку розрахункових документів за товарно-матеріальні цінності і послуги, що купують сільськогосподарські підприємства.

В якості забезпечення сільськогосподарського кредиту може виступати (крім звичайного майна) врожай та сільськогосподарська техніка.

Строк погашення сільськогосподарського кредиту встановлюється як правило, на період після збору врожаю.

Сільськогосподарським підприємствам, які крім виробничої діяльності, займається ще й заготівельною, може надаватись *авансовий кредит*.

Авансовий кредит – це кредит, що подається готівкою на закупівлю у громадян сільськогосподарської продукції, великої рогатої худоби, тощо.

Розмір авансового кредиту розраховується на кожний місяць або квартал, виходячи з одnodенної потреби у готівкових коштах. Готівка видається з каси банку на підставі грошового чека.

Консорціумний кредит – це кредит, наданий банківським консорціумом. Банківський консорціум – це об'єднання банків, який створюється для координації дій при проведенні різного роду банківських операцій або для кредитування однієї, але великої угоди.

Банківський консорціум утворюється банками на паритетних засадах.

Кількість учасників консорціуму не обмежується. Координує дії учасників консорціуму головний банк (лідер), який представляє інтереси консорціуму, але діє в межах повноважень, які отримує від інших учасників консорціуму. За організацію консорціуму банк-лідер отримує спеціальну винагороду, крім відсотків і комісійних, що покривають його витрати.

Кожний член консорціуму самостійно оцінює ефективність проекту і визначає умови участі в ньому або може пропонувати свій варіант здійснення кредитування проекту. Члени консорціуму несуть солідарну відповідальність перед позичальником. Взаємовідносини між учасниками консорціуму та позичальником регулюються кредитним договором, який підписується всіма учасниками консорціуму та позичальником.

Після укладання кредитної угоди головний банк акумулює кошти банків-учасників і розпочинає кредитування позичальника. Кредит може надаватись банківським консорціумом шляхом акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку або шляхом гарантування суми кредиту головним банком, а кредитування здійснювати у міру виникнення потреби у кредиті.

З настанням терміну погашення зобов'язань позичальник повертає кредиторам не тільки суму позички та відсотки за кредит, але й відшкодовує всі витрати по організації та здійсненню кредитних операцій. Повернення кредиту, сплата відсотків і комісійних, які покривають витрати банків-учасників, здійснюються пропорційно їх ролі та частці участі, передбачених консорціумною угодою.

Різновидом консорціумного кредиту є *паралельний кредит*.

При паралельному кредитуванні в угоді беруть участь два або більше банків, які самостійно ведуть переговори з позичальником.

Банки-кредитори узгоджують між собою умови кредитування, щоб у підсумку укласти кредитний договір із загальними для всіх учасників умовами.

Кожен банк може самостійно надавати позичальнику визначену частку кредиту, дотримуючись загальних, узгоджених з іншими банками-кредиторами умов кредитування.

Контокорентний кредит – це кредит, що надається у національній чи іноземній валюті відповідно до потреб клієнтів в обсягах, які не повинні перевищувати встановлений ліміт, що визначається, як правило, в межах 75% середньомісячного обігу коштів по поточному рахунку позичальника за останні 6 місяців. Для отримання кредиту відкривається контокорентний рахунок, на якому щоденно відображаються всі платежі клієнта та надходження коштів на його рахунок. Оскільки платежі та надходження, як правило, не збігаються в сумі, на рахунку виникає дебетове та кредитове сальдо. Дебетове сальдо свідчить про нестачу у клієнта власних коштів для забезпечення поточних платежів, тому він повинен домовитися з банком про надання йому контокорентного кредиту.

Контокорентний кредит оформляється кредитною угодою. За користування контокорентним кредитом стягується плата, яка складається з відсотків, що нараховуються на дебетові залишки контокорентного рахунку та комісійних платежів. Відсотки за контокорентний кредит належать до

найвищих у банківській практиці, оскільки цей кредит пов'язаний з підвищеним ризиком для банку. Контокорентний кредит надається, як правило, під забезпечення, проте клієнтам, що мають добру репутацію, такий кредит може надаватись і без забезпечення. Розрахунки по контокорентному кредиту здійснюються через певні проміжки часу.

Овердрафт - це кредит, який надається на поточний рахунок клієнта з гарним фінансовим станом до певного ліміту й на певний період часу для фінансування господарської діяльності. Позичальник використовує овердрафт у тому випадку, коли його фінансові зобов'язання перевищують розмір засобів на його рахунку. Перерахування засобів на поточний рахунок скорочує розмір заборгованості позичальника. Овердрафтовий кредит може бути бланковим (не потребує забезпечення) у межах 30% розрахункового ліміту овердрафтового кредитування.

Терміновий кредит – це кредит, що надається в повному обсязі відразу після висновку кредитного договору.

Кредитна лінія – це кредит, що наданий у вигляді юридично оформленого зобов'язання банку про відкриття кредитної лінії в межах установленого ліміту.

Кредитна лінія надається за допомогою відкриття для позичальника окремого позичкового рахунку для обліку сум кредиту й сум для наступного його погашення. На додаток до суми відсотків на розмір використовуваної кредитної лінії, банк може зажадати від клієнта комісійні за зобов'язання на суму невикористаної кредитної лінії.

Термінові кредити й кредитні лінії є класичними формами фінансування як бізнесів-проектів, так і поточних потреб підприємств в оборотних коштах. Одними з основних умов кредитування є цільовий характер, відповідність чинному законодавству України й вимогам банку. При наданні вищевказаних кредитів обов'язковою умовою є забезпечення зворотності кредиту, а банк віддає перевагу наступним видам забезпечення кредиту:

- фінансові активи позичальника;
- нерухоме майно позичальника;
- гарантії банків;
- фінансове (майнове) поручительство третіх осіб.

Інвестиційний кредит – це зменшення податкових зобов'язань материнської компанії на певний процент від об'єму її капіталовкладень за кордоном. Але провідні фінансові експерти давно переконались, що усунення подвійного оподаткування дивідендів приносить набагато більше користі для економічного росту, ніж який-небудь інвестиційний кредит. Ділові відносини, що торкаються інвестицій за кордон приймаються з врахуванням податкового режиму в державі інвестування капіталу і з врахуванням податків при переводі отриманого прибутку.

Кредит на імпорт товарів для переробки - це короткостроковий кредит строком до 1 року, який надається клієнтам на закупівлю імпоротної сировини для переробки або комплектуючих для виробництва або зборки.

Кредит на фінансування експортних контрактів - це короткостроковий кредит строком до 1 року, надаваний прийнятним клієнтам на фінансування імпортової продукції, необхідної для завершення експортних угод.

Пільговий кредит - це кредит, надаваний банком на пільгових умовах.

Наприклад, Приватбанк надає пільговий кредит молодій родині або самотньому молодому громадянину (громадянці), які одержують у банку кредитна будівництво (реконструкцію) або придбання житла, а саме:

- родина, у якій чоловік і дружина мають вік до 35 років включно;
- неповна родина, у якій мати (батько) має вік до 35 років включно і має неповнолітніх дітей (дитину);
- самотні молоді громадяни у віці до 35 років включно.

Розмір пільгового кредиту: максимальний розмір кредиту, за яким може бути надана часткова компенсація, визначається шляхом множення нормативної площі на розрахункову вартість 1 кв.м. нерухомості, яка дорівнює середній вартості будівництва 1 кв.м. житла, яка склалася в регіоні згідно даних Держбуду на день укладання кредитного договору. Нормативна площа визначається виходячи з норми 21 кв.м. загальної площі житла на одного члена родини і додатково 20 кв. м на родину.

Якщо дана родина бажає одержати кредит у більшій сумі, то компенсація здійснюється тільки виходячи з вищевказаної суми, а по іншій частині кредиту родина оплачує відсотки самостійно в повному обсязі.

Максимальна сума кредиту, яка може бути фактично видана конкретному позичальникові, визначається банком в залежності від фінансового стану конкретного позичальника і може бути нижчою максимальної суми пільгового кредиту.

Умови виплати компенсації: компенсація частини процентної ставки здійснюється в розмірі облікової ставки НБУ на день укладання кредитного договору. Компенсація здійснюється строком на 5 років і тільки у випадку своєчасного виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором. При виникненні простроченої заборгованості за кредитом відшкодування частини процентної ставки за кредитом припиняється і поновленню не підлягає.

Для одержання права на часткову компенсацію кандидат подає регіональному відділенню Фонду:

- заяву про надання часткової компенсації;
- довідку про склад родини;
- копію свідоцтва про шлюб, паспортних даних;
- копію свідоцтва про народженні дитини (дітей);
- копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера.

Субсидований кредит - це кредит ставкою, що періодично може розподілятися банком від імені уряду України або його агентств для особливих груп підприємств.

Ломбардний кредит - це короткостроковий фіксований по розмірах кредит, що забезпечується високоліквідним рухомим майном або правами, наприклад, дорогоцінними металами або цінними паперами, які не вимагають

додаткових витрат на зберігання.

Основними видами ломбардного кредиту є:

- ломбардний кредит під заставу цінних паперів;
- під заставу товарів;
- під заставу дорогоцінних металів;
- під заставу фінансових вимог.

Ломбардний кредит під заставу цінних паперів - це найбільш важлива форма ломбардного кредиту, оскільки в його основі знаходиться досить проста операція з прийому в заставу та оцінки цінних паперів. Витрати на зберігання такої застави мінімальні. Вартісна оцінка заставленого майна теж не є складною через те, що визначення вартості цінних паперів регулярно здійснюється на фондових біржах. Таким чином, банк визначає заставну вартість цінних паперів дещо нижчою від їх біржової вартості аби захистити себе від можливого небажаного коливання курсу. Як правило, заставна вартість цінних паперів не повинна бути нижчою 50% їх ринкової вартості, а за державними цінними паперами - 75-80%.

При *ломбардному кредитуванні під заставу товарів* в якості застави виступають певні товари з відносно стійкою ціною. Залежно від виду товарів їх заставна ціна коливається в межах 50-70% ринкової ціни. Товари передані в заставу переходять у власність банку і відвантажуються на його ім'я. Розповсюдженою практикою є прийняття в заставу "товарів в дорозі" (тобто таких, що оплачені і відвантажені покупцеві /одержувачу/), особливо при морських перевезеннях. При цьому в якості закладного документа використовується *коносамент* - документ, що засвідчує право власності на "товар у дорозі".

Отримавши коносамент у заставу банк стає власником товару. При використанні відвантаженого товару під заставу важливим для банку є належне оформлення страхових документів на вантаж.

При *ломбардному кредитуванні під заставу дорогоцінних металів* їх заставна вартість оцінюється у 90-95% їх ринкової ціни. При *кредитуванні під заставу фінансових вимог* у якості застави виступають депозити, ощадні вклади, вимоги за страховими договорами, пенсійні поліси тощо.

Плата за ломбардний кредит обчислюється із двох складових: процентів за користування позикою та комісійних платежів і зборів, пов'язаних із витратами на оформлення, зберігання та реалізацію застави прийнятої у забезпечення ломбардного кредиту.

Іпотечний кредит за своєю економічною природою дуже подібний до ломбардного кредиту. *Іпотечний кредит* - це особливий вид кредитних відносин з приводу надання кредитів під заставу виключно нерухомого майна. Кредиторами з іпотеки можуть бути спеціальні іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні контори, а також комерційні банки.

Позичальниками іпотечних кредитів можуть бути юридичні та фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки або мають поручителів, що згодні надавати під заставу їх власні об'єкти іпотеки на правах позичальника.

Об'єктами іпотеки при наданні кредитів можуть бути: житлові будинки,

квартири, виробничі будівлі та споруди, магазини, земельні ділянки, що є власністю позичальника і не фігурують як об'єкти застави в інших чинних кредитних договорах. При іпотечному кредитуванні на об'єкт застави складається закладна, яка в подальшому може виступати об'єктом купівлі-продажу. Іпотечні кредити мають довготерміновий характер.

Індексований кредит - це кредит, валютою платежу якого є гривня або інша валюта, а валютою боргу є валюта менш піддана валютним ризикам. Умови по такому кредиті визначаються валютою боргу. Можливість банку по використанню цього продукту обмежена здатністю підтримки відкритої валютної позиції. Видача кредиту повинні бути погоджені з відділом Позичив Валютного Керування.

Технічний кредит – кредит, який надається під заставу майнових прав на грошові кошти, що розміщені у банку за депозитним договором. Він надається, як правило, на строк, який не перевищує строк дії депозитного договору. Надійним клієнтам банк може надавати короткострокові (на декілька днів) технічні кредити без забезпечення, під поточні надходження коштів на поточний рахунок цього клієнта або залишки на цьому рахунку (наприклад: залишки іноземної валюти до моменту її продажу).

Обліковий кредит надається банками при обслуговуванні платіжного обороту клієнта. Кредитна угода виникає в результаті купівлі банком векселя, по якому одержувачем коштів є його клієнт. Ціна купівлі векселя являє собою його номінальну вартість, за вирахуванням облікової ставки. Клієнт отримує гроші готівкою чи переказом на поточний рахунок. Передача векселя банку здійснюється шляхом індосаменту на його користь. Отримувачем коштів за індосованим векселем стає банк. Внаслідок цієї операції комерційний кредит трансформується на банківський.

Умовою прийняття векселів до обліку в комерційних банках є їх висока ліквідність, яка визначається надійністю платника за векселем, строком погашення боргового зобов'язання. Оскільки векселі, як правило, виставляються на строк не більше 90 днів, обліковий кредит є короткостроковим.

Обліковуючи вексель, банк отримує його у своє розпорядження і стає кредитором-векселедержателем. Векселі, які обліковуються банком, повинні мати не менше двох підписів - векселедавця та першого векселедержателя. Кількість передавальних написів свідчить про надійність векселя (чим більше, тим краще). За достроковий платіж банк утримує з номінальної суми векселя певну винагороду на свою користь, тобто вексель оплачується зі знижкою, яка називається дисконтом.

Сума дисконту утримується банком одночасно з обліком векселя. За векселями з платежем не у місці врахування стягуються також поштово-телеграфні витрати і комісія.

Якщо платіж за векселем надходить достроково, то платнику повертається відповідна сума дисконту за ті дні, які залишились до строку, виходячи зі ставки банківського процента, який сплачується за вкладами до запитання. У випадку сплати за векселем після строку платежу платник, окрім

вексельної суми, сплачує банку за прострочені дні, а також відшкодовує витрати, пов'язані з опротестуванням, відправкою повідомлень тощо.

Акцептний кредит – це позика, яка передбачає акцептування банком інкасованої підприємством-позичальником тратти за умови, що підприємство надає у розпорядження банку вексель до строку його оплати. Особливість акцептного кредиту полягає в тому, що банк дає підприємству не гроші, а гарантію оплатити вексель у визначений термін. При цьому банк стає першим боржником і з економічного погляду виконує умовне зобов'язання, тобто здійснює оплату векселя лише тоді, коли підприємство не виконує своїх зобов'язань. Акцептний кредит має короткостроковий характер і використовується для фінансування оборотних засобів підприємства і переважно у сфері зовнішньої торгівлі. Цей кредит дешевший для підприємств якщо порівняти з дисконтним, оскільки вони сплачують банку лише комісійні за акцепт векселя.

На відміну від *дисконтування* векселів акцептний кредит надається векселедавцю (платнику за векселем) — звідси і його інша назва — *векселедавчий* — і виступає як гарантійна послуга. У світовій банківській практиці ця операція здійснюється за класичною схемою: кредитна угода оформлюється з використанням переказного векселя, де одержувач коштів указує платника, який повинен акцептувати вексель, тобто дати згоду здійснити платіж. Підприємство виставляє вексель на банк, тобто банк стає трасатом. Банк акцептує вексель з умовою, що до настання строку платежу за векселем підприємство внесе в банк суму, необхідну для його погашення. Позичальник (векселедавець) може використовувати акцептований банком вексель як платіжний засіб для придбання товарів, оплати своїх зобов'язань перед іншими кредиторами, розрахунків з іншим банком. Дисконтування векселя може бути здійснене в банку, який його акцептував. У цьому разі банк стає не тільки гарантом, а й безпосередньо кредитором підприємства. Оскільки умовою акцептованого кредиту є грошове покриття суми векселя позичальником до настання строку погашення векселя, банки ставлять високі вимоги до надійності підприємств. Якщо підприємство не виконало своїх зобов'язань перед банком- гарантом, банк згідно з вексельним правом виставляє зворотну вимогу до векселедавця з наступним примусовим стягненням боргу з підприємства- позичальника. За надання акцептного кредиту банк стягує акцептну комісію. У зв'язку з ненадійним фінансовим станом більшості підприємств в Україні акцептний кредит не набув широкого застосування.

Авальний кредит — це позика, коли банк бере на себе відповідальність за зобов'язаннями підприємства у формі поручительства або гарантії. Підприємство—одержувач платежу, як і за акцептного кредиту, отримує від банку-гаранта (аваліста) умовне платіжне зобов'язання. Якщо власник векселя вносить протест у зв'язку з несплатою векселя, банк-аваліст погашає всю суму векселя за платника. За авальний кредит банк одержує комісійні, розмір яких залежить від виду вимог, що впливають з гарантії, а також терміну дії гарантії. Крім того, за наданий кредит стягується відсоток за діючими ставками. Принципова різниця між *авальним* та акцептним кредитами полягає у характері

відповідальності банку. За надання *авального* кредиту, без огляду на його суть як вексельного поручительства, банк несе тільки субсидіарну (додаткову) відповідальність, тобто вимога може бути звернена на нього тільки за невиконання її підприємством. За *акцептного* кредиту банк несе солідарну відповідальність і вимогу, на вибір кредитора, може бути звернено як на підприємство, так і на банк.

Для підприємств, які інтенсивно використовують векселі, більш еластичною формою *вексельного кредиту* є позики, що видаються під заставу векселів. Банкі можуть відкривати підприємствам спеціальні позикові рахунки і відображати на них суму наданої позики, забезпечену прийнятими вексями. Позики оформляються без зазначення строку або до настання строку погашення векселів, що приймаються в заставу. Векселі приймаються (депонуються) як забезпечення не за їхньою повною вартістю, а за 60 — 90% їхнього номіналу залежно від кредитоспроможності підприємства, що заставляє векселі, і надійності самих векселів. Погашення позики під векселі робить саме той, хто користується кредитом, після чого банк повертає йому векселі на суму погашеного боргу. Якщо від самого підприємства гроші не надходять, то на погашення позики обертаються суми, які надходять в оплату векселів.

5. Управління проблемними кредитами банку

Непрацюючі кредити (NPLs) входять до числа найбільш системних порушень договірних відносин. Вони впливають на економіку шляхом нераціонального розподілу кредитів та зниження довіри учасників ринку, що в кінцевому підсумку уповільнює зростання економіки країни.

Згідно з класифікацією НБУ, *непрацюючий кредит (NPL)* – це актив, за яким прострочення погашення боргу перевищує 90 днів (30 днів для банків-боржників) або за яким боржник неспроможний забезпечити виконання зобов'язань без стягнення забезпечення. Це визначення відповідає рекомендаціям Міжнародного валютного фонду щодо врегулювання питань NPLs.

У вітчизняній практиці до непрацюючих кредитів відносять сумнівні та безнадійні кредити. Поряд із недіючими кредитами виділяють також поняття *«проблемні кредити»* до складу яких включають прострочені та сумнівні. Фактично до проблемних кредитів відносять усю суму прострочених платежів за кредитом.

Частка непрацюючих кредитів (NPLs) в Україні становила 48,4% на початок 2020 року. Вона залишається вкрай високою протягом останніх років, хоча поступово скорочується із 2018 року.

Висока частка NPLs – результат кредитної експансії минулих років, коли стандарти оцінювання платоспроможності позичальників були низькими, а права кредиторів недостатньо захищеними.

В Україні досить великий ринок NPL, який виник у результаті проведення експансіоністської кредитної політики в той час, коли стандарти оцінювання

платоспроможності позичальників були низькими, а права кредиторів недостатньо захищені. Обсяг NPL різко зріс у 2008 році та у 2015-2017 роках внаслідок:

- девальвації національної валюти;
- спаду економіки;
- окупації частини території України;
- виведення неплатоспроможних банків з ринку та націоналізації «Приватбанку»;
- практика кредитування пов'язаних осіб, що припинили обслуговувати кредити під час кризи;
- впровадження нового підходу для визначення NPLs, тощо.

На сьогодні всі непрацюючі кредити визнані банками, рівень покриття їх резервами постійно зростає та становить приблизно 95%. Тому надалі непрацюючі кредити суттєво не впливатимуть на фінансові результати та капітал банків. Проте велика їх частка – тягар для банківського сектору, особливо для держбанків, у яких сконцентровано приблизно 75% NPL сектору (близько 45% припадає на Приватбанк)

До основних методів, які можуть застосовуватися банками щодо повернення наданих кредитних коштів, слід віднести:

► **реабілітацію проблемної заборгованості** - розробку спільного з позичальником плану заходів щодо повернення кредиту;

► **ліквідацію проблемної заборгованості** - повернення кредиту за допомогою використання заходів правового характеру, тобто стягнення заборгованості через звернення до суду, виконання судового рішення на користь банку або банкрутство позичальника.

До оновлених (реабілітованих) проблемних кредитів належать ті проблемні кредити, до яких уже були застосовані інструменти впливу та проведено переоформлення кредитних договорів:

- **реструктуризовані кредити** - кредити, за якими змінено умови повернення, відповідно до яких позичальнику тимчасово надаються пільгові умови погашення;

- **рефінансовані кредити** - погашення взятих раніше кредитних зобов'язань шляхом оформлення нового кредиту.

Реструктуризація кредиту - це зміна істотних умов за первісним кредитним договором шляхом укладання додаткової угоди, у зв'язку з фінансовими труднощами боржника (за визначенням банку) і необхідністю створення сприятливих умов для виконання ним зобов'язань за активом: зміна відсоткової ставки; скасування (повністю або частково) нарахованих і несплачених боржником фінансових санкцій (штрафу, пені, неустойки); зміна графіка погашення боргу тощо.

Банківські установи використовують такі варіанти реструктуризації:

- пролонгація кредиту- це подовження строку дії кредитного договору. Позитивним моментом для позичальника є зменшення суми щомісячного

платежу, а негативним - здорожчання загальної суми кредиту;

- надання банком кредитних канікул - передбачає зменшення кредитного навантаження протягом певного періоду. Кредитні канікули означають виплату позичальником

тільки відсотків за кредитом протягом деякого періоду (тіло кредиту не сплачується);

- зміна схеми погашення кредиту зазвичай - має вигляд переходу з класичної схеми погашення на ануїтетну (фіксований щомісячний платіж). При такому методі реструктуризації кредиту загальна сума переплати по кредиту буде вищою, ніж при класичній схемі погашення;

- рефінансування через третю особу - це фактично купівля заставного майна проблемного позичальника з одночасним оформленням нового кредиту на третю особу. Переведення боргу на іншого позичальника є досить складною процедурою і не кожен банк тримає її в арсеналі методів погашення проблемних кредитів;

- тимчасове зниження відсоткової кредитної ставки - це зниження розміру відсоткової ставки (у межах 1–3 пп.) на визначений термін (зазвичай на кілька місяців) за умови, що позичальник достроково погашає більшу частину кредиту або додатково надає ліквідне забезпечення. Цей метод реструктуризації не є вигідним для банку, адже він втрачає свої відсоткові доходи, тому його застосовують лише до окремих категорій позичальників (VIP-клієнтів).

До методів ліквідації проблемного кредиту банки вдаються у тих випадках, коли використання методів реструктуризації не призводить до очікуваного результату.

Ліквідація проблемної заборгованості передбачає такі методи:

- підготовку та ведення претензійно-позовної роботи
- полягає у стягненні заборгованості за рахунок реалізації заставного майна або іншого майна позичальника у разі відсутності забезпечення за кредитом. Звернення стягнення на майно позичальника реалізується на підставі рішення суду;

- погашення за рахунок відшкодування страховою компанією - відбувається шляхом відшкодування вартості предмету застави, з яким стався страховий випадок;

- списання активу, якщо він став безнадійним - визнання заборгованості безнадійною має місце у тому випадку, коли така заборгованість вже не може бути повернена і її

відшкодування у банку відбувається за рахунок спеціально створеного резерву.

Безнадійна заборгованість - заборгованість, яка відповідає будь-якій із наведених нижче ознак:

- заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності майна фізичної чи юридичної особи, оголошеної банкрутом у встановленому законодавством порядку, або юридичної особи, що ліквідується;

- заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку із дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажору), підтверджених у

порядку, передбаченому законодавством;

– прострочена заборгованість померлих фізичних осіб, а також визнаних у судовому порядку безвісно відсутніми, померлими або недієздатними, а також прострочена заборгованість фізичних осіб, засуджених до позбавлення волі.

Спрямування роботи банків на зниження рівня непрацюючих кредитів, висока частка яких визначена одним із системних ризиків для фінансової стабільності України регламентується Постановою Правління НБУ №97 від 18 липня 2019 року «Про затвердження Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України», яка набула чинності з 25 липня 2019 року.

Положення, зокрема, визначає:

– *перелік проблемних активів* (потенційно проблемні; непрацюючі активи; стягнуте майно, що перейшло у власність банку на підставі реалізації прав заставодержателя);

– *складові процесу управління проблемними активами* (система раннього реагування; запровадження інструментів врегулювання заборгованості за непрацюючими активами; управління стягнутим майном);

– *вимоги до організаційних аспектів управління проблемними активами* (наявність трирічної стратегії та оперативного плану скорочення рівня та обсягу таких активів; створення окремого підрозділу роботи з непрацюючими активами; моніторинг ефективності процесу).

Зазначені вимоги спрямовані на створення комплексного процесу управління проблемними активами, контроль за яким має забезпечуватись радою банку.

Запровадження системи раннього реагування має забезпечити виявлення на ранньому етапі потенційно проблемних активів та управління ними. Основним інструментарієм цієї системи мають стати визначені банком індикатори раннього попередження, спрямовані на завчасне виявлення ознак потенційної проблемності боржників, а також комплекс потенційно прийнятних заходів для упередження перетворення таких активів у непрацюючі. Положення вимагає від банків розробки та запровадження спеціальних процедур та інструментів врегулювання. Вибір найбільш прийнятних із них, включаючи реструктуризацію, позасудове або судове врегулювання, залежатиме від потенційної платоспроможності боржника, а також його готовності співпрацювати з банком.

Щодо процесу управління стягнутим майном, зокрема, від банків вимагається наявність плану продажу такого майна, внутрішньобанківських процедур щодо його утримання, експлуатації, охорони та страхування від втрати/пошкодження. Документ також визначає необхідність розробки банками стратегії управління проблемними активами, яка, серед іншого, передбачатиме наявність реалістичних цільових показників скорочення рівня та обсягу як непрацюючих активів, так і стягнутого майна, що знаходиться на балансі банку, а також шляхи досягнення цих показників.

Черговим кроком у спрямуванні роботи банків на зниження рівня

непрацюючих кредитів є введення в практику механізму підтримки функціонування банківської системи в цілому - **вторинного ринку NPLs**.

Якщо непрацюючі кредити залишаються на балансі банків, які не мають методики або ресурсів для реструктуризації або повернення прострочених кредитів, основна база активів боржників може непоправно погіршитися.

Враховуючи те, що український ринок NPL приносить значні прибутки для ряду інвесторів, останні регуляторні зміни розширили ринок, що дозволило державним банкам очистити свої баланси.

Одним із найбільш ефективних способів вирішення проблеми NPLs та отримання додаткової ліквідності для банків є продаж права вимоги по кредиту третім особам. Це дозволить банкам очистити баланси та обмежить погіршення якості активів.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб України (ФГВФО) здійснює управління активами ліквідованих банків та співпрацює з електронною системою аукціонів ProZorro.Sale. Такі аукціони проводяться на основі договорів між організатором відкритих торгів (аукціону) та ФГВФО. Для участі у відкритих торгах (аукціоні) потенційний покупець зобов'язаний внести гарантійний внесок у вигляді грошових коштів на рахунок організатора та/або надати електронну банківську гарантію. У разі успішного проведення аукціону та визначення переможця, банк повинен укласти відповідний договір купівлі-продажу протягом 20 (двадцяти) робочих днів із дати формування протоколу відкритих торгів (аукціону).

Відповідно до Положення щодо організації продажу активів (майна) банків, що ліквідуються, від 24 березня 2016 року, продаж активів банком може здійснюватися *пулами*. Якщо NPL або проблемні активи не були продані на першому аукціоні, банк повторно виставляє на продаж із зменшенням їх ціни реалізації, встановленої для проведення попередніх відкритих торгів, на 10 відсотків від початкової ціни, але сумарно не більше ніж на 80 відсотків від початкової ціни.

NPLs є надзвичайно ризикованими інвестиціями проте їх придбання в Україні може мати низку переваг, серед яких:

- ринок NPLs є досить великим та диверсифікованим – 54,1% складають корпоративні кредити і 35,3% споживчі кредити;
- багато банків не мають фінансових ресурсів для реалізації ефективних стратегій щодо повернення кредитів;
- прозоре розпорядження NPLs – іноземні інвестори можуть вийти на український ринок NPLs, купуючи активи на відкритому аукціоні через інструмент спеціального призначення (SPV);
- можливість стягнення іпотеки, застави в позасудовому порядку.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [1, 5, 8, 13, 14, 24, 32]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 7, 10, 11]

ТЕМА 10. ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

План

1. Сутність, основні принципи та інструменти валютного регулювання
2. Організаційні основи здійснення операцій банків в іноземній валюті
3. Відкриття та обслуговування рахунків в іноземній валюті
4. Неторговельні операції банків в іноземній валюті
5. Торговельні операції банків в іноземній валюті
6. Операції комерційних банків на валютному ринку

Ключові слова: валютне регулювання, генеральна ліцензія, валюта, валютна операція, валютні цінності, банківські метали, поточні рахунки, ескроу-рахунок, операції з дорожніми чеками, переказні операції, РРО, торговельні операції, форми міжнародних розрахунків, валютний ринок, валютна позиція.

1. Сутність, основні принципи та інструменти валютного регулювання

У світовій практиці валютне регулювання поширене як елемент державного впливу на структуру і кон'юнктуру національних валютних ринків.

Валютне регулювання визначається як специфічна економічна форма регулювання валютних відносин, яку здійснює держава на основі суворої регламентації процесів руху внутрішніх валютних потоків відповідно до встановлених цілей.

Це пов'язано з тим, що валютне регулювання має дві сторони прояву – зовнішню та внутрішню.

Зовнішня сторона, що проявляється у вигляді організації руху валютних коштів між суб'єктами валютних відносин, формуванні валютного курсу та забезпеченні еквівалентного обміну національної валюти на іноземну, є предметом практичної діяльності управління цими процесами.

Внутрішня – це конкретні економічні форми (планування доходів підприємствами зовнішньоекономічної діяльності, стимулювання, ціна валюти), які зазвичай виступають як стимули зацікавленості суб'єктів валютних відносин. У цих формах найбільш повно проявляються обмінні та розподільчі відносини, які характеризують внутрішню сутність валютного регулювання.

Основою валютного регулювання є науково обґрунтовані принципи, що покладені в основу формування системи валютного регулювання, серед яких визначається:

принцип цілісності та комплексності. Комплексність валютного

регулювання на стадії його формування означає взаємозумовленість, взаємоузгодженість елементів його системи, їх однорідність і володіння властивостями всієї системи, оптимальність сполучення елементів і їх ефективність, що забезпечує її розвиток як єдиного цілого. Тобто взаємозв'язок валютного регулювання з елементами валютної політики та інструментами системи державного регулювання економіки в цілому;

принцип доцільності – забезпечення економічної безпеки України через дотримання макроекономічної безпеки, виключення невиправданого впливу держави та уповноважених органів на валютні операції резидентів і нерезидентів;

принцип гнучкого реагування – здійснення постійного моніторингу валютного ринку; координація дій на національному та світовому ринках;

безперервність контролю – вжиття своєчасних заходів щодо узгодження поточних операцій платіжного балансу, з регламентації банківських операцій з валютними цінностями;

принцип стабілізації – полягає у незмінності механізму дії валютного контролю в цілому, хоча би протягом року. Такий підхід буде однією із закріплених законом гарантій дотримання прав і законних інтересів під контрольних суб'єктів;

принцип упорядкування – максимальна гармонізація економічних інтересів суб'єктів валютного ринку; пріоритет економічних заходів реалізації державної політики у сфері валютного регулювання;

принцип єдності – єдність зовнішньої та внутрішньої політики держави; єдність системи валютного регулювання та валютного контролю;

принцип справедливості – забезпечення державою захисту прав і економічних інтересів резидентів та нерезидентів при здійсненні валютних операцій;

стимулювання розвитку міжнародного економічного співробітництва з метою поліпшення інвестиційного клімату в країні та вирівнювання платіжного балансу.

Основними завданнями валютного регулювання є:

▶ захист національної валюти, що передбачає мінімізацію зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на її купівельну спроможність;

▶ установлення оптимального режиму обмінного курсу національної валюти, спроможного збалансувати інтереси експортерів та імпортерів задля ефективної участі країни у міжнародному поділі праці;

▶ регламентація порядку використання іноземної валюти суб'єктами валютного ринку країни, що визначає динаміку його кон'юнктури, а відтак і стан обмінного курсу;

▶ захист прав власності на валютні цінності, що є необхідною умовою ефективного руху валютного капіталу та розвитку валютного ринку країни;

▶ визначення статусу національної валюти, що передбачає встановлення

відповідного режиму її конвертованості для забезпечення стратегічних завдань розвитку національної економіки та її участі у світовому господарстві.

Залежно від виду використовуваних державою інструментів валютне регулювання може бути прямим або опосередкованим.

Пряме валютне регулювання являє собою сукупність законодавчих та нормативно-правових актів, а також адміністративних дій органів державної влади, що визначають порядок проведення операцій з валютними цінностями.

Опосередковане валютне регулювання передбачає використання економічних важелів впливу на поведінку суб'єктів валютного ринку шляхом створення у них економічної зацікавленості у проведенні тих чи інших валютних операцій.

В Україні головним виконавчим органом валютного регулювання, що видає нормативні акти у сфері валютної політики держави та використовує сукупність інструментів для впливу на валютні операції суб'єктів ринку, є Національний банк України. Валютне регулювання є не лише однією із основних форм валютної політики, але й складовою частиною більш загальної системи інструментів економічної політики держави, а отже і державного регулювання економіки, яке є складовим елементом економічної політики.

Процес регулювання органом монетарного регулювання валютних відносин є неможливим без використання певної сукупності інструментів (засобів впливу), які пов'язані з використанням валютних цінностей через регламентацію державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій, що закріплюється національним законодавством та міжнародними угодами.

До 2019 року в Україні валютне регулювання здійснювалось на основі 56 нормативно-правових актів, декількох законів та указів Президента і в значній мірі зводилось до валютних обмежень в країні. Діючі обмеження було накладено на систему валютного контролю, запроваджену ще у 90-х роках, яка також була спрямована на запобігання відтоку валюти з України. Суть цієї системи зводилася також до обмежувальних заходів щодо валютних операцій.

Тривалі обмежувальні заходи й адміністративний валютний контроль стали джерелом розвитку теми відповідності валютного регулювання положенням ЄС у частині забезпечення сторонами вільного руху капіталу. Це отримало широке обговорення на громадських майданчиках, а також відображається в програмі НБУ з лібералізації валютного ринку.

21 червня 2018 року було прийнято новий Закон України «Про валюту і валютні операції» (№ 2473), а також Національний банк України затвердив і оприлюднив усі нормативно-правові акти, які є основою для нової ліберальної системи валютного регулювання, передбаченої Законом.

Нова система складається з восьми основних постанов Правління Національного банку, які замінили попередню базу (табл.)

Старі пострадянські валютні правила забороняли інвестиції за кордон як фізичним, так і юридичним особам (умови ліцензування існували лише на папері, але їх неможливо було виконати на практиці) і дозволяли купувати іноземну валюту лише для обмеженого переліку цілей (які мали бути

задекларовані і перебували під суворим контролем). Порухники валютного законодавства несли серйозну адміністративну відповідальність: для компанії наслідком виявлених незначних порушень правил, окрім штрафних санкцій, могло бути призупинення всіх транскордонних платежів або режим індивідуального ліцензування кожної транзакції. Під час кризи 2014-2015 років НБУ довелося ввести додаткові валютні обмеження, щоб уникнути неконтрольованого відтоку капіталу та знецінення гривні. Ці надзвичайні заходи включали введення максимальних лімітів на зняття готівки (в гривнях або іноземній валюті), зобов'язання для експортерів продавати 100% валютної виручки (пізніше цей ліміт було знижено до 75%), а також введення триденного періоду резервування при купівлі іноземної валюти (так зване правило $t + 4$) і заборона на репатріацію дивідендів тощо.

З метою реалізації вимог нового валютного законодавства Правлінням НБУ затверджено ще два технічних документи:

► Постанова №10 від 2 січня 2019 року «Про затвердження Правил функціонування Системи підтвердження угод на валютному ринку України». Документ зберігає гнучкі підходи щодо використання банками засобів Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України ВалКлі.

Нацбанк також подовжує час роботи Системи з 17-30 до 19-00 для зручності банків, які матимуть більше часу для подання НБУ інформації про наявну на суму коштів у гривнях рахунку 2900 (рахунок для резервування коштів клієнтів для купівлі іноземної валюти) та про запланований на наступний день обсяг обов'язкового продажу валютних надходжень.

► Постанова №16 від 4 січня 2019 року «Про документ для обліку та реєстрації валютно-обмінних операцій», яка встановлює форму і зміст розрахункових документів для проведення валютно-обмінних операцій.

Загалом, **нові правила валютного законодавства** стосуватимуться здійснення:

- транскордонних платежів за торговельними та іншими контрактами;
- іноземних інвестицій в Україну;
- операцій з надання позик нерезидентами українським позичальникам;
- купівлі та обміну іноземної валюти;
- інвестицій українськими громадянами;
- репатріації дивідендів та повернення іноземних інвестицій.

Отже, **лібералізація системи валютного регулювання** для суб'єктів економіки України, по суті, є вимогою часу і, значною мірою, має об'єктивний характер. Глобалізація економіки, яка проявляється через формування загальносвітових ринків товарів і послуг (в тому числі й фінансових), передбачає свободу переміщення факторів виробництва – праці і капіталу. А тому кожна країна, яка ставить за мету скористатися перевагами глобалізації, повинна вибудовувати своє законодавство та економічні механізми з орієнтацією на

принципи функціонування глобальної економіки.

Валютна операція – операція, що має хоча б одну з таких ознак:

- операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;
- торгівля валютними цінностями;
- транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.

Об'єктами валютних операцій є валютні цінності:

1. національна валюта (гривня):

а) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України:

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні;

в) електронні гроші, номіновані у гривні.

2. іноземна валюта:

а) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті;

в) електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах

3. банківські метали:

золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Суб'єктами валютних операцій є:

1. резиденти:

а) фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають за межами України;

б) фізичні особи - підприємці, зареєстровані згідно із законодавством України;

в) юридичні особи та інші суб'єкти господарювання з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України;

г) дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також

філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності відповідно до законодавства України;

д) відокремлені підрозділи юридичних осіб, а саме філії, представництва, відділення або інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи та здійснюють підприємницьку діяльність від імені юридичної особи на території України;

2. нерезиденти:

а) фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання

за межами України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають на території України;

б) юридичні особи та інші суб'єкти господарювання з місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі ті, частки участі в яких належать резидентам;

в) розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій, що не здійснюють підприємницької діяльності відповідно до законодавства України;

г) відокремлені підрозділи юридичних осіб, що розташовані за межами України та здійснюють підприємницьку діяльність відповідно до законодавства іноземної держави.

3. Відкриття та обслуговування рахунків в іноземній валюті

Клієнти банків (резиденти та нерезиденти) для здійснення операцій в іноземній валюті/гривнях можуть використовувати залежно від діяльності **поточні рахунки:**

- суб'єктів господарювання-резидентів (юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців);

- фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) для власних потреб;

- фізичних осіб для провадження незалежної професійної діяльності;

- офіційних представництв;

- представництв юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю (уключаючи представництва іноземних банків), установ (груп управління програмами або проектами міжнародної технічної допомоги);

- установ міжнародних організацій;

- постійних представництв;

- юридичних осіб-нерезидентів;

- іноземних інвесторів (інвестиційні рахунки). Відкриття поточних та вкладних (депозитних) рахунків в іноземній валюті в Україні здійснюється аналогічно до відкриття рахунків у національній валюті.

Резиденти України, які є суб'єктами господарської діяльності,

можуть проводити такі операції по своїх валютних рахунках

- ▶ проводити розрахунки за зовнішньоекономічними контрактами;
- ▶ отримувати від нерезидентів і надавати нерезидентам фінансову допомогу;
- ▶ отримувати від нерезидентів і повертати нерезидентам кредити (позики);
- ▶ здійснювати платежі обов'язкового характеру іноземним судовим, нотаріальним органам, іноземним юридичним компаніям;
- ▶ сплачувати податки і збори, які передбачені в іноземних державах;
- ▶ адвокатські компанії-резиденти можуть без будь-яких перешкод отримувати валютні кошти від нерезидентів за надання юридичних послуг;
- ▶ здійснювати всі платежі, пов'язані з інвестиційною діяльністю (інвестування за кордон, отримання доходів від інвестицій тощо);
- ▶ проводити розрахунки на підставі договорів комісії, доручення, консигнації або агентських договорів;
- ▶ вкладати валютні кошти на депозитні рахунки і отримувати ці кошти з нарахованими відсотками;
- ▶ виплачувати або повертати кошти на відрядження за кордон;
- ▶ перераховувати валютні кошти за кордон для участі в міжнародних виставках і конференціях, здійснювати платежі для участі в конференціях;
- ▶ інші валютні операції.

Статус валютного рахунку юридичної особи та фізичної особи — підприємця (ФОП) є однаковий. Однак слід врахувати, що ФОП заборонено переказувати кошти зі свого валютного рахунку на особистий валютний рахунок. Завдяки валютній лібералізації у суб'єктів підприємницької діяльності України з'явилася можливість отримувати кредити і позики на свої валютні рахунки.

На поточних валютних рахунках фізичних осіб - резидентів можна проводити такі валютні операції:

- ▶ переказувати кошти за кордон зі своїх валютних рахунків за неторговельними операціями;
- ▶ отримувати платежі з-за кордону на свої валютні рахунки;
- ▶ проводити платежі, пов'язані з переказом на власний рахунок умовного зберігання (ескроу) в іноземній валюті з метою проведення розрахунків з нерезидентом-інвестором;
- ▶ переказувати валютні кошти на рахунки резидентів у межах України та відповідно отримувати платежі в іноземній валюті (за умови, що такі платежі

здійснюються між родичами);

- ▶ перерахування або компенсація витрат на відрядження;
- ▶ торгівля валютними цінностями;
- ▶ отримувати платежі в порядку спадкування чи на підставі договору дарування;
- ▶ отримувати платежі на підставі судових рішень;
- ▶ отримувати доходи від обігу цінних паперів, емітентами яких є іноземці, оборот яких здійснюється на території України;
- ▶ погашати заборгованості по кредитах в іноземній валюті;
- ▶ із переказу коштів кредитором для виконання зобов'язань за боржника за договором поруки;
- ▶ з надання нерезиденту, одержання від нерезидента поворотної фінансової допомоги та її повернення з використанням рахунку нерезидента, відкритого в Україні та/або за кордоном;
- ▶ інші платежі.

Порівняно з раніше діючим законодавством фізичні особи - резиденти вже мають можливість проводити операції за валютними рахунками *ескроу*, отримувати кредити, надавати позики, отримувати та надавати безповоротну фінансову допомогу нерезидентам, перераховувати компенсацію нерезиденту-поручителю, проводити торгівлю валютними цінностями.

Ескроу-рахунок – це умовний депозит грошових коштів, який одна сторона угоди передає в тимчасове володіння банку до настання конкретно визначеної договором умови та пред'явлення банку визначених договором документів. До цього моменту банк зобов'язується зберігати кошти ескроу-рахунку.

В подальшому, за настання підстав, банк повністю або частинами перераховує суму з ескроу-рахунку бенефіціару. Якщо ж визначена обставина не настає, кошти повертаються власнику.

Приклад. Покупець хоче придбати товар, але гроші за нього потрібно сплатити наперед. З іншого боку, продавець хоче продати цей товар, але не впевнений, що, коли він його привезе, отримає кошти. Саме для цього в банку відкривають ескроу-рахунок. Покупець відкриває такий рахунок й дає банку розпорядження: за настання обставин (тобто постачання товару) передати ці гроші продавцю.

Важливою ознакою ескроу-рахунку є те, що ні його власник, ані бенефіціар не можуть розпоряджатися цими коштами. Так і власник рахунку, і бенефіціар, впевнені, що їхні інтереси захищені.

Валютні рахунки фізичних осіб – нерезидентів мають практично однаковий режим що і валютні рахунки фізичних осіб резидентів. Проте є низка відмінностей:

- ▶ нерезиденти сплачують деякі податки і збори в іноземній валюті;
- ▶ на валютні рахунки нерезидентів може зараховуватися заробітна плата за умови, що ці нерезиденти є співробітниками офіційних представництв;
- ▶ не передбачено використання рахунків ескроу;
- ▶ нерезидент може переказувати кошти зі свого валютного депозитного рахунку, який відкрито в Україні, за межі України.

4. Неторговельні операції банків в іноземній валюті

Неторговельні операції банків в іноземній валюті - це операції, які пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютних відносин, що здійснюються на некомерційних засадах, тобто вони не пов'язані з торговельною, інвестиційною та підприємницькою діяльністю резидентів і нерезидентів.

За економічним змістом поточні неторговельні операції банків в іноземній валюті поділяються на (рис.10.1):

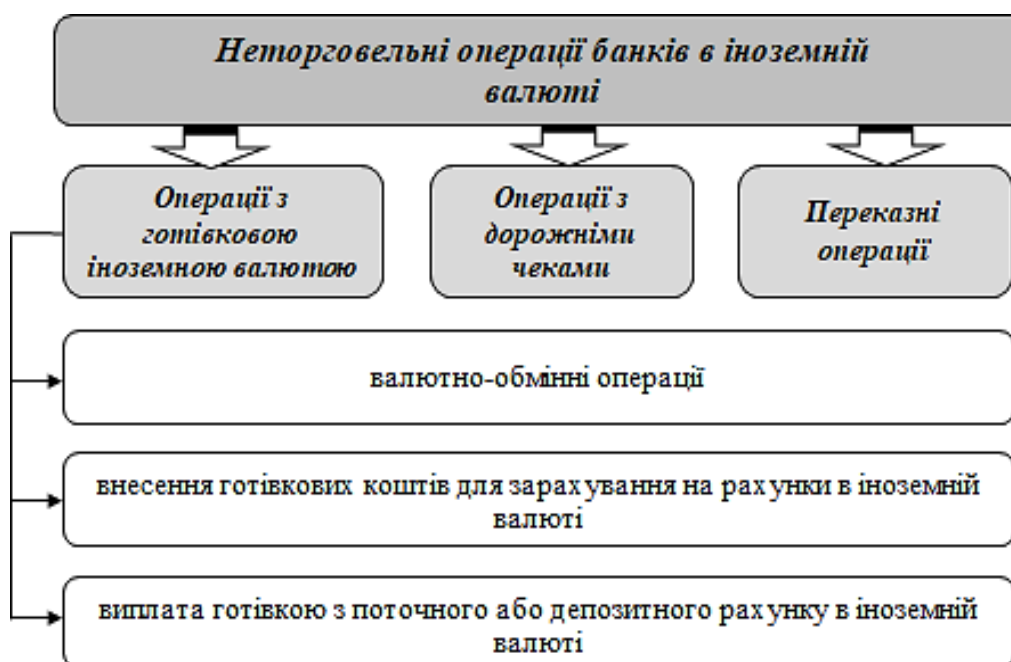

Рис. 10.1. Неторговельні операції банків в іноземній валюті

Операції з готівковою іноземною валютою здійснюються через операційну касу банку або пункти обміну валюти у разі здійснення валютно-обмінної операції. Робота банків щодо обміну готівковою іноземною валютою в Україні регламентується вище згаданою постановою.

Банк здійснює операції з банківськими металами та валютно-обмінні операції з оформленням квитанції про здійснення валютно-обмінної операції/операції із торгівлі банківськими металами з фізичною поставкою.

РРО - документ, який друкується реєстратором розрахункових операцій та застосовується для обліку і реєстрації валютно-обмінних операцій (розрахунковий документ РРО).

До валютно-обмінних операцій належать:

- ▶ купівля у фізичних осіб–резидентів і нерезидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- ▶ продаж фізичним особам–резидентам готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- ▶ зворотний обмін фізичним особам–нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту;
- ▶ конвертація (обмін) готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави.

Дорожнім чеком є - паперовий розрахунковий документ, що виражений в іноземній валюті та використовується як засіб міжнародних розрахунків неторговельного характеру і є грошовим зобов'язанням чекодавця виплатити зазначену в чеку суму чекодержателю (власнику), підпис якого проставляється в зазначеному місці під час продажу.

Операції з продажу дорожніх чеків за іноземну валюту здійснюються:

- ▶ касою банку (установи) юридичним особам-резидентам та представництвом юридичних осіб-нерезидентів для їх працівників, які від'їжджають за кордон у службове відрядження, за заявою на видачу дорожніх чеків у довільній формі та з оформленням повідомлення про продаж дорожніх чеків;
- ▶ касою банку (установи) фізичним особам з оформленням квитанції про купівлю/продаж дорожніх чеків та повідомлення про продаж дорожніх чеків.

Дорожні чеки сплачуються лише власнику чека, зразок підпису якого є на чеку, після ідентифікації підпису в присутності уповноваженого працівника банку (установи) і тільки в повній сумі, що зазначена в чеку.

Однією з важливих послуг із валютного обслуговування приватних клієнтів є міжнародні перекази коштів фізичних осіб, за допомогою яких здійснюються платежі за неторговельними операціями.

До грошових переказів в іноземній валюті за дорученням та на користь приватних клієнтів належать такі:

- ▶ перекази з оплати праці, стипендій, пенсій, аліментів, матеріальної допомоги, допомоги родичів, виплат і компенсацій;
- ▶ виплати на підставі рішень судових органів;
- ▶ оплата витрат на лікування в медичних закладах іншої держави;
- ▶ оплата витрат на навчання стажування в закладах іншої держави;
- ▶ оплата участі у міжнародних наукових, культурних і спортивних заходах, що

відбуваються на територіях іноземних країн;

- ▶ оплата витрат, пов'язаних із відрядженням за кордон;
- ▶ перекази з оплати авторських гонорарів, премій;
- ▶ перерахування фізичними особами у разі виїзду за кордон на постійне місце проживання тощо.

Здійснення міжнародних переказів коштів фізичних осіб як із використанням поточних рахунків, так і без їх відкриття.

Фізичні особи можуть не використовувати поточний рахунок при здійсненні переказу іноземної валюти за межі України за поточними неторговельними операціями, якщо в один операційний день сума такого переказу (в еквіваленті) не перевищує незначний розмір.

Незначний розмір валютної операції - розмір валютної операції (в еквіваленті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком України на дату здійснення операції), який є меншим за розмір, передбачений статтею 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну за офіційним курсом гривні до іноземних валют і банківських металів 400 тисяч гривень на момент проведення фінансової операції).

5. Торговельні операції банків в іноземній валюті

Поточні торговельні операції - розрахунки за експорт та імпорт товару (уключаючи сплату штрафів, пені, бонусів, відшкодування супутніх витрат у зв'язку із виконанням зовнішньоекономічного договору, відшкодування збитків у зв'язку із невиконанням зовнішньоекономічного договору), включаючи такі розрахунки на території України.

Разом із документарними формами розрахунків велика кількість українських підприємств у своїй діяльності використовує й недокументарні.

Вибір конкретної форми міжнародних розрахунків, за допомогою якої здійснюватимуться платежі за зовнішньоторговельним контрактом, визначається угодою сторін – партнерів по зовнішньоторговельній операції.

В Україні найбільш широко використовуються такі форми міжнародних розрахунків договорами купівлі-продажу

Акредитив – це грошове зобов'язання банку-емітента виконати зобов'язання за дорученням клієнта, який відкриває акредитив, проти належного представлення документів.

Основними учасниками акредитивної операції є:

імпортер - покупець, який звертається до банку із дорученням про відкриття акредитива;

бенефіціар - особа, на користь якої відкривається акредитив (продавець, експортер, якому адресується акредитив і на користь якого буде виконано платіж);

банк–емітент - банк, який за дорученням наказодавця акредитива або від власного імені відкриває акредитив на користь бенефіціара (банк покупця, який відкриває акредитив);

авізуючий банк - банк, який на прохання банку-емітента або іншого банку здійснює авізування бенефіціару, або доручає іншому авізуючому банку здійснити авізування бенефіціару або іншому авізуючому банку (банк продавця, якому доручається повідомити бенефіціара про відкриття на його ім'я акредитива)

Перевагою документарного акредитиву є – наявність належного забезпечення платежу у вигляді зобов'язання банку здійснювати розрахунки за відвантажені товари; швидкість надходження експортної виручки, нерідко навіть ще до прибуття товару в пункт призначення; відсутність потреби у згоді покупця на оплату товару; забезпечення дотримання продавцем строків поставки, передбачених зовнішньоекономічним договором; документальне підтвердження відповідності відвантажених товарів умовам зовнішньоекономічного договору; отримання заставних коштів на підставі товаророзпорядчих документів, які надійшли до банку від продавця.

Основними недоліком акредитивної форми міжнародних розрахунків є те, що вона найбільш складна і дорога. За виконання акредитивних операцій (перевірку документів, авізування, платіж, підтвердження) банки беруть високу комісію, яка складає близько 3 % суми платежу

При поставках товарів і наданні послуг ризику можуть виникнути на різних етапах: від проведення тендеру, придбання сировини, виготовлення товарів до поставки товару, надання послуг і здійснення платежу. В таких ситуаціях, з метою захисту інтересів як продавця, так і покупця, виникає необхідність використання інструменту, який буде забезпечувати та стимулювати виконання контрагентами умов договорів. Ефективним та поширеним інструментом забезпечення будь-яких договірних зобов'язань як у внутрішній, так і у міжнародній торгівлі є **банківська гарантія**.

Гарантія є одним із видів забезпечення виконання зобов'язання. За гарантією банк-гарант гарантує перед кредитором виконання боржником свого зобов'язання.

Гарантія - спосіб забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до якого банк-гарант бере на себе грошове зобов'язання перед бенефіціаром сплатити кошти в разі настання гарантійного випадку. Зобов'язання банку-гаранта перед бенефіціаром не залежить від базових відносин, які забезпечуються такою гарантією (їх припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли посилання на такі базові відносини безпосередньо міститься в тексті гарантії.

Гарантійний випадок - одержання банком-гарантом/ банком-контргарантом вимоги бенефіціара, що становить належне представлення, протягом строку дії або до дати закінчення дії гарантії/**контргарантії**, що свідчить про порушення принципалом базових відносин.

Банківська гарантія не є самою формою розрахунків, а виступає засобом забезпечення зобов'язань між контрагентами. Це дає змогу отримувачу коштів

за зовнішньоекономічними операціями не залежати від платоспроможності відправника Основною метою банківських гарантій є додаткове забезпечення фінансових інтересів учасників зовнішньоторговельного договору.

В гарантійній операції беруть участь щонайменше три сторони:

Принципал (аплікант, наказодавець) - особа, зобов'язання якої за базовими відносинами забезпечуються гарантією;

Банк-гарант - банк, який надає гарантію;

Бенефіціар - особа, на користь якої надається гарантія.

Згідно загальноприйнятої міжнародної банківської практики можуть надаватися:

1. банківські гарантії:

- «прямі» банківські гарантії;
- «непрямі» банківські гарантії;

2. резервні акредитиви:

- непідтверджені резервні акредитиви;
- підтверджені резервні акредитиви.

За «прямою» гарантією принципал звертається до свого обслуговуючого банку, який у якості банка-гаранта надає гарантію на користь місцевого або іноземного бенефіціара. Іноді, через вимоги бенефіціара, норми законодавства або банківську практику певних країн, вимагається надання гарантії банком в країні бенефіціара або банком, який відповідає певним критеріям («міжнародним»; «першокласним»; з рейтингами не нижче інвестиційного рівня тощо).

В таких випадках здійснюється надання «непрямої» банківської гарантії. За «непрямою» гарантією аплікант звертається до свого обслуговуючого банку – банка-контргаранта. Банк-контргарант надає відповідні інструкції (контргарантію) банку-гаранту, який надає гарантію на користь місцевого або іноземного бенефіціара.

В деяких випадках, до участі в наданні «непрямої» гарантії залучаються міжнародні фінансові організації (ЄБРР або МФК), які надають на користь банка-гаранта стенд- бай-акредитив з метою забезпечення виконання зобов'язань банка-контргаранта.

Резервний або стендбай акредитив, так само, як і банківська гарантія, є інструментом забезпечення будь-яких договірних зобов'язань

За сутністю та змістом резервний акредитив є подібним до банківської гарантії.

Принциповою відмінністю резервного акредитива від банківської гарантії полягає в тому, що взаємовідносини за резервним акредитивом підпорядковуються або Уніфікованим правилам та звичаям для документарних акредитивів, або Міжнародній практиці резервних акредитивів, натомість гарантії підпорядковуються або Уніфікованим правилам для гарантій за вимогою, або виключно законодавству певної країни.

Схема надання непідтвердженого резервного акредитива відповідає схемі надання «прямої» гарантії, відповідно схема надання підтвердженого резервного акредитива - схемі надання «непрямої» гарантії.

Документарне інкасо - це банківська операція, за допомогою якої банк за дорученням свого клієнта (експортера) отримує на основі розрахункових документів суму коштів, що йому належить, від платника (імпортера) за відвантажені йому товари чи надані послуги й зараховує ці кошти на рахунок клієнта-експортера в себе в банку. При цьому інкасо являє собою тільки інкасування паперів, і банк не гарантує оплату коштів експортеру за відвантажений товар чи надані послуги. В інкасовій операції банки не несуть відповідальності за небажання платника дотримуватися зазначених в інкасовому дорученні інструкцій, тобто не несуть зобов'язань з оплати документів чи акцепту векселів. Для зменшення ризику несплати при інкасовій формі розрахунків експортер повинен наполягати на наданні покупцем гарантії платежу, яку окремо видає банк. Гарантія в цьому разі повинна бути надана на термін, що перевищує термін сплати документів, і на суму, яка відповідає сумі наданих на інкасо документів.

В операціях з документарного інкасо беруть участь такі сторони:

довіритель - експортер, продавець, який подає до свого банку документи з відповідним інкасовим дорученням та доручає одержати певну суму;

платник - імпортер, покупець, якому надаються інкасові документи;

банк-ремітент - банк довірителя, якому клієнт доручає одержати певну суму та який надсилає документи, відповідно до інкасового доручення, банку у країні покупця;

інкасуєчий банк - банк, що надає документи платнику (банк імпортера або в країні імпортера). Він займається інкасуванням суми платежу або одержанням акцепту векселя, відповідно до розпоряджень інкасового доручення, отриманого від банку-ремітента.

Переваги інкасової форми розрахунків: можливість безпечної доставки товаророзпорядних документів імпортеру; можливість доручити банку здійснення протесту трат у разі відмови імпортера від акцепту або платежу; можливість дострокового, до остаточної оплати товарів покупцем, поповнення оборотних коштів шляхом обліку в банку акцептованих покупцем трат; здійснення оплати товарів тільки проти документів, які засвідчують фактичне виконання експортером своїх зобов'язань із відвантаження товарів; отримання документального підтвердження відповідності відвантажених товарів умовам зовнішньоекономічного договору до здійснення оплати; менш значні витрати, ніж при акредитивній формі розрахунків.

Недоліки інкасової форми розрахунків: має місце ризик експортера, що пов'язано з можливою відмовою імпортера від платежу у випадку погіршення кон'юнктури або фінансового стану платника. Тому умовою інкасової форми розрахунків є довіра експортера до платоспроможності імпортера і його сумлінності; є значний розрив у часі між надходженням валютної виручки за інкасо і відвантаженням товару, особливо у разі тривалого транспортування вантажу.

Банківський переказ - розрахункова банківська операція, яка являє собою доручення комерційного банку своєму банку- кореспонденту сплатити відповідну суму грошей на прохання та за рахунок переказувача іноземному

отримувачу із зазначенням способу відшкодування банку-платнику сплаченої ним суми. Банківські перекази здійснюються у безготівковій формі через посередництво платіжного доручення, яке адресує один банк іншому.

Учасниками такої форми розрахунків є:

- *імпортер* - переказодавець;
- *експортер* - переказоотримувач;
- *банк імпортера* - банк, який прийняв доручення;

банк експортера - банк, який здійснює зарахування суми переказу експортеру

Банківський переказ є найпоширенішою і найризикованішою формою розрахунків, оскільки кошти, які вже зараховані на рахунок отримувача (бенефіціара), неможливо відкликати. Позитивними рисами банківського переказу є швидке здійснення платежу (1–5 банківських днів) та низька вартість операції, негативною – ризик непоставки товару за вже здійсненою оплатою або ситуація навпаки.

Авансовий платіж – це грошова сума чи майнова цінність, передана покупцем продавцю до відвантаження товару в рахунок виконання зобов'язань за контрактом. Аванс може бути наданий у грошовій і товарній формах. Останній передбачає передачу імпортером експортеру сировинних матеріалів чи комплектуючих виробів, необхідних для виготовлення замовленого обладнання. Аванс в грошовій формі передбачає виплату покупцем узгоджених в контракті сум в рахунок платежів за умовами договору до відвантаження товару (надання послуг), а інколи навіть до початку виконання контракту.

В світовій практиці авансові платежі використовуються у випадках: коли продавець не впевнений у платоспроможності покупця; коли політична і (чи) економічна ситуація в країні покупця нестабільна; при поставках дороговартісного обладнання; при поставках товарів стратегічного призначення; при тривалих термінах здійснення контракту.

6. Операції комерційних банків на валютному ринку

Валютний ринок – це система економічних і правових відносин між покупцями, продавцями валюти і країною з приводу купівлі-продажу іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів і цінних паперів у іноземній валюті, а також здійснення кредитно-депозитних та інших операцій з валютою.

На валютному ринку сформувався широкий набір специфічних валютних операцій, використання яких дає можливість суб'єктам ринку вирішувати три групи завдань:

- ▶ забезпечувати потреби в платіжних засобах для погашення своїх зовнішніх зобов'язань;
- ▶ забезпечувати страхування своєї діяльності від валютних ризиків;

▶ одержувати додаткові прибутки від спекулятивних операцій.

До суб'єктів валютного ринку відносяться:

▶ державні установи, основне місце серед яких посідають центральні банки та казначейства окремих країн;

▶ юридичні та фізичні особи, зайняті у різноманітних сферах зовнішньоекономічної діяльності;

▶ комерційні банківські установи, які забезпечують валютне обслуговування зовнішніх зв'язків, особливо брокерські контори;

▶ валютні біржі та валютні відділи товарних та фондових бірж.

Згідно з Законом України «Про валюту і валютні операції» **валютні операції визначаються як операція**, що має хоча б одну з таких ознак:

а) операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;

б) торгівля валютними цінностями;

в) транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.

Валютні цінності - національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

В Україні, суб'єкти ринку мають право здійснювати купівлю-продаж іноземної валюти виключно на національному міжбанківському валютному ринку, а операції з обміну іноземної валюти вони можуть здійснювати як на національному валютному ринку, так і на міжнародному.

Суб'єкти міжбанківського валютного ринку мають право купувати іноземну валюту для власних потреб та за дорученням клієнтів.

Міжбанківський валютний ринок - це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою між суб'єктами ринку. Національний банк надав можливість спрощеного переоформлення ліцензій всім учасникам валютного ринку. Ліцензії на здійснення валютних операцій, видані на підставі Закону України «Про валюту і валютні операції», діють безстроково (раніше генеральні ліцензії на обмін валют видавалися строком до трьох років). На сьогодні на валютному ринку діють 42 учасники, які мають генеральну ліцензію/ ліцензію на здійснення валютних операцій.

Діяльність банків на валютних ринках, що полягає в управлінні активами та пасивами в іноземній валюті, пов'язана з валютними ризиками (одним з елементів ринкового ризику), які виникають у зв'язку з використанням різних валют під час проведення банківських операцій.

Валютна позиція - це співвідношення вимог (балансових і позабалансових) та зобов'язань (балансових і позабалансових) банку в кожній іноземній валюті.

Валютна позиція буває:

1. **закрита** (при рівності вимог і зобов'язань банку позиція вважається закритою);

2. **відкрита** (при нерівності вимог і зобов'язань банків - відкритою) і буває:

– **коротка** (виникає у випадку, якщо обсяг зобов'язань за проданою валютою перевищує обсяг вимог);

– **довга** (має місце, якщо обсяг вимог за купленою валютою перевищує обсяг зобов'язань).

При цьому довга відкрита валютна позиція при розрахунку зазначається зі знаком плюс, а коротка відкрита валютна позиція - зі знаком мінус.

Валютні операції класифікуються за такими критеріями:

1. **За механізмом здійснення операцій:**

▶ операції спот;

▶ форвардні операції;

▶ ф'ючерсні операції;

▶ опціонні операції.

2. **За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти:**

▶ касові, або операції з негайною поставкою;

▶ строкові.

3. **За цільовим призначенням:**

▶ операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;

▶ операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);

▶ операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

4. **За формою здійснення:**

▶ безготівкові;

▶ готівкові.

Конверсійні операції – це угоди агентів валютного ринку за купівлі-продажу (конверсії) певних сум готівкових (безготівкових) грошей однієї країни на валюту іншої країни за погодженим курсом на певну дату.

Метою конверсійних операцій є:

обмін валют при міжнародній торгівлі, здійсненні туризму, інвестицій;

– спекулятивні операції (одержання прибутку від зміни курсу валют);

– хеджування валютних ризиків.

Касові операції полягають у купівлі-продажу валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, згодженим у момент її підписання. Такі угоди можуть передбачати поставку валюти в той же день, на

наступний робочий день, проте найчастіше - на другий робочий день.

Залежно від умов проведення касові валютні операції поділяються:

- валютна операція на умовах «тод» - валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в день укладення договору;

- валютна операція на умовах «том» - валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в перший робочий день після дня укладення договору;

- валютна операція на умовах «спот» - валютна операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції на другий робочий день після дня укладення договору.

Ринок поточних конверсійних «спотових» операцій дає можливість контрагентам здійснювати конвертацію однієї валюти в іншу для оплати реальних угод, пов'язаних з рухом товарів і капіталів між різними країнами (експортно-імпорتنі контракти та інші).

Угоди «спот» можуть укладатися за телефоном, факсом, Інтернет торговим терміналом Рейтер-дилінг або безпосередньо на валютному ринку, а розрахунки здійснюються банківськими переказами електронною поштою. В міжнародній практиці використовують електронну систему «SWIFT» – Товариство міжнародних міжбанківських фінансових комунікацій), членом якої є НБУ і провідні банки України.

Обмінний курс продажу чи купівлі, який використовується для валютних операцій без будь-якої попередньої угоди для здійснення майбутньої конверсії (купівлі / продажу) – називається спот-курсом. Це базовий курс для крос-курсів, курсів форвардних і ф'ючерсних угод, тому що при зміні курсу спот змінюється котирування угод із деривативами.

Для банків та їхніх клієнтів – міжнародних торговців, експортерів та імпортерів дуже важливо знати не тільки курс конвертації валют, а й дату, коли на їх рахунок зарахують валютні гроші.

Здійснюючи будь-яку валютну операцію, слід розрізнити дві дати:

- **дату укладання угоди (дата угоди)** – дата досягнення сторонами угоди домовленості щодо всіх суттєвих умов, передбачених чинним законодавством та міжнародною практикою (назва обмінних валют, курс обміну, сума обмінних коштів, дата валютування, платіжні інструменти) та всіх інших умов, відносно яких згідно із заявою однієї із сторін потрібно досягти домовленості;

- **дату валютування** – дата здійснення поставки коштів на рахунок контрагента згідно з угодою.

Для безготівкових конверсійних операцій датою валютування є календарне число здійснення реального обміну грошових коштів у вигляді отримання купленої валюти та поставки контрагенту угоди проданої валюти.

Для депозитних операцій датою валютування буде дата початку депозиту, тобто дата надходження коштів на банківський рахунок позичальника. Датою закінчення депозиту є дата повернення основної суми на рахунок кредитора. Датою валютування та датами закінчення угоди є тільки робочі дні банку, тобто всі дні за винятком вихідних і святкових днів для даної

валюти.

З розширенням валютних операцій на валютних ринках актуальною ставала потреба в страхуванні ризиків, зв'язаних з курсовими коливаннями. **Система заходів щодо зменшення валютних витрат називається «хеджуванням».** Форварди, опціони, ф'ючерси – служать природними методами короткострокового хеджування. Це закладено в самій двоякій ролі валютних операцій - одержання прибутку і страхування від збитків.

Строкові валютні операції полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочі дні. Ці операції, у свою чергу, підрозділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення: форвардні, ф'ючерсні, опціонні та їх похідні.

Ф'ючерсні операції - це теж різновид строкових операцій, в яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладання угоди (купівлі-продажу ф'ючерсного контракту). Відмінності їх від форвардних операцій зводяться до такого: вони здійснюються тільки на біржах, під їх контролем, а форма і умови контрактів чітко уніфіковані.

Серед особливостей ф'ючерсних угод виділяють:

- ▶ будь-яка сторона ф'ючерсного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту;
- ▶ покупець ф'ючерсного контракту має право продати такий контракт протягом строку його дії іншим особам без погодження умов такого продажу з продавцем контракту;
- ▶ стандартизована форма валютних контрактів зі спеціально обумовленою сумою валюти та стандартизованими датами валютування;
- ▶ правила випуску та обігу валютних деривативів поширюються також на ф'ючерсні валютні контракти;
- ▶ торгівля ф'ючерсами здійснюється тільки на біржовому ринку.

Опціонні операції - це різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установлений строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом. Така угода називається опціон.

Розрізняють два види опціонів:

1. Опціон колл (*call*) – контракт, що надає покупцеві право купити стандартну кількість базового активу; продавець опціону зобов'язаний продати цей актив (за ціною, визначеною в момент здійснення угоди). Тобто тут можливі дві операції купівлі/продажу: - придбання опціону Call; - придбання базового активу у продавця опціону згідно з його умовами. Друга операція не обов'язкова (здійснюється за бажанням покупця опціону).

2. Опціон пут (*Put*) – контракт, що надає покупцеві опціону право продати стандартну кількість базового активу; продавець – зобов'язаний

купити актив за встановленою в момент здійснення угоди ціною. Тут також можливі дві операції купівлі/продажу:

- придбання опціону Put;
- продаж базового активу продавцеві опціону (не обов'язкова операція, а здійснюється за бажанням покупця опціону). Таким чином, покупець опціону може набувати права купівлі (call) та права продажу (put) базового активу.

На сьогодні банки в Україні можуть пропонувати клієнтам хеджувати валютні ризики через купівлю або продаж валюти на форварді. Таким чином курс фіксується на одному рівні на будь-який період за домовленістю банку та клієнта.

Існують і більш оптимальні механізми хеджування з використанням опціонів та стратегій їх комбінації, але їх використання в Україні *наразі не практикується*.

Форвардні операції - це різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступною передачею валюти в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладання контракту.

Форвардний договір – стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) іноземну валюту/ банківські метали у визначений час та на визначених умовах у майбутньому з фіксацією цін такого продажу під час укладення такого договору.

На валютному ринку найбільш розповсюджені два види форвардних валютних угод:

- звичайні форвардні угоди, які також носять назву форварди «аутрайт» (*forward outright*) - це укладена сьогодні валютна угода на купівлю однієї валюти за іншу за узгодженим сьогодні курсом з поставкою на певну дату в майбутньому. До цієї дати обмін грошовими коштами не здійснюється. Форвард «аутрайт» являє собою незворотню позабіржову угоду, обов'язкову для виконання. Звичайно такими угодами користуються учасники зовнішньоекономічної діяльності - експортери й імпортери з метою захисту від валютного ризику;

- валютні операції на умовах «своп» (*currency swap*)
- валютні операції за договором, умови якого передбачають купівлю (продаж, обмін) іноземної валюти/банківських металів зі зворотним її/їх продажем (купівлею, обміном) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій під час укладення договору.

У форвардних договорах строки передачі валюти звичайно визначаються в 1, 2, 3, 6 та 12 місяців. При їх підписанні ніякі аванси, задатки тощо не допускаються.

Форвардний курс складається з курсу спот і надбавок або знижок, зв'язаних з різницею в банківських процентних ставках у країнах, у валютах яких здійснюється операція.

Форвардна ціна - це ціна купівлі/продажу валюти через деякий час, яка визначається як курс спот помножений на співвідношення процентних ставок двох валют:

Форвардний курс (річний) = курс СПОТ × (1 + %грн / 1 + % дол)

Розрахунки здійснюються на дату закінчення форвардного контракту.

На момент укладання потрібне лише *форвардне покриття* – страховий депозит на випадок невиконання клієнтом своїх зобов'язань. Це предмет домовленості між банком та клієнтом (банки можуть пропонувати і кредит для такого покриття).

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [4, 7, 10, 24]

Інформаційні ресурси: [2, 7, 10, 11]

ТЕМА 11. ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

План

1. Діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів
2. Емісійні операції банків
3. Інвестиційні операції банків з цінними паперами
4. Посередницька діяльність банків на фондовому ринку
6. Організація безготівкових розрахунків із використанням платіжних карток та ризику їх застосування

Ключові слова: цінні папери, пайові цінні папери, боргові цінні папери, іпотечні цінні папери, приватизаційні цінні папери, похідні цінні папери, товаророзпорядчі цінні папери, акція, облігація, казначейське зобов'язання, інвестиційний сертифікат, вексель, нормативи інвестування, дилер, брокер, андеррайтинг.

1. Діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) - сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Учасники фондового ринку - емітенти (у тому числі іноземні) або особи, що видали неемісійні цінні папери, інвестори в цінні папери, інституційні інвестори, професійні учасники фондового ринку, об'єднання професійних учасників фондового ринку, у тому числі саморегулювні організації професійних учасників фондового ринку.

Цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за

таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

Цінні папери за формою існування поділяються на бездокументарні цінні папери та документарні цінні папери.

Бездокументарним цінним папером є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів.

Документарним цінним папером є паперовий або електронний документ, оформлений у визначеній законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити.

Цінні папери за формою випуску можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні.

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в документарній формі, належать:

- пред'явникові цінного папера (цінний папір на пред'явника);
- особі, зазначеній в цінному папері (іменний цінний папір);
- особі, зазначеній в цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір).

Ордерні цінні папери можуть існувати виключно в документарній формі.

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існують в бездокументарній формі, належать власникові рахунка в цінних паперах, відкритого в депозитарній установі, у разі зарахування цінних паперів на депозит нотаріуса - відповідному кредиторіві.

Іменні емісійні цінні папери існують виключно в бездокументарній формі.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) **пайові цінні папери**, які засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/ або активах емітента (у тому числі активах, які знаходяться в управлінні емітента) та надають власнику зазначених цінних паперів (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом цінних паперів або рішенням про емісію цінних паперів. До пайових цінних паперів відносяться:

- а) акції;
- б) інвестиційні сертифікати; в) сертифікати ФОН;
- г) акції корпоративного інвестиційного фонду.

2) **боргові цінні папери** - цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів відносяться:

- а) облігації підприємств;
- б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик;
- г) казначейські зобов'язання України; г) ощадні (депозитні) сертифікати;
- д) векселі;

е) облігації міжнародних фінансових організацій;
є) облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
3) **іпотечні цінні папери** - цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносяться:

- а) іпотечні облігації;
- б) заставні;

4) **приватизаційні цінні папери** - цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** - цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

б) **товаророзпорядчі цінні папери** - цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Розглянемо докладніше види цінних паперів.

Акція - іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Емітентом акцій є тільки акціонерне товариство. Акції існують виключно в бездокументарній формі. Акціонерне товариство розміщує акції двох типів - прості та привілейовані.

Прості акції надають їх власникам право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, на участь в управлінні акціонерним товариством, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації та інші права, передбачені законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Прості акції надають їх власникам однакові права.

Привілейовані акції надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законом, який регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником коштів, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом або рішенням про емісію

цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення) строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення).

Облігації можуть існувати виключно в бездокументарній формі. Емітент, у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може здійснювати емісію відсоткових, цільових та дисконтних облігацій.

Відсоткові облігації - облігації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів або за якими відсоткова ставка дорівнює нулю.

Цільові облігації - облігації, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг відповідно до вимог, встановлених проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення), а також шляхом сплати коштів власнику таких облігацій у випадках та порядку, передбачених проспектом або рішенням про емісію цінних паперів, облігацій (для державних облігацій України - умовами їх розміщення).

Дисконтні облігації - облігації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облігації, яка виплачується власнику облігації під час її погашення становить доход (дисконт) за облігацією.

Емітент може розміщувати іменні облігації та облігації на пред'явника.

Не допускається розміщення облігацій підприємств для формування і поповнення статутного капіталу емітента, а також покриття збитків від господарської діяльності шляхом зарахування доходу від продажу облігацій як результату поточної господарської діяльності.

Юридична особа має право розміщувати відсоткові та/або дисконтні облігації на суму, яка не перевищує трикратного розміру власного капіталу або розміру забезпечення, що надається їй з цією метою третіми особами.

Конвертовані облігації підприємств - облігації, емісія яких здійснюється акціонерним товариством та передбачає зобов'язання емітента з виплати доходів, погашення облігацій шляхом конвертації таких облігацій на відповідну кількість акцій цього емітента або шляхом виплати номінальної вартості такої облігації за вибором власника такої облігації у порядку, передбаченому проспектом або рішенням про емісію цінних паперів.

Емітент конвертованих облігацій підприємств може здійснювати емісію виключно іменних облігацій.

Казначейське зобов'язання України - державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України у сукупності з емісією

державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Емісія казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Погашення та сплата доходу за казначейськими зобов'язаннями України гарантується доходами Державного бюджету України. Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну бюджетну політику у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом, за дорученням Кабінету Міністрів України. Казначейські зобов'язання України можуть бути іменними або на пред'явника. Казначейські зобов'язання України розміщуються у документарній або бездокументарній формі.

Інвестиційний сертифікат - цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді.

Емітентом інвестиційних сертифікатів виступає інвестиційний фонд, інвестиційна компанія або компанія з управління активами пайового інвестиційного фонду.

Ощадний (депозитний) сертифікат - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав. **Ощадний (депозитний) сертифікат** є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під відсотки, передбачені умовами його видачі). Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника та існують виключно у документарній формі.

Вексель - цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно у документарній формі.

Особливості емісії (видачі), обігу та обліку заставних, іпотечних сертифікатів, іпотечних облігацій, сертифікатів ФОН, приватизаційних, похідних, товаророзпорядчих цінних паперів та порядок розкриття інформації щодо них визначаються законодавством.

Професійна діяльність на фондовому ринку - діяльність акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав на цінні папери та прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає вимогам, установленим до такої діяльності та законодавством.

На фондовому ринку здійснюються такі види професійної діяльності:

- діяльність з торгівлі цінними паперами;
- діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
- депозитарна діяльність;
- діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку; клірингова діяльність;
- діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів;
- діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю.

Професійна діяльність на фондовому ринку здійснюється виключно на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (крім професійної діяльності Центрального депозитарію цінних паперів та депозитарної діяльності Національного банку України). Перелік документів, необхідних для отримання ліцензії, порядок її видачі та анулювання встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку провадиться торговцями цінними паперами, які створюються у формі господарського товариства та для яких операції з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами є виключним видом діяльності, крім випадків, передбачених цим Законом, а також банками.

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає:

- брокерську діяльність;
- дилерську діяльність;
- андеррайтинг;
- діяльність з управління цінними паперами.

2.Емісійні операції банків

Емісійна діяльність банків полягає у випуску власних цінних паперів з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій, фінансування певних програм чи напрямів діяльності.

Емісійна політика являє собою частину загальної фінансової стратегії банку, яка включає організаційні, інформаційні, консультаційні та інші процедури і полягає у виборі та реалізації найефективніших шляхів розширення обсягу активних операцій через випуск власних цінних паперів.

Метою емісійних операцій банку є:

– залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск пайових цінних паперів – акцій (інструментів власності);

– залучення ресурсів для проведення активних банківських операцій, фінансування визначених програм або напрямків діяльності. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск боргових цінних паперів – облігацій, ощадних

(депозитних) сертифікатів, іпотечних облігацій (інструментів позики);

– хеджування ризиків операцій з цінними паперами. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск похідних цінних паперів (деривативів) – ф'ючерсів, опціонів і т.п. (інструментів строкових угод).

Банк здійснює емісію власних цінних паперів відповідно до Законів України «Про акціонерні товариства», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Емісія цінних паперів - сукупність дій емітента, що спрямовані на реєстрацію випуску цінних паперів у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку, їх розміщення серед інвесторів в цінні папери та здійснюються в послідовності, встановленій чиним законодавством.

Випуск цінних паперів - сукупність певного виду емісійних цінних паперів одного емітента, однієї номінальної вартості, які мають однакову форму випуску і міжнародний ідентифікаційний номер, та забезпечують їх власникам однакові права незалежно від часу придбання і способу їх емісії.

Оферент цінних паперів - фізична або юридична особа, яка є власником цінних паперів та здійснює публічну пропозицію на умовах публічного договору продажу таких цінних паперів.

Емісійні операції банків на ринку цінних паперів можна класифікувати залежно від виду цінних паперів, що випускаються в обіг:

- операції з випуску пайових цінних паперів (акцій);
- операції з випуску боргових зобов'язань (облігацій, ощадних (депозитних) сертифікатів, векселів);
- операції з випуску похідних цінних паперів.

Випуск акцій здійснюється в обсязі статутного капіталу банку, додатковий випуск можливий тоді, коли всі раніше випущені акції повністю оплачені за вартістю, не нижчою за номінальну. Банк може приступити до здійснення емісії цінних паперів з моменту видачі дозволу Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Акціонерне товариство - господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій.

Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства.

Публічне акціонерне товариство - акціонерне товариство, щодо акцій якого здійснено публічну пропозицію та/або акції якого допущені до торгів на фондовій біржі в частині включення до біржового реєстру.

Публічне акціонерне товариство може бути створено виключно шляхом зміни типу акціонерного товариства з приватного на публічне або шляхом перетворення з іншого господарського товариства.

Емісія цінних паперів здійснюється за такими етапами:

- 1) прийняття рішення про емісію цінних паперів органом (особою) емітента, уповноваженим приймати таке рішення;
- 2) укладення у разі потреби договору з андеррайтером;
- 3) подання до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку заяви, рішення про емісію цінних паперів і всіх необхідних документів для реєстрації випуску цінних паперів;
- 4) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску цінних паперів та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів;
- 5) укладення з Центральним депозитарієм цінних паперів або з Національним банком України договору про обслуговування випусків цінних паперів (за відсутності такого договору);
- 6) присвоєння цінним паперам міжнародного ідентифікаційного номера;
- 7) реалізація акціонерами свого переважного права на придбання акцій додаткової емісії у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- 8) розміщення цінних паперів;
- 9) затвердження результатів емісії цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення;
- 10) внесення до статуту акціонерного товариства змін, пов'язаних із збільшенням статутного капіталу товариства, з урахуванням результатів емісії акцій;
- 11) реєстрація змін до статуту акціонерного товариства в органах державної реєстрації;
- 12) подання до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку заяви і всіх необхідних документів для реєстрації звіту про результати емісії цінних паперів;
- 13) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії цінних паперів та видача свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів.

Облігації можуть існувати виключно у бездокументарній формі. Емітент може здійснювати емісію звичайних (незабезпечених) та забезпечених облігацій.

Облігації можуть вважатися забезпеченими, якщо:

- емітентом укладаються відповідні договори поруки щодо забезпечення виконання зобов'язання стосовно погашення основної суми боргу/погашення основної суми боргу та виплати доходу за облігаціями;
- емітенту видається гарантія щодо погашення основної суми боргу/погашення основної суми боргу та виплати доходу за облігаціями;
- емітентом укладаються відповідні договори застави щодо забезпечення виконання зобов'язання стосовно погашення основної суми боргу/погашення основної суми боргу та виплати доходу за облігаціями.

Емітент повинен враховувати, що розмір забезпечення, отриманого від поручителя(ів), гаранта(ів), з урахуванням раніше наданих ним порук та/або

гарантій не має перевищувати розміру власного капіталу такого(их) поручителя(ів), гаранта(ів).

У разі емісії облігацій їх розміщення здійснюється серед заздалегідь визначеного кола осіб.

У процесі емісії облігацій може здійснюватись публічна пропозиція.

Залучення коштів шляхом емісії облігацій має для банку певні переваги порівняно:

1. з емісією акцій:

– проценти, які банки виплачують за зобов'язаннями, вираховуються з прибутку;

– боргові зобов'язання не надають їх власникам права голосу на зборах акціонерів;

2. з міжбанківським кредитом або залученням депозитів:

– ціна коштів, залучених у такий спосіб, значно менша;

– проценти за зобов'язаннями є фіксованими (вони зазначаються в умовах випуску), що при інфляції становить для банку-емітента значну вигоду;

– термін погашення облігації, як правило, вимірюється роками, тобто значно переважає строки за міжбанківськими кредитами або залученими депозитами;

– банк-емітент може не повертати кошти власникам облігацій, якщо останні по закінченні строку обігу будуть конвертовані в акції банку.

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника та існують виключно у документарній формі. В ощадному (депозитному) сертифікаті зазначаються вид цінного паперу, найменування і місцезнаходження банку, що випустив сертифікат, серія і номер сертифіката, дата випуску, сума депозиту, процентна ставка, строк отримання вкладу, підпис керівника банку або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою банку.

Доход за ощадними (депозитними) сертифікатами виплачується під час пред'явлення їх для оплати в банк, що розмістив ці сертифікати.

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть випускатися за ініціативою банку:

– одноразово або серіями;

– іменними або на пред'явника;

– на строк.

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути номіновані як у національній валюті, так і в іноземній валюті.

Випуск та розміщення банками ощадних (депозитних) сертифікатів, номінованих у банківських металах, не дозволяється.

Емітентами ощадних (депозитних) сертифікатів можуть бути лише банки - юридичні особи.

У структурі пасивів і зобов'язань банків цінні папери власного боргу мають незначну питому вагу.

Для банку депозитні (ощадні) сертифікати є привабливим інструментом, оскільки їх емісія йому дозволяє гнучко управляти процесом залучення коштів та самостійно визначати номінал, обсяг, тривалість обертання та порядок їх

емісії.

Ефективність залучення ресурсів за допомогою видачі ощадних (депозитних) сертифікатів тісно пов'язана з перевагами та вадами їх як інструмента мобілізації коштів. Залучення банками ресурсів за допомогою ощадних сертифікатів має низку суттєвих переваг над строковими вкладами, оформленими депозитними договорами:

1) ощадні (депозитні) сертифікати органічно поєднують у собі властивості вкладу та цінного паперу. З одного боку, вони приносять вкладникові дохід, а з іншого – можуть використовуватись як платіжний засіб і обертатися на вторинному ринку цінних паперів.

2) завдяки обігу на вторинному ринку цінних паперів ощадні сертифікати у разі потреби можуть бути достроково продані власником іншій особі з одержанням деякого прибутку чи з можливістю уникнути втрат, яких неможливо уникнути за дострокового розірвання депозитного договору.

3) реалізація власниками ощадних (депозитних) сертифікатів на вторинному ринку не призводить до вилучення коштів, тобто втрати банком частини своїх ресурсів, тоді як дострокове розірвання депозитного договору означає для банку втрату частини його ресурсів. Більш того, використання сертифікатів сприяє банкам за інших рівних умов залучити значні суми грошових коштів та на триваліші терміни, ніж коли б вкладники погодилися тримати кошти у формі звичайного строкового депозиту.

4) використання ощадних сертифікатів, особливо на пред'явника, значно полегшує одержання фізичними особами основної суми вкладу і процентів.

5) ощадні (депозитні) сертифікати можуть слугувати способом забезпечення виконання зобов'язань перед кредитором. Це є доцільним з огляду на простоту передавання сертифікатів (особливо на пред'явника) та оперативність одержання коштів.

Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно у документарній формі. Забороняється використовувати векселі як внесок до статутного фонду господарського товариства.

Видавати переказні і прості векселі можна лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги, за виключенням фінансових банківських векселів, векселів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та фінансових казначейських векселів.

На момент видачі переказного векселя особа, зазначена у векселі як трасат, або векседавець простого векселя повинні мати перед трасантом та/або особою, якій чи за наказом якої повинен бути здійснений платіж, зобов'язання, сума якого має бути не меншою, ніж сума платежу за векселем.

Фінансовий банківський вексель - цінний папір, що посвідчує безумовне зобов'язання банківської установи сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя. Особливості видачі, обігу, обліку, сплати та стягнення за фінансовими банківськими векселями визначаються Національним банком України за погодженням з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Публічна пропозиція цінних паперів - пропозиція (оферта), звернена

до невизначеного кола осіб, про придбання цінних паперів за ціною та на умовах, визначених такою пропозицією, що здійснюється з урахуванням вимог, встановлених законодавством.

Публічна пропозиція повинна містити умови та порядок придбання цінних паперів, щодо яких здійснюється така публічна пропозиція, строк дії такої пропозиції та відповідати вимогам, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Публічна пропозиція може здійснюватися:

- 1) емітентом у процесі емісії цінних паперів;
- 2) емітентом щодо викуплених цінних паперів;
- 3) оферентом щодо продажу належних йому цінних паперів.

Метою емісійної політики комерційного банку є визначення стратегічних пріоритетів при організації роботи банку як емітента на ринку цінних паперів. Успішна реалізація даної політики покликана забезпечити вирішення наступних завдань:

- послідовне збільшення власного капіталу як чинника, що визначає ринкові можливості, а також загальний імідж банку;
- збільшення об'ємів засобів, залучених на умовах, що забезпечують можливість їх подальшого рентабельного розміщення.

Емісійна політика являє собою частину загальної фінансової стратегії банку, яка включає організаційні, інформаційні, консультаційні та інші процедури і полягає у виборі та реалізації найефективніших шляхів розширення обсягу активних операцій через випуск власних цінних паперів.

3. Інвестиційні операції банків з цінними паперами

Інвестиційна діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів передбачає вкладення інвестиційних ресурсів в цінні папери для формування їх портфеля. Інвестиційні можливості банків визначаються обсягом сформованого ними інвестиційного потенціалу, який залежить від величини банківських пасивів.

Інвестиційні операції – це активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені.

Основними цілями банківських інвестицій є:

- отримання доходу;
- диверсифікація активних операцій;
- розширення джерел отримання додаткових доходів;
- збереження капіталу і забезпечення його приросту на основі росту курсової вартості ЦП;
- регулювання та забезпечення ліквідності банку.

Цілі, що переслідує банк здійснюючи інвестиційну діяльність, реалізуються через вироблення інвестиційної політики. При її виробленні банки керуються традиційними критеріями: ліквідність, дохідність, ризик та величина

банківських процентних ставок.

Інвестиційна політика банків – це сукупність заходів організації і управління інвестиційною діяльністю, які спрямовані на забезпечення оптимальних обсягів, структури та прибутковості інвестиційних активів.

Важливим елементом інвестиційної політики банків є інвестиційна стратегія та інвестиційна тактика. Інвестиційна стратегія банку є вихідним пунктом процесу управління і регулювання інвестиційною діяльністю і означає розробку довгострокових цілей інвестиційної діяльності та методів їх досягнення.

Інвестиційна тактика банку – це розроблення оперативних, поточних або короткострокових цілей інвестиційної діяльності та методів їх досягнення. Можна сказати, що інвестиційна тактика – це інвестиційна стратегія, деталізована до поточного часового періоду діяльності.

Прийнято розрізняти два **основні види інвестиційної політики** банків:

– **агресивну**: надається перевага ЦП із великим ступенем ризику, проте із значною потенційною дохідністю (акції);

– **консервативну**: значну частину інвестицій займають вклади в облігації та інші короткострокові боргові зобов'язання, що призводить до зменшення ризику, підвищення ліквідності, проте до зменшення дохідності.

Основними видами інвестиційних операцій банку є:

– арбітражна дилерська – виконання угод купівлі-продажу цінних паперів від свого імені та за свій рахунок шляхом виставлення власних цін купівлі-продажу із зобов'язанням їх купівлі та (або) продажу за заявленими цінами;

– купівля акцій з метою утримання їх у своєму розпорядженні терміном більше ніж 1 рік.

Здійснюючи інвестиційні операції, банк формує портфелі цінних паперів різних видів.

Національний банк здійснює контроль за інвестиціями банку з придбання банком корпоративних прав (акцій, паїв, часток) в обмін на кошти або майно з метою отримання доходу/прибутку або права на участь в управлінні юридичною особою, у тому числі за прямими інвестиціями.

Прямі інвестиції банків - це внесення банками власних коштів або майна до статутного капіталу юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, паї, частки), емітовані такою юридичною особою.

Банк здійснює інвестицію на підставі письмового дозволу Національного банку:

а) у фінансову установу в обсязі більше 1 відсотка статутного капіталу банку;

б) в юридичну особу в обсязі 20 і більше відсотків її статутного капіталу та/або голосів (крім інвестицій у фінансову установу в обсязі менше 1 відсотка статутного капіталу банку).

Національний банк приймає рішення про відмову банку в наданні письмового дозволу на здійснення інвестиції, якщо дійде висновку, що зазначена операція матиме негативний вплив на фінансовий стан банку та/або створюватиме загрозу безпеці коштів вкладників та інших кредиторів банку.

Нормативи інвестування (*investment caps*) – економічні нормативи, що встановлюються Національним банком України з метою забезпечення контролю за інвестиційною діяльністю банків, у т. ч. за прямими інвестиціями. До таких нормативів належать Н11 та Н12.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи. Норматив інвестування Н11 визначається як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою, до статутного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н11 не має перевищувати 15 відсотків.

Норматив загальної суми інвестування (Н12) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного зі здійсненням банком інвестиційної діяльності. Норматив Н12 визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи, до статутного капіталу банку.

Нормативне значення нормативу Н12 не повинно перевищувати 60%.

Банківський портфель цінних паперів - це сукупність усіх придбаних (отриманих) банком цінних паперів, право на власність, користування та розпорядження якими належить банку та які згруповані за типами і призначенням.

Метою формування банками портфеля цінних паперів є досягнення однієї з таких цілей як підтримання ліквідності, збільшення прибутковості, диверсифікація та сек'юритизація активів, зниження ризиковості активних операцій банку.

Залежно від мети, характеристики цінного паперу та строків зберігання в портфелі банку цінні папери класифікуються таким чином:

- ▶ торговий портфель цінних паперів;
- ▶ портфель цінних паперів на продаж;
- ▶ портфель цінних паперів, що утримуються до погашення;
- ▶ інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.

Торговий портфель банку – боргові цінні папери й акції, придбані банком з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань ринкової ціни. Цінні папери в цьому портфелі обліковуються винятково за справедливою вартістю.

Портфель на продаж – боргові цінні папери з фіксованою датою погашення, які банк не має наміру тримати до дати їхнього погашення; цінні папери, які банк готовий продати у зв'язку зі зміною ринкових відсоткових ставок, потреб ліквідності, наявності альтернативних інвестицій; акції та боргові цінні папери, за якими неможливо достовірно визначити справедливую вартість; фінансові інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, які придбані й утримуються винятково для продажу протягом 12 місяців з дати придбання.

Портфель до погашення вміщує боргові цінні папери, щодо яких банк має намір і здатність утримувати до строку їхнього погашення.

У разі прийняття рішення про продаж цінних паперів з портфеля до погашення банк повинен перевести такі цінні папери у портфель на продаж та здійснювати реалізацію цінних паперів з портфеля на продаж.

Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії – вкладення у пайові цінні папери, на основі яких банк має не менше, ніж 20% (вкладення в асоційовані компанії) або не менше, ніж 50% (вкладення в дочірні компанії) голосів об'єкта інвестування, і ці інструменти будуть утримуватись у портфелі цінних паперів банку більше від 1-го року.

У випадку зміни намірів щодо придбання і утримання цінних паперів, або їх ліквідності, дохідності, ринку, погіршення фінансового стану емітента, цінні папери можуть переводитися з одного портфеля до іншого.

Цінні папери з торгового портфеля можуть бути переведені до портфеля на продаж у разі зміни намірів та здатності банку утримувати боргові цінні папери для отримання прибутків від короткотермінових коливань їх ринкової ціни. Крім того, цінні папери з торгового портфеля на продаж, якщо неможливо достовірно визначити справедливую вартість таких цінних паперів.

Цінні папери з портфеля цінних паперів на продаж переводяться до торгового портфеля, якщо банк приймає рішення про отримання прибутку від короткотермінових коливань ринкових цін або дилерської маржі. Також за рішенням банку цінні папери з портфеля на продаж можуть бути переведені до портфеля до погашення.

Переведення цінних паперів з портфеля до погашення до портфеля на продаж можливе у тому разі, коли менеджмент банку має сумніви щодо доцільності утримання цінних паперів до настання строків погашення у зв'язку з:

- погіршенням кредитоспроможності емітента;
- зміною податкового законодавства;
- об'єднанням або ліквідацією банку;
- зміною законодавства та регулятивних вимог;
- зміною вимог до капіталу;
- підвищенням ризику цінних паперів.

Тип портфеля цінних паперів банку визначає його інвестиційну характеристику, яка базується на відношенні доходу і ризику. Важливою ознакою при класифікуванні типа портфеля є те, яким чином та за рахунок якого джерела цей дохід отримано: за рахунок зростання курсової вартості або за рахунок поточних виплат - дивідендів, процентів.

Узагальнюючи існуючі підходи до співвідношення ліквідності, дохідності і ризику доцільно виділити такі типи портфелів цінних паперів:

1. Портфель зростання, метою якого є приріст капіталу інвесторів. Він формується з цінних паперів, курсова вартість яких зростає.

2. Портфель доходу, який спрямований на одержання високих поточних процентних і дивідендних доходів при мінімальному ступеню ризику. Цей тип портфелю орієнтується на отримання високого поточного доходу –

процентних та дивідендних виплат. Портфель доходу складається в основному з цінних паперів, які характеризуються помірним ростом курсової вартості та високими дивідендами, облігацій та інших цінних паперів, інвестиційною характеристикою яких являються високі поточні виплати.

3. Збалансований портфель, який спрямований на досягнення декількох цілей, таких як одержання доходу, підтримка ліквідності, обмеження ризику і який складається частково з об'єктів інвестицій із швидко зростаючою ринковою ціною, частково із високодохідних цінних паперів.

4. Портфель ризикового капіталу - складається із цінних паперів компаній агресивного типу і має не меті одержання надприбутків за рахунок придбання цінних паперів, які недооцінені на ринку.

Змішаний портфель, який об'єднує різні за характеристиками цінні папери з врахуванням як зростання, так і доходу інвестованого капіталу. Формування даного типу портфеля здійснюється для уникнення можливих втрат на фондовому ринку як від зниження курсової вартості, так і від низьких дивідендних та процентних виплат. Одна частина фінансових активів, яка входить до даного портфеля, приносить власнику ріст капітальної вартості, а друга доход. Втрата однієї частини може компенсуватися іншою.

5. Спеціалізований портфель, в якому інвестиції в цінні папери об'єднуються не за загальним цільовим критерієм, а за частковими критеріями, такими як галузева чи територіальна належність, вид ризику тощо.

Основними етапами інвестиційної діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів є:

1. Розробка інвестиційної політики банку.
2. Аналіз цінних паперів.
3. Формування банківського портфеля цінних паперів.
4. Моніторинг портфеля цінних паперів.
5. Формування резервів на відшкодування можливих збитків за операціями з цінними паперами.
6. Оцінка ефективності портфеля цінних паперів.

Першим етапом при вкладенні коштів у цінні папери є розробка інвестиційної політики, яка поєднує принципи та положення, що визначають концептуальні засади діяльності банківської установи на фондовому ринку.

Основними положеннями інвестиційної політики банку мають бути:

- 1) цілі інвестування та їхнє узгодження зі стратегічною метою діяльності банківської установи;
- 2) визначення періоду, на який розробляється ця політика;
- 3) обмеження регуляторних органів;
- 4) власні застереження щодо розміщення коштів у цінні папери;
- 5) податкові пільги;
- 6) визначення бази для порівняння ефективності вкладень.

Основна мета банківського інвестування – забезпечити дохідність, яка буде вища, ніж витрати, пов'язані з обслуговуванням залучених коштів. На її основі менеджмент розробляє конкретні завдання, серед яких: збереження коштів; зростання капіталу; дохідність; ліквідність; мінімізація ризику.

Одночасно всі ці завдання вирішити неможливо, оскільки не існує «ідеальної» інвестиції, а тому акцентується увага на одному з цих напрямків. Збереження коштів – це забезпечення захисту від інфляційних змін. Зростання капіталу передбачає орієнтацію на ті цінні папери, які мають потенціал для зростання курсової вартості.

Ліквідність – це можливість продажу фінансового інструменту в будь-який момент за сприятливими цінами. Дохідність – це придбання цінних паперів з метою отримання дивідендів за акціями та відсотків за борговими цінними паперами.

Мінімізація ризику – купівля цінних паперів з низькою волатильністю з метою зменшення загального розміру ризику для банку. Серед усіх перелічених завдань банківська установа має вибрати пріоритетне.

Іншим важливим елементом політики банку щодо інвестування є розрахунок планового горизонту, тобто періоду, протягом якого буде здійснюватись реалізація визначених цілей. Наступний етап – це встановлення обмежень регуляторних органів щодо операцій з цінними паперами. Банк також встановлює власні застереження щодо інвестицій, тобто визначає певний граничний відсоток вкладення коштів в інструменти одного емітента, відсоток вкладень у певну галузь, у певний тип цінних паперів.

Українські банки можуть (без письмового дозволу НБУ) інвестувати кошти в цінні папери з нефіксованим прибутком будь-якої юридичної особи в розмірі, що становить не більше, ніж 5% регулятивного капіталу банку; юридична особа, в яку здійснюється інвестиція, веде винятково діяльність з надання фінансових послуг; регулятивний капітал банку повністю відповідає вимогам, встановленим НБУ. Решту обмежень банківські установи визначають самостійно, виходячи з власних цілей.

Останнім елементом, що входять до інвестиційної декларації банку, є визначення бази для порівняння ефективності вкладень. У переважній більшості країн – це забезпечення дохідності, що на декілька відсотків перевищує дохідність певного фондового індексу. Крім цього, банк може використати рівень дохідності інвестицій як певну величину, яка перевищує вартість залучення коштів, що в українській практиці при слабкому розвитку інформаційної бази є більш прийнятним.

Всі перелічені складові інвестиційної політики банку мають бути затверджені у вигляді внутрішнього положення (Меморандуму інвестиційної політики) та стати першочерговим орієнтиром при здійсненні операцій на ринку цінних паперів.

2. Наступною складовою інвестиційного менеджменту є проведення фінансового аналізу для визначення об'єктів вкладення грошових ресурсів. Традиційно передбачається використання фундаментального або технічного аналізу.

Фундаментальний аналіз полягає у визначенні дійсної вартості цінних паперів на основі аналізу фінансово- господарської діяльності емітента.

З допомогою макроекономічного аналізу банківська установа здійснює відстеження, оцінювання та критичний аналіз основних економічних

індикаторів і визначає їхній вплив на стан ринку цінних паперів. Саме макроекономічний аналіз дає змогу банку визначити, який сегмент фінансового ринку (фондовий, валютний, кредитний) на цей момент є найбільш дохідним та привабливим для вкладення коштів. Для визначення привабливості певного сегмента фінансового ринку банкам доцільно простежувати динаміку зміни дохідності від вкладення коштів у певний інструмент (валюту, цінні папери, надання кредиту), здійснювати їхнє порівняння і прогнозування.

Галузевий аналіз допомагає банкам більш повно визначити економічну ситуацію в країні та напрямки інвестиційних вкладень. Цей тип дослідження дає змогу банківським установам скоротити відбір кількості цінних паперів, що буде аналізуватися, на основі встановлення найбільш інвестиційно привабливих галузей. Для здійснення галузевого аналізу необхідно провести вивчення динаміки та структури основних видів економічної діяльності.

Проведення всебічного галузевого аналізу потребує великих затрат як для пошуку інформації, так і для її обробки та констатації результатів. Тому банківським аналітикам доцільно зіставити витрати на аналіз і вигоду, яку можна отримати в майбутньому. На основі отриманих даних про найбільш привабливі галузі для здійснення інвестицій банківська установа здійснює оцінювання підприємств, які представляють ці галузі економіки, та цінних паперів, емітованих ними.

Банківській установі слід розробити і затвердити внутрішньобанківське положення про порядок та систему оцінювання емітентів. НБУ зобов'язує використовувати для оцінювання підприємств-емітентів цінних паперів ті самі показники, що і при оцінюванні позичальників при наданні кредитів, відповідно до Положення НБУ про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків.

Для визначення інвестиційної привабливості підприємств банк здійснює ретроспективний аналіз даних, порівняння їх з найкращими, найгіршими і середніми показниками в галузі.

Банк повинен розраховувати також показники, що стосуються оцінювання фінансових інструментів емітентів, особливо якщо цінні папери котируються на фондових біржах. Це дасть змогу банківській установі порівнювати дохідність цінних паперів з доходами від кредитування та інших операцій, а також допоможе відібрати ті цінні папери, які недооцінені на ринку.

При вкладенні коштів в облігації банки мають основну увагу приділяти адекватності купонної ставки з терміном обігу цінного паперу та наявності застереження щодо дострокового викупу облігації емітентом при несприятливій для емітента зміні ринкових відсоткових ставок. Позитивним сигналом для банку-інвестора є внесення у проспект емісії емітентом положення щодо можливого дострокового пред'явлення інвестором облігацій для погашення. При цьому об'єктом аналізу є частота реалізації протягом обігу облігації права на дострокове погашення банком-інвестором і ціна, за якою емітент купуватиме цінний папір.

При купівлі облігацій банкам слід звертати увагу і на кредитний рейтинг емітента, вивчення якого дає змогу оцінити ризикованість інвестування, а саме ризик непогашення облігацій. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію

створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання, в якій пропонується національна шкала оцінювання кредитоспроможності українських емітентів.

3. Після проведеного фундаментального або технічного аналізу та прогнозування ціни цінного паперу здійснюється розміщення ресурсів між різними фінансовими інструментами залежно від вимог інвестиційної політики.

4. Після формування портфеля цінних паперів банк здійснює його постійний моніторинг і продає фондові цінності, які нерентабельно надалі утримувати, та купує перспективні – для збільшення ефективності інвестування.

5. Завершальним етапом процесу вкладення банківських ресурсів у цінні папери є визначення ефективності таким вкладень. Цю процедуру банківські установи можуть здійснити порівнянням отриманої дохідності від портфеля цінних паперів:

- з вартістю залучених коштів (депозитів, облігацій), що дає змогу встановити збиткові чи прибуткові операції з цінними паперами;

- з доходами від кредитних та інших операцій – допомагає визначити найбільш дохідні активні операції банку;

- з дохідністю фондового індексу – встановлюється розмір перевищення дохідності банківського портфеля цінних паперів над середньою дохідністю фондового ринку;

- із запланованою величиною, що визначається при формуванні інвестиційної політики банку (наприклад, дохідність фондового індексу плюс певний відсоток).

4. Посередницька діяльність банків на фондовому ринку

Посередницькі (комісійні, клієнтські) операції з цінними паперами дають можливість банку залучити тимчасово вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб та перетворити їх у капітал, інвестуючи у реальний сектор економіки.

Брокерська діяльність є одним із видів професійної діяльності з торгівлі цінними паперами. Торговець цінними паперами може провадити брокерську діяльність, якщо має сплачений коштом не менш як 1 мільйон гривень.

Брокерська діяльність - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.

Торговець цінними паперами, який провадить брокерську діяльність, може надавати своїм клієнтам консультації щодо купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів. Сучасні банки, як правило, пропонують своїм клієнтам індивідуальний підбір схем брокерського обслуговування. Банки-брокери у процесі взаємодії з клієнтами пропонують також послуги Інтернет-трейдингу, що є зручним для клієнтів, котрі активно працюють на ринку.

Маржинальна операція - купівля-продаж цінних паперів, що здійснюється торговцем на підставі разового замовлення клієнта у разі, якщо в момент укладання договору купівлі- продажу суми грошових коштів, що обліковуються на рахунку внутрішнього обліку клієнта, або кількості цінних паперів, що обліковуються на рахунку внутрішнього обліку клієнта з урахуванням прав вимог та зобов'язань щодо сплати грошових коштів та поставки цінних паперів за раніше укладеними договорами, недостатньо для виконання зобов'язань за таким договором, та виконання (розрахунок) за цим договором перед контрагентом здійснюється торговцем (комісіонером) з подальшим урегулюванням (виконанням) клієнтом (комітентом) зобов'язань перед торговцем згідно з умовами договору на брокерське обслуговування.

Рівень маржі - відношення суми активів клієнта за вирахуванням зобов'язань, що виникли в результаті маржинальних операцій в інтересах клієнта, до суми активів клієнта, виражене у відсотках.

Маржинальні операції здійснюються на фондових біржах.

Порядок здійснення маржинальних операцій є наступним.

Банк - торговець має право виконувати розпорядження клієнтів при здійсненні маржинальних операцій шляхом купівлі та/або продажу тільки тих цінних паперів, що допущені до торгів на фондовій біржі. Предметом таких операцій на фондовій біржі можуть бути цінні папери, які перебувають у біржовому списку. Вимоги до цінних паперів, які можуть бути предметом маржинальних операцій на фондовій біржі, визначаються торговцем. Як забезпечення при здійсненні маржинальних операцій можуть виступати лише цінні папери, які допущені до торгів принаймні на одній фондовій біржі. Критерії ліквідності таких цінних паперів формуються фондовою біржею у встановленому нею порядку. Банк має право в договорі з клієнтом визначити перелік цінних паперів, які він може приймати як забезпечення при здійсненні маржинальних операцій, з урахуванням вимог до цінних паперів, визначених у цьому пункті.

При здійсненні маржинальних операцій на двох або більше фондових біржах банк згідно з умовами договору з клієнтом має право самостійно, але з урахуванням інтересів клієнта визначити фондову біржу та ціни за договорами купівлі-продажу цінних паперів, зафіксованими в системі фондової біржі, які приймаються торговцем для зазначених у цьому пункті розрахунків.

Дилерська діяльність - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом.

Торговець цінними паперами може провадити дилерську діяльність, якщо має сплачений коштами статутний капітал у розмірі не менш як 500 тисяч гривень.

Маркет-мейкери діють на позабіржовому ринку як безпосередні учасники угод, виступаючи переважно продавцями та покупцями. Також, вони забезпечують ліквідність окремих інструментів, виставляючи заявку на купівлю чи продаж і заробляють на різниці цін купівлі-продажу.

Дилерський договір - договір купівлі-продажу (міни, позики) цінних паперів або інших фінансових інструментів, що укладається банком – торговцем цінних паперів від свого імені та за свій рахунок;

Згідно із Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» **андеррайтинг** - укладення торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов'язаних з таким відчуженням, у процесі емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом.

Андеррайтер може надавати консультації емітенту щодо розміщення цінних паперів цього емітента.

Андеррайтер відповідно до договору з емітентом може здійснювати:

- купівлю цінних паперів у емітента з подальшим їх перепродажем інвесторам;

- гарантування повного або часткового продажу цінних паперів емітента інвесторам, повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з подальшим перепродажем;

- продаж якомога більшої кількості цінних паперів, без зобов'язання придбати будь-які цінні папери, що не були продані.

Довірчі (трастові) операції містять елементи як залучення, так і розміщення коштів клієнтів. Довірче управління передбачає прозору процедуру розміщення, а дохід банк отримує у вигляді комісійних.

Траст (англ. *trust* – довіра довірче управління) - це операції з управління коштами (майном, грошима, цінними паперами тощо) клієнта, які здійснюються на підставі договору від свого імені в інтересах і але дорученням клієнта на правах довіреної особи.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» **діяльність із управління цінними паперами** – це діяльність, яку проводить торговець цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб.

Банк - торговець цінними паперами може провадити діяльність з управління цінними паперами, якщо має сплачений коштами статутний капітал у розмірі не менш як 7 мільйонів гривень.

Банк, який провадить діяльність з управління цінними паперами, може надавати консультації, пов'язані з обслуговуванням установника управління.

Банки розробляють рекомендації щодо купівлі цінних паперів, здійснюють купівлю цінних паперів, що вибрав клієнт, і за необхідності відкривають для нього рахунок в цінних паперах у свого зберігача.

Доходи від трастових послуг формуються за рахунок комісійних винагород (щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первинної суми трасту тощо). Ставки внесків диференційовані залежно від видів трастів та пов'язаних з ними послуг по управлінню трастами

У довірчих правовідносинах беруть участь три сторони:

► **довіритель майна (засновник)** – юридична або фізична особа, яка заснувала траст та/або передала довірительному власнику повноваження власника належного їм майна відповідно до умов укладеного між ними договору;

► **довірительний власник (траст)** – сторона, яка здійснює управління майном. Ним можуть бути спеціалізовані трастові компанії (довірчі товариства) або трастові відділи банків;

► **бенефіціар** – особа, на користь та в інтересах якої надаються довірчі послуги. Ним може бути сам довіритель майна або третя особа.

В Україні законодавчо закріплено два **види довірчих відносин**:

- відносини довірчого управління
- відносини довірчої власності.

На ринку інфраструктурних послуг зростає роль таких учасників, як зберігачі та депозитарії. Відповідно до Закону України «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» **зберігач** – це комерційний банк або торговець цінними паперами, який має ліцензію на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами на рахунках у цінних паперах стосовно як цінних паперів, що належать йому, так і тих, котрі він зберігає згідно з договором про відкриття рахунків в цінних паперах; при цьому зберігач не може вести реєстр власників іменних цінних паперів, стосовно яких він здійснює угоди.

Депозитарна діяльність зберігача цінних паперів - діяльність з надання послуг щодо зберігання цінних паперів, обслуговування правочинів щодо цінних паперів на рахунках власників цінних паперів.

Нині в Україні діє дворівнева депозитарна система, на верхньому рівні якої – Національний депозитарій України (НДУ) і депозитарії, що ведуть рахунки для зберігачів та здійснюють кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів (депозитарій державних цінних паперів Нацбанку та ВДЦП). Нижній рівень – це зберігачі, які ведуть рахунки власників цінних паперів, та реєстратори власників іменних цінних паперів.

Депозитарна система України - сукупність учасників депозитарної системи та правовідносин між ними щодо ведення обліку цінних паперів, прав на цінні папери і прав за цінними паперами та їх обмежень, що встановлюються в системі депозитарного обліку цінних паперів, у тому числі внаслідок проведення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів.

Банки можуть надавати консультаційні послуги щодо випуску та обігу цінних паперів (аналіз ринку цінних паперів, правові консультації, професійне навчання, інформаційне обслуговування). Об'єктивна потреба в наданні послуг у цій сфері зумовлена складністю індустрії цінних паперів, швидкою зміною обставин на ринку цінних паперів, наявністю ризику.

Банківські консультаційні послуги стосуються таких питань, як прибутковість розташування капіталів у фінансові активи (акції, облігації),

оптимальне управління ліквідними ресурсами підприємств, фінансове планування і прогнозування. Таке обслуговування опирається на внутрішню інформаційну систему банку, використання матеріалів якої дає уявлення про ризиковані або прибуткові вкладення банківських активів.

Останнім часом банки акцентують свою увагу на інвестиційному консалтингу як одному з найважливіших видів обслуговування у сфері корпоративного фінансування. Хоча даний вид обслуговування не передбачає надання банками коштів підприємницьким структурам, при цих послугах банки орієнтуються на індивідуальні потреби клієнтів і за відповідну плату допомагають у розв'язанні їх інвестиційних проблем.

Одним із видів інвестиційного консалтингу є проектний інвестиційний консалтинг – консультування клієнтів щодо вибору стратегії та об'єктів інвестування відповідно до окреслених завдань, визначення найвигідніших напрямів інвестування вільного капіталу, обґрунтування фінансової ефективності передбачуваного інвестиційного проекту, визначення оптимальної схеми фінансування і залучення інвестицій під проекти клієнтів в різних формах.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [4, 15, 16, 17, 20, 26, 28, 31]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,11]

ТЕМА 12. НЕТРАДИЦІЙНІ БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ ТА ПОСЛУГИ

План

1. Лізингові операції банків
2. Факторингові операції банків
3. Форфейтингові операції банків
4. Трастові послуги. Послуги банків зі зберігання цінностей
5. Гарантії та поручительства
6. Діяльність банків на ринку дорогоцінних металів
7. Банківське страхування (bancassurance)

Ключові слова: лізинг, оперативний лізинг, фінансовий лізинг, факторинг, форфейтинг, трастові послуги, довіритель, гарантія, поручительство, банківські метали, металеві рахунки.

1. Лізингові операції банків

Конкуренція між банками та небанківськими установами, а також всередині самої банківської системи сприяє подальшій універсалізації банківської справи, розвитку та розширенню кола операцій та послуг, що їх може виконувати сучасний універсальний банк. Крім традиційних, базових для комерційних банків України операцій, вони виконують нові, нетрадиційні для них операції та послуги. Надання даних послуг і їх асортимент – запорука успішності та конкурентоздатності комерційного банку, окрім того – це розширення ринку збуту своїх послуг, отримання додаткового прибутку для банку та диверсифікація його фінансових ризиків. Слід також зазначити, що все більше банківських установ мають іноземний капітал, а іноземці окрім капіталу привносять в банківську діяльність і свої нововведення, нові нетрадиційні банківські послуги та продукти.

Виникнення та подальший розвиток нетрадиційних банківських операцій та послуг зумовлені такими причинами:

- зниження рівня доходності традиційних банківських операцій та послуг;
- загострення конкуренції між банківськими та небанківськими фінансово-кредитними установами;
- необхідність підвищення якості обслуговування своїх клієнтів;
- диверсифікація банківських доходів, зокрема шляхом збільшення в них частки непроцентних доходів, включаючи комісійні доходи;
- необхідність підвищення ліквідності та платоспроможності комерційного банку;
- необхідність зменшення ризиків, пов'язаних зі здійсненням традиційних операцій і наданням традиційних послуг;
- залучення нових клієнтів з метою розширення та вдосконалення

ресурсної бази комерційного банк.

До нетрадиційних для банків України операцій та послуг можна, зокрема, віднести: лізинг; факторинг; довірчі (трастові) послуги; операції з дорогоцінними металами; гарантійні, посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги; фінансовий інжиніринг тощо.

Розглянемо більш детально окремі операції. Відповідно до ст. 292 Господарського кодексу України:

Лізинг - це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (*лізингодавцем*) у виключне користування другій стороні (*лізингоодержувачу*) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

За договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Предметом договору лізингу може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їхні відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці). Майно, що перебуває у державній або комунальній власності та щодо якого відсутня заборона передачі у користування та/або володіння, може бути передано у лізинг у порядку, встановленому законом.

Суб'єкти лізингу:

- **лізингодавець** - юридична особа, у тому числі банківська або небанківська установа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу;

- **лізингоодержувач** - фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;

- **продавець лізингового майна (постачальник)** - фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що у наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу.

- **інші юридичні або фізичні особи**, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.

Залежно від особливостей здійснення лізингових операцій лізинг може бути двох видів – фінансовий чи оперативний, – зворотним, пайовим, міжнародним тощо.

Українське законодавство допускає застосування таких **двох видів** лізингу:

- фінансовий;

– оперативний;
а за формою здійснення:

- прямий;
- непрямий;
- зворотний;
- пайовий;
- міжнародний.

Прямий лізинг виникає у випадку, якщо за договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і набуте ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем, на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

Непрямий лізинг – у випадку придбання майна лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов.

Критерієм розмежування цих форм лізингу є спосіб придбання об'єкта лізингу лізингодавцем. Якщо лізингодавець придбав майно самостійно без попередньої домовленості із лізингоодержувачем, мова йдеться про прямий лізинг. Якщо ж майно придбається лізингодавцем в рамках виконання договору лізингу спеціально для лізингоодержувача відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов, такий договір отримав назву непрямий лізинг.

Зворотний лізинг (оренда) – господарська операція фізичної чи юридичної особи, що передбачає продаж основних фондів фінансовій організації з одночасним зворотним отриманням таких основних фондів такою фізичною чи юридичною особою в оперативний або фінансовий лізинг.

При зворотному лізингу змінюється тільки власник обладнання, переданого в лізинг, а користувач залишається колишнім, отримуючи при цьому додаткові кошти фінансування своєї діяльності. Інвестор при зворотному лізингу кредитує користувача, а заставою виступає право власності на обладнання.

Різновидом зворотного лізингу є операція **ліз-бек** – придбання лізинговою компанією обладнання в іншій країні у фірми-виробника з подальшим його наданням тій же фірмі в оренду (на лізингових засадах).

Механізм використання зворотного лізингу для поповнення обігових коштів можна представити наступною послідовністю дій:

1. фірма-виробник надає лізинговій компанії перелік і характеристики обладнання, яке буде предметом майбутньої угоди;
2. лізингова компанія узгоджує з фірмою ринкову ціну обладнання і укладає договір купівлі-продажу з фірмою, за яким купує у неї це обладнання, набуваючи при цьому права власності;
3. укладається договір лізингу, відповідно до якого лізингова компанія передає майно у лізинг фірмі;
фірма-виробник сплачує лізингові платежі згідно графіка;

4. після закінчення терміну дії договору і виконанні фірмою всіх зобов'язань, визначених договором, обладнання знову переходить у власність фірми.

Основні переваги використання зворотного лізингу:

– використання обладнання, яке вже експлуатується, в якості джерела фінансування будівництва нових об'єктів з впливаючою із цього можливістю використовувати інвестиційні, податкові пільги та знижки, які є в багатьох закордонних країнах;

– найбільш ефективний та відносно дешевий спосіб покращення фінансового стану підприємства, зокрема, стосовно отримання додаткових коштів у вільноконвертованій валюті;

– відсутність кредитування підприємства, оскільки в його розпорядженні залишається обладнання, яке передане в лізинг, а отримані кошти використовуються підприємством для розширення виробничо-господарської діяльності.

Пайовий лізинг - це здійснення лізингу за участю суб'єктів лізингу на основі укладання багатостороннього договору і залучення одного або більше кредиторів, які беруть участь у цьому, інвестуючи свої грошові кошти. Цей вид лізингу розповсюджений як форма фінансування складних, великомасштабних об'єктів, таких, як авіатехніка, морські і річкові судна, комплектне устаткування підприємств, залізничний і рухомий склад, бурові платформи і т. ін.

Україна приєдналася до Конвенції УНІДРУА про **міжнародний фінансовий лізинг**, яка набула чинності для України 1 липня 2007 р.

Лізинг є міжнародним, якщо хоча б одна сторона лізингу є нерезидентом. Тобто, якщо лізингодавець або лізингоодержувач не є резидентом України, тоді їх лізингові взаємовідносини можна вважати міжнародними. В Україні більш поширений міжнародний лізинг, при якому лізингодавцем виступає міжнародна лізингова компанія. Такі спеціалізовані міжнародні компанії, в більшості випадків, створені іноземними банками спільно з комерційними організаціями.

Види міжнародного лізингу. Міжнародний лізинг буває короткостроковим (до 3 років), середньостроковим (3-7 років) і довгостроковими (від 7 років).

Відповідно до іншої класифікації **розрізняють такі види міжнародного лізингу:**

– стандартний;
– поворотний (продавець устаткування або іншого предмета лізингу є лізингоодержувачем);

– мокрий лізинг (з додатковими послугами. Наприклад, повітряне судно здається в оренду разом з екіпажем);

– чистий (лізингоодержувач оплачує самостійно всі витрати, пов'язані з експлуатацією та обслуговуванням предмета лізингу);

– поновлюваний (в процесі дії договору лізингу об'єкт лізингу періодично замінюється на більш досконалий).

Особливості міжнародного лізингу:

- міжнародний лізинг має особливості фінансового або оперативного внутрішнього лізингу (після закінчення терміну лізингового договору лізингоодержувач має право купити майно по викупній (залишковій вартості) або продовжити оренду за пільговою ставкою);

- лізингоодержувач однієї країни вибирає об'єкт угоди, а лізингодавець іншої країни набуває матеріальні цінності за свій рахунок, і надає їх в оренду з або без права викупу;

- термін міжнародного лізингу менше терміну фізичного зносу.

Переваги міжнародного лізингу:

- для лізингодавця - це можливість отримати додатковий прибуток у вигляді лізингової ставки;

- для лізингоодержувача - це можливість використовувати предмет лізингу для своїх цілей (розвитку бізнесу).

Такий лізинг стимулює економічне зростання країни, малого і великого бізнесу.

Основні перешкоди міжнародного лізингу:

- висока конкуренція;

- відмінності в законодавстві країн-учасників лізингових договорів;

- різні методики розрахунків та оподаткування.

Оперативний лізинг - це договір лізингу, за яким лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший від строку, за який амортизується 90 % вартості об'єкта лізингу, визначеної у день укладення договору.

Особливості та переваги оперативного лізингу:

- зарахування об'єкта лізингу на позабалансовий рахунок лізингоодержувача із зазначенням того, що його одержано у лізинг (оскільки в балансі не відображаються довгострокові зобов'язання у зв'язку з лізингом підприємство зберігає кредитну привабливість);

- покладення всіх витрат, пов'язаних зі страхуванням об'єкта лізингу, на лізингодавця (якщо інше не буде прямо зазначено у договорі лізингу);

- всі ризики у зв'язку з моральним та фізичним старінням предмету лізингу лягають на лізингову компанію;

- при сплаті лізингових платежів виникає податковий кредит на суму ПДВ у складі кожного лізингового платежу;

- лізингові платежі повністю відносяться на валові витрати (за виключенням лізингу легкових автомобілів);

- після закінчення терміну оперативного лізингу він може бути або продовжений, або об'єкт лізингу підлягає поверненню лізингодавцю і може бути повторно наданий у користування іншому лізингоотримувачу за договором лізингу.

Фінансовий лізинг - це договір лізингу, внаслідок укладення якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 75 % вартості об'єкта лізингу, визначеної у день укладення договору.

Особливості фінансового лізингу:

- об'єкт лізингу зараховується на баланс лізингодержувача із зазначенням того, що його взято у фінансовий лізинг;

- ризик випадкового знищення або пошкодження об'єкта лізингу несе лізингодержувач (якщо інше не буде прямо зазначено у договорі лізингу);

- після закінчення терміна договору фінансового лізингу об'єкт лізингу переходить у власність лізингоотримувача або купується ним за залишковою вартістю.

Послуги фінансового лізингу можуть надавати банки та інші небанківські установи, внесені до відповідного реєстру, який веде Нацкомфінпслуг. Лізингова діяльність банків здійснюється на підставі ліцензії Національного банку України. Варто зазначити, що *оперативний лізинг не підпадає під ліцензування*.

Банківський лізинг - це лізинг, який передбачає поєднання двох договорів - договору купівлі-продажу (між продавцем і банком – лізинговою компанією) і договору оренди (між лізингоотримувачем і банком). Лізингова компанія (банк) купує устаткування на замовлення лізингоотримувача (компанії, фірми) і здає його їм в оренду.

Незалежно від організаційно-правової форми, найбільш прийнятним варіантом участі банків у лізинговому бізнесі є створення дочірньої лізингової компанії.

Послуга лізингу передбачає декілька етапів.

1 етап. Аналізуються фінансові, технічні та організаційні можливості всіх потенційних учасників, готуються документи для укладання договорів;

2 етап. Юридичне оформлення лізингової послуги та підписання необхідних договірних документів:

- договору купівлі-продажу предмета лізингу;
- акта прийому предмета лізингу в експлуатацію;
- лізингового договору;
- договору технічного обслуговування предмета лізингу;
- договору надання банківського кредиту;
- договору страхування предмета лізингу.

3. етап. Використання предмета лізингу, пов'язане з реалізацією проекту лізингодержувача. На цьому етапі сплачуються лізингові платежі, відображаються операції в бухгалтерському обліку, повертається банківська позика та виплачуються відсотки за користування нею, а після закінчення терміну лізингу встановлюються відносини щодо подальшого використання предмета лізингу.

2. Факторингові операції банків

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» факторинг розглядається як вид кредитної операції, яка передбачає придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та

прийом платежів. Цивільний кодекс України визначає факторинг, як фінансування під відступлення права грошової вимоги. Відповідно до статті 350 Господарського кодексу України банк має право укласти договір факторингу, за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити своє право грошової вимоги до третьої особи.

Факторинг (від англ. factoring - посередник, агент) - це операція, яка полягає у придбанні банком-фактором від постачальника (продавця) права вимоги боргу покупця у грошовій формі за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги) з прийняттям ризику виконання такої вимоги шляхом купівлі.

Об'єктом факторингу є право вимоги боргу у грошовій формі.

Суб'єктами факторингу є такі:

► **продавець** (постачальник) продукції, він же безпосередній клієнт банку, який реалізовує власний товар на умовах відстрочення платежу. Згідно з чинним законодавством, кредитором може бути фізична або юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності;

► **покупець** (дебітор), який бажає придбати конкретний товар, однак тимчасово не має вільних коштів для оплати товару чи наданих послуг. При цьому важливою умовою є стабільність, прибутковість та ефективність бізнесу покупця і впевненість у тому, що у короткостроковому періоді у нього появляться необхідні кошти для сплати боргу та відсотків за ним;

► **банк-фактор або факторингова компанія**, яким постачальник уступає грошову вимогу на дебіторську заборгованість. Згідно з Цивільним кодексом України, роль фактора може також виконувати фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції.

Умови проведення факторингових операцій визначаються генеральною угодою факторингу, що укладається між банком та постачальником. У такій угоді зазначається частка сум платежу від суми за операціями факторингу, розмір компенсаційної винагороди, умови розриву факторингового договору, відповідальність кожної зі сторін у разі невиконання або неналежного виконання взятих на себе зобов'язань та інші умови за домовленістю сторін.

Як правило, *схема факторингу складається з таких етапів:*

- постачальник надає послуги або надає покупцеві товари і послуги з відстрочкою платежу;

- постачальник передає фактору документи, що підтверджують факт появи дебіторської заборгованості;

- фактор покриває велику частину заборгованості (аж до 95%);

- дебітор проводить оплату за товар або послуги.

Кредитор і фактор проводять остаточні розрахунки між собою: фактор отримує назад свої гроші з додатковою комісією за послуги, продавець отримує залишок належних йому коштів (5 - 30%). Механізм здійснення факторингової

операції передбачає, що факторинговий відділ банку купує боргові вимоги (рахунки-фактури) клієнта на умовах негайної оплати 70–90 % вартості від фактурованих поставок, а виплата іншої частини суми, за вирахуванням відсотка за кредит та комісійних платежів, здійснюється у строго обумовлені терміни незалежно від надходження виторгу від дебіторів. Утримані банком 10–30 % суми боргу є компенсацію ризику до погашення боргу, а також заходом стимулювання клієнта до належного виконання обов'язків щодо поставки.

Переваги факторингу:

- підприємство отримує можливість фінансування оборотного капіталу без забезпечення (застави);
- прискорює період оборотності грошових коштів;
- у порівнянні зі стандартними кредитними продуктами, наприклад овердрафтом, факторинг дозволяє отримати до 90% від суми поставленого товару (майбутніх надходжень);
- це можливість надавати більш вигідні (конкурентні) умови розрахунків своїм дебіторам (покупцям).

За допомогою факторингу поліпшується стан дебіторської заборгованості клієнта. Фактор перевіряє репутацію та платіжну дисципліну боржника, стежить за тим, щоб борг сплачувався своєчасно і в повному обсязі.

Серед недоліків факторингових операцій виділяють:

- високі вимоги банку до наданих до продажу документів;
- у багатьох випадках - необхідність поручительства за клієнта (те, що називається регресним факторингом);
- висока ціна факторингу. Середня ціна факторингових операцій в комплексі становить близько 30% річних. Хоча, ціновий фактор, при всій своїй важливості, не є першочерговим при виборі «виробника» факторингу.

Плата за факторинг. Розмір винагороди фактору за надані послуги з фінансування клієнта законодавство не встановлює. Сторони договору факторингу визначають такий розмір самостійно. Він залежить від масштабів та структури виробничої діяльності клієнта, трудомісткості робіт з обслуговування заборгованості, кількості та платоспроможності дебіторів, строку відстрочення платежу.

Винагорода може бути визначена у вигляді:

- відсотків від суми грошової вимоги, яку відступає клієнт за договором;
- твердої визначеної суми;
- різниці між реальною ціною грошової вимоги та ціною, передбаченою в договорі, право вимоги за яким відступається. Тобто в договорі факторингу плату встановлюють у вигляді прямої винагороди за факторингові послуги або у вигляді дисконту від номіналу заборгованості, що відступається (шляхом визначення ціни переданої вимоги в розмірі меншому, ніж номінал вимоги), або у вигляді комбінації цих умов.

3. Форфейтингові операції банків

Здобуття Україною державної незалежності та зближення з країнами ЄС поряд з багатьма іншими питаннями висунуло цілу низку проблем дії міжнародних правових норм в Україні. Стосовно факторингу та лізингу – то ці зобов'язання були законодавчо урегульовані. Щодо форфейтингу, то ні в законах, ні в підзаконних нормативних актах України поняття такого виду зобов'язання відсутнє.

Форфейтинг є специфічною формою кредитування зовнішньоекономічних операцій шляхом купівлі комерційним банком–форфейтером у експортера боргових зобов'язань, акцептованих імпортером, коли експортер переуступає банку свої вимоги до покупців. У результаті форфейтування заборгованість покупця за товарним (комерційним) кредитом трансформується у фінансову заборгованість (на користь банку). За своєю сутністю форфейтинг поєднує у собі елементи факторингу (який підприємства – експортери застосовують у випадку високого кредитного ризику) і врахування векселів (із їх індосаментом тільки на користь банку). Основна умова зобов'язання форфейтингу – всі ризики щодо боргових зобов'язань переходять до форфейтора без права обороту зобов'язання на продавця: коли борги по векселях стягнути не вдасться, форфейтор зараховує їх у себе в збитки.

Об'єктами форфейтингової операції є переважно векселі, але об'єктом також можуть бути й інші види цінних паперів: документарні акредитиви, різні види платіжних гарантій.

Суб'єктами форфейтингової операції є:

- ▶ кредитор (експортер, продавець) - може бути будь-яка
- ▶ фізична або юридична особа, зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності. Найчастіше кредитор є виробником товару, який сам і реалізує. Після того як експортер (боржник) виписав вексель у кредитора є два варіанти, закінчення зобов'язання – чекати час, коли боржник виплатить необхідну суму і кредитор отримає всю суму в повному обсязі, або продати дебіторські заборгованості боржника форфейтинговій компанії, при цьому втративши дисконт (визначений відсоток від загальної суми заборгованості, яка залишається у форфейтинговій компанії як оплата за ризики) але отримувати гроші відразу;

- ▶ боржник (покупець, імпортер) – це будь-яка фізична або юридична особа, зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, що зобов'язується сплатити заборгованість через обумовлений час і видає письмове зобов'язання про сплату заборгованості. Така дебіторська заборгованість оформлюється векселями, авалями, сертифікатами тощо. При форфейтинговій операції змінюється тільки схема погашення заборгованості – боржник переказує гроші не експортеру, а на рахунок форфейтингової компанії;

- ▶ форфейтингова компанія – це банк (форфейт–банк) чи фінансова установа, яка має право відповідно до чинного законодавства на проведення

форфейтингових операцій;

► гарант (банк імпортера).

Цілями форфейтингу для суб'єктів угоди є:

- для покупця - придбання товару у кредит, при цьому він крім ціни товару сплачує відсотки за кредит;

- для продавця - одержання при врахуванні векселів суми, що рівна ціні товару;

- для банку - одержання доходу у вигляді дисконту від урахування векселів.

головні їх відмінності факторингу та форфейтингу представлено на рис. 12.1.

Рис. 12.1. Головні відмінності форфейтингу від факторингу

4. Трастові послуги. Послуги банків зі зберігання цінностей

Правові основи надання банками трастових послуг та послуг зі зберігання цінностей трактуються у Законі України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р., Цивільному кодексі України № 435-IV від 16.01.2003 р. та Правилах з організації захисту приміщень банків в Україні, затверджених Постановою НБУ № 63 від 10.02.2016 р.

Трастові (довірчі) послуги (англ. trust - довіра) - це послуги банків з управління майном і фондовими цінностями, виконання інших послуг в інтересах і за дорученням клієнтів на правах довіреної особи.

Трастові послуги засновано на довірчих правовідносинах, коли одна особа (засновник) передає своє майно у розпорядження іншій особі (довірительному

власнику) для управління в інтересах третьої особи (бенефіціара).

У трастовій операції беруть участь три сторони:

▶ **довіритель майна** (засновник трасту) - юридична або фізична особа, яка заснувала траст та/або передала довірительному власнику повноваження власника належного їй майна відповідно до умов укладеного між ними договору;

▶ **довірительний власник (траст)** - сторона, яка здійснює управління майном. Ним можуть бути спеціалізовані трастові компанії (довірчі товариства) або комерційні банки;

▶ **бенефіціар** - особа, на користь та в інтересах якої надаються довірчі послуги. Ним може бути сам довіритель майна або третя особа.

Види трастових послуг в залежності від характеру розпорядження майном класифікуються таким чином:

▶ **активні операції** - власність на майно, що знаходиться в довірчому управлінні, може відчужуватись шляхом продажу, надання застави без згоди довірителя;

▶ **пасивні операції** - коли майно, передане в довірче управління, не може використовуватись без згоди довірителя.

У Законі України «Про банки і банківську діяльність» зазначено, що банки можуть здійснювати лише довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами.

Залежно від категорії довірителя майна розрізняють трастові послуги:

▶ **на користь фізичних осіб:**

1. Розпорядження спадщиною, або заповідальний траст, тобто розпорядження майном клієнта після його смерті, може здійснюватися відповідно до письмового заповіту, залишеного померлим, в якому зазначений виконавець заповіту, або за рішенням суду, коли заповіт не був складений.

Управління майном передбачає прийняття рішень щодо його розміщення, оформлення страхування і внесення страхових платежів, депозитні операції з готівкою, облікові операції, виплату доходів бенефіціару, аналіз ефективності використання майна тощо.

2. Опікунство та забезпечення зберігання майна передбачає набір операцій, аналогічний управлінню майном. Зазначений вид трастових послуг поширюється переважно на неповнолітніх, які вважаються недієздатними для управління та володіння майном. Якщо неповнолітній дістав у спадщину майно, то в цьому разі призначається опікун, який розпоряджається ним в інтересах спадкоємця.

Опікунство та забезпечення зберігання майна існує в двох формах:

- опікунства індивіда (неповнолітнього, недієздатного);
- опікунства майна - у випадку, якщо власник майна фізично неспроможний самостійно здійснювати управління ним.

3. Агентські послуги характеризуються тим, що одна особа (агент) учиняє

як юридичні, так і фактичні дії за дорученням і за рахунок іншої особи (принципала). Кінцевою метою агентських послуг є встановлення договірних зобов'язань між принципалом і третьою особою.

Агентські послуги включають, зокрема:

- збереження активів, наприклад цінних паперів;
- одержання доходів за ними та повідомлення клієнта;
- купівлю-продаж цінних паперів та доставку їх до клієнта;
- обмін цінних паперів;
- погашення облігацій;
- сплату податків;
- оформлення страхових полісів;
- оплату рахунків;
- укладання від імені клієнта договорів;
- отримування кредитів;
- купівлю-продаж іноземної валюти і дорогоцінних металів.

► на користь юридичних осіб:

- обслуговування облігаційної позики, що супроводжується переданням довірчій особі права розпорядження майном, яке слугує забезпеченням позики;

- агентські послуги;
- створення фондів погашення заборгованості, з яких, відповідно до умов договору, може здійснюватись погашення боргів, сплата відсотків, викуп облігацій; виплата дивідендів акціонерам тощо;
- тимчасове управління справами компанії у випадку її реорганізації чи ліквідації;
- послуги депозитарію (зберігання акцій, за якими акціонери передали право голосу уповноваженим представникам);
- розпорядження активами, включаючи управління нерухомістю як всередині країни, так і за кордоном;
- обслуговування працівників компанії. У цьому разі траст-відділи надають послуги в інтересах працівників, здійснюючи управління фондами компаній, призначеними для виплати пенсій, різних винагород та допомог;
- інвестування коштів клієнта у визначені ним види активів;
- управління коштами благодійних фондів.

Однією з довірчих послуг, яку надають комерційні банки фізичним і юридичним особам, є послуги щодо зберігання цінностей. Основною рисою надання таких послуг є те, що комерційні банки мають відповідні спеціальні приміщення чи спеціальне обладнання, які виключають випадкову втрату або пошкодження цінностей, прийнятих на зберігання.

Послуги щодо зберігання цінностей надаються комерційними банками у трьох формах: зберігання цінностей клієнтів у сховищі; надання клієнтам сейфів у приміщенні банку; надання нічних сейфів клієнтам.

Індивідуальні банківські сейфи є одним з найбезпечніших та найбільш популярним способом зберігання цінностей. Індивідуальні банківські сейфи

розташовуються в надійно захищених сховищах банку і повинні відповідати вимогам українського законодавства, які постійно підвищуються. Такі банківські сховища оснащені системами безперебійного енергопостачання, сучасними засобами відеоспостереження та контролю, охоронним і газовим пожежогасінням тощо.

Вартість оренди сейфа є диференційованою в залежності від його розмірів і регіону.

Доходи від трастових послуг формуються за рахунок комісійних винагород (щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первинної суми трасту тощо). Ставки внесків диференційовані залежно від видів трастів та пов'язаних з ними послуг по управлінню трастами. За надання довірчих послуг банк стягує плату, розмір якої встановлюється в договорі між банком та клієнтом.

Переваги, що генерують трастові послуги: можливість кваліфікованого управління та зниження фінансових ризиків, що забезпечить високі прибутки для юридичних осіб; можливість кваліфікованого розпорядження та управління спадщиною для фізичних осіб та зниження їх фінансових ризиків; можливість опікунства та кваліфікованого збереження майна недієздатних осіб; велика ніша та поле діяльності для вітчизняних банків, диверсифікація їх діяльності, розширення клієнтської бази, що забезпечить додаткові прибутки; банк може забезпечити посередництво в організації випуску цінних паперів; можливість формування інвестиційного портфеля за допомогою працівників банків, підбір об'єктів інвестування.

Недоліки та фінансові ризики, що генерують трастові послуги: низький рівень розповсюдження серед банків України та фактично монополізація трастових послуг декількома банками; ризик для клієнта у змові банку з іншими кредитно-фінансовими інституціями, що може призвести до втрати бізнесу клієнта; ризик втрати майна внаслідок некваліфікованого управління; відсутність чіткої законодавчої бази з приводу надання трастових послуг банківськими установами, що генерує ризик правової незахищеності, як для банків, так і для його клієнтів.

5. Гарантії та поручительства

Гарантія згідно зі ст. 546 Цивільного кодексу України (ЦК) є видом забезпечення виконання зобов'язання і одночасно регулюється як фінансова послуга. Стаття 560 ЦК України передбачає, що гарантію може надавати банк, інша фінансова установа, страхова організація, що підтверджує її визначення як фінансової послуги у ст. 4 Закону «Про фінансові послуги». Утім крім визначення гарантії як фінансової послуги поняття банківської гарантії чітко закріплюється в ч. 1 ст. 200 ГК України, що підкреслює запозичення в господарське законодавство регламентування гарантії як банківської операції.

Гарантія - безвідкличне письмове зобов'язання банку- гаранта перед отримувачем гарантії (бенефіціаром) сплатити гарантовану суму за наказодавця

(принципала) проти письмової вимоги бенефіціара, у випадку невиконання принципалом контрактних зобов'язань перед бенефіціаром.

Таким чином, у відносинах, пов'язаних з оформленням банківської гарантії, беруть участь як мінімум:

▶ **принципал за банківською гарантією** - боржник за основним зобов'язанням, на прохання якого гарант видає банківську гарантію. Принципалом може виступати будь-яка особа;

▶ **бенефіціар банківської гарантії** - кредитор підприємця за основним зобов'язанням, на користь якого гарант видає банківську гарантію. У ролі бенефіціара може виступати будь-яка фізична або юридична особа, а також державні, податкові та митні органи.

▶ **гарант** - виступають банки, кредитні установи або страхові організації.

Банки займаються випуском і обслуговуванням власних гарантій, а також обслуговуванням отриманих в інтересах клієнта гарантій.

Найбільш поширені види гарантій, які пропонують банки, такі:

▶ **тендерні гарантії** - забезпечують виконання учасником тендера своїх тендерних зобов'язань;

▶ **платіжні гарантії** - забезпечують виконання платежу за контрактом. Гарантія платежу дозволяє покупцеві отримати відстрочку платежу за контрактом за відвантажений товар (наприклад, на 30 або 60 днів) або гарантує своєчасне отримання платежів за договорами оренди або лізингу;

▶ **гарантії авансового платежу** - забезпечують повернення суми авансу покупцю в разі невиконання продавцем зобов'язань за контрактом;

▶ **гарантії виконання зобов'язань за контрактом** - забезпечують поставку товару (або виконання робіт, надання послуг) відповідно до контракту;

▶ **гарантії забезпечення кредиту**, які забезпечують повернення кредитору суми кредиту та / або відсотків по кредиту згідно з договором;

▶ **туристична гарантія** (гарантії цивільної відповідальності туроператора / турагента) - забезпечує виконання зобов'язань турагентів (туроператорів) перед громадянами України за договорами на туристичне обслуговування.

Окремим різновидом цього продукту можна назвати гарантію, яка обслуговує угоду на загальну суму, що в декілька разів перевищує суму гарантії. Такий різновид використовується тільки в тому випадку, коли передбачається відвантаження товару частинами. В цьому випадку банківська гарантія відкривається на суму, рівну максимальній сумі одного відвантаження - але діє на всі відвантаження: протягом всього терміну дії контракту.

Головними перевагами банківської гарантії є:

– невисока вартість банківської гарантії;
– можливість ефективного вирішення питання з оплати зобов'язань без вивільнення грошових коштів з обороту або їх прямого запозичення в кредитних установах.

– може розглядатися як додатковий стимул виконати взяті зобов'язання за договором (поставити товар, виконати роботу та надати послугу).

Поручительство (*guarantee*) – спосіб забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до якого поручитель повністю або частково бере на себе відповідальність у разі настання передбаченого випадку виконати перед кредитором зобов'язання боржника.

Поручительство можна розглядати як різновид фінансової гарантії.

Відносини поручительства оформлюються шляхом укладання договору. Боржник і поручитель відповідають перед кредитором солідарно.

Особливість поручительства полягає в тому, що зобов'язання за договором поручки має характер додаткового (акцесорного) по відношенню до основного зобов'язання. Це означає, що припинення основного зобов'язання одночасно припиняє дію договору поручки.

У вітчизняній банківській практиці при кредитуванні фізичних осіб (споживче, іпотечне кредитування) банки з метою додаткового забезпечення наданого кредиту можуть залучати поручителів боржника для солідарної відповідальності в разі неможливості виконання основним позичальником своїх зобов'язань. Зазвичай, такими поручителями стають близькі родичі або друзі позичальника, яким останній не сплачує ніяких коштів.

6. Діяльність банків на ринку дорогоцінних металів

Банківські метали - це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (*афіновані*) до найвищих проб відповідно до світових стандартів у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів. З металів платинової групи береться лише паладій.

Уповноважені банки здійснюють операції з банківськими металами на підставі генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій.

Операції з банківськими металами та їх облік здійснюються окремо за кожним видом банківських металів

Уповноважені банки мають право здійснювати операції:

- ▶ на міжбанківському валютному ринку
- ▶ на міжнародних ринках

Особливості здійснення операцій з банківськими металами.

Відкриття та закриття металевих рахунків уповноваженими банками здійснюються в порядку, установленому нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють відкриття та закриття рахунків в іноземній валюті.

Металеві рахунки - поточні, вкладні (депозитні), кореспондентські рахунки, які відкриваються уповноваженими банками України для обліку операцій, що здійснюються з банківськими металами.

Унесення банківських металів на вкладний (депозитний) металевий рахунок, видача та погашення кредиту в банківських металах та списання з вкладного (депозитного) металевого рахунку здійснюються виключно через поточні металеві рахунки клієнтів і кореспондентські металеві рахунки уповноважених банків.

Унесення банківських металів на металевий рахунок фізичної особи - нерезидента здійснюється за умови підтвердження джерел походження банківських металів, копії підтвердних документів підшиваються до документів дня банку.

Використання банківських металів на території України як застави здійснюється за умови отримання індивідуальної ліцензії Національного банку на право проведення такої валютної операції.

Комісійна винагорода за здійснення операцій з банківськими металами стягується уповноваженими банками виключно в гривнях.

Уповноважений банк повинен мати експерта під час здійснення операцій з банківськими металами з фізичною поставкою.

Фізична поставка банківських металів - це операція, яка супроводжується фізичним переміщенням банківських металів між учасниками операції.

Уповноважені банки не мають права:

- використовувати банківські метали як засіб платежу, крім сплати процентів у банківських металах;
- розміщувати від свого імені банківські метали, що прийняті на відповідальне зберігання або у заставу;
- випускати ощадні (депозитні) сертифікати в банківських металах;
- здійснювати перерахування банківських металів з металевих рахунків юридичних осіб (крім уповноважених банків) на металеві рахунки інших юридичних осіб (крім уповноважених банків) та фізичних осіб, з металевих рахунків фізичних осіб на металеві рахунки юридичних осіб (крім уповноважених банків), а також з металевих рахунків фізичних осіб - резидентів на металеві рахунки фізичних осіб-нерезидентів.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [2, 3, 14, 12, 18, 34]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11]

ТЕМА 13. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ

План

1. Сутність фінансової стійкості банку та методи її оцінки
2. Доходи, витрати та фінансові результати банківської діяльності
3. Забезпечення фінансової безпеки банків

Ключові слова: фінансова стійкість банку, індикатори, рейтинги, коефіцієнтний аналіз, банківський скоринг, стрес – тестування, доходи банку, витрати банку, рентабельність, фінансова безпека.

1. Сутність фінансової стійкості банку та методи її оцінки

Фінансовий стан кожного окремого банку та здатність його протидіяти негативним чинникам зумовлює успішне функціонування банківської системи загалом. Слід зазначити, що діяльність банків також пов'язана із загальним станом національної економіки, яка характеризується коливаннями рівня попиту та пропозиції на банківські послуги, конкуренції, наявності певних ризиків тощо. Визначальним фактором при формуванні довіри з боку клієнтів, партнерів та інвесторів до банківських установ є фінансова стійкість та стабільний їх розвиток.

Фінансова стійкість є її найважливішою складовою фінансової надійності, якісною характеристикою фінансового стану банку, котрий визначається достатністю, збалансованістю та оптимальним співвідношенням фінансових ресурсів і активів за умов підтримання на достатньому рівні ліквідності й платоспроможності, зростання прибутку та мінімізації ризиків і котрий здатний витримати непередбачені втрати і зберегти стан ефективного функціонування банку.

Фінансова стійкість банку (*financial resilience of a bank*) – стан банку, який характеризується збалансованістю фінансових потоків, достатністю коштів для підтримки своєї платоспроможності та ліквідності, а також рентабельною діяльністю. Дана характеристика означає постійну здатність банку відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі.

Об'єктом аналізу фінансового стану банку є комерційна діяльність.

Суб'єктами виступають банки та їхні контрагенти (інші кредитні установи, аудиторські фірми, реальні і потенційні клієнти та кореспонденти, інші фізичні та юридичні особи).

Розрізняють три основні види фінансової стійкості банку за стабільністю його роботи:

➤ нормальна стійкість - характеризується стабільною діяльністю, відсутністю неплатежів чи затримки виконання своїх зобов'язань, стабільною рентабельністю;

➤ нестійкий фінансовий стан - характеризується затримкою платежів, неможливістю своєчасно виконувати окремі свої зобов'язання, низьким рівнем рентабельності тощо;

➤ кризовий фінансовий стан - який характеризується регулярними неплатежами, наявністю простроченої заборгованості тощо. Кризовий фінансовий стан може призвести до неспроможності банку фінансувати поточну діяльність, здійснювати платежі та виконувати свої зобов'язання, а в кінцевому рахунку – до банкрутства.

На рівень фінансової стійкості може впливати ряд факторів, які в основному систематизуються як фактори екзогенного (зовнішнього) та ендогенного (внутрішнього) впливу.

До факторів екзогенного впливу, які комерційний банк не має можливості змінити, відносяться:

- економічні фактори - вміщують вплив стану економіки, інвестиційного клімату, платіжного балансу країні, рівень дефіциту державного бюджету, податкової політики, політики зовнішньоекономічної діяльності та стан співпраці з міжнародними організаціями тощо);

- ринкові фактори - вміщують вплив рівня інфляції, рівня попиту домогосподарств, коливання на валютному ринку, відтоку капіталу за кордон тощо;

- соціально-політичні фактори – вміщують вплив соціальної та політичної стабільності в країні, демографічну складову, вплив стійкості політики та програми уряду, рівня довіри населення до банківської системи, лояльність нормативно-правової бази тощо;

- фінансові фактори - включають стан грошово-кредитного ринку, фінансово-грошову та процентну політику НБУ, кон'юнктуру фінансового ринку, величину валютних резервів в країні, розвиток банківської інфраструктури тощо.

- форс-мажорні обставини, тобто ті, які є наслідками стихійних лих, непередбачуваних подій тощо.

До факторів **ендогенного характеру**, на які комерційний банк має вплив, а їх стан є відображення результатів діяльності банку, відносять:

- організаційні - рівень менеджменту банку, кадрова політика, адаптованість до інноваційних змін в управлінні, якість корпоративного управління, встановлена система керування банком та реалізація обраної стратегії управління, встановлена система внутрішнього контролю тощо);

- технологічні - автоматизація банківських процесів, технологічна оснащеність засобами автоматизації та комп'ютерної техніки, ефективність програмного забезпечення та його відповідність сучасним вимогам, обізнаність персоналу з програмами тощо;

- фінансово-економічні - достатність капіталізації банку, його рентабельність та прибутковість, політика управління витратами та доходами банку, ліквідність банку, якісний інвестиційний портфель, якість активів і пасивів комерційного банку, їх структура, рівень банківських ризиків тощо.

Формування фінансової стійкості комерційного банку відбувається через раціональне управління ендогенних факторів з врахуванням сучасного стану та тенденцій розвитку основних екзогенних факторів.

Важливою умовою ефективного функціонування механізму управління

фінансовою стійкістю банків є **дотримання комплексу принципів**, до яких слід віднести наступні:

– принцип єдності тактичних і стратегічних дій та засобів досягнення поставленої мети суб'єктами механізму управління фінансовою стійкістю комерційного банку;

– принцип комплексності процесу управління фінансовою стійкістю (який включає вище перелічені етапи) з метою забезпечення його безперервності;

– принцип взаємозв'язку та взаємообумовленості елементів механізму управління фінансовою стійкістю комерційних банків, який полягає у тому, що функціонування окремого елемента зумовлює особливості дії іншого, а взаємний вплив та цілеспрямованість усієї сукупності елементів забезпечує результативність процесу управління фінансовою стійкістю;

– принцип гнучкості механізму та процесу управління фінансовою стійкістю банку, що дає змогу адаптуватися до можливих змін на фінансовому ринку.

Постановою НБУ №368 «Про затвердження інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28.08.01 р. встановлено нормативи, що регулюють показники фінансової стійкості банку.

Розроблено дві групи ключових індикаторів для характеристики загального стану банківської системи у розрізі її взаємовідносин з іншими складовими економіки країни та стану самої банківської системи.

Основними індикаторами фінансової стійкості є:

✓ співвідношення регулятивного капіталу та зважених за ризиком активів (H2);

✓ співвідношення регулятивного капіталу 1 рівня та зважених за ризиком активів;

✓ співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів та капіталу;

✓ співвідношення недіючих кредитів та сукупних валових кредитів;

✓ норма прибутку на активи;

✓ норма прибутку на капітал;

✓ співвідношення процентної маржі та валового доходу;

✓ співвідношення непроцентних витрат і валового доходу;

✓ співвідношення ліквідних активів та сукупних активів;

✓ співвідношення ліквідних активів та короткострокових зобов'язань

(H6);

✓ співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті та капіталу.

Для своєчасного визначення фінансового стану банківської установи були розроблені різноманітні методи, що дають внутрішнім та зовнішнім користувачам більш глибоке розуміння ситуації. Вони у більшості випадків доповнюють один одного, а для отримання оптимальної кількості релевантної інформації часто застосовують декілька методик одночасно, оскільки єдиної комплексної системи немає.

Практика механізму формування та управління фінансовою стійкістю передбачає необхідність використання таких методів:

- ❖ рейтинговий спосіб;
- ❖ індексний (коефіцієнтний) спосіб;
- ❖ математично-статистичні методи;
- ❖ регресійна методика;
- ❖ номерна система;
- ❖ стрес-тестування;
- ❖ макро- та мікропруденційний аналіз.

Фінансовими аналітиками України активно застосовуються коефіцієнтний, факторний, інтегральний, експертний, метод рейтингування. Але є і більш нові і сучасні методи, які діють.

Рейтинги – певні комплексні характеристики банків як однорідних елементів банківської системи, які розраховуються на основі вибраних показників і відповідно до прийнятої методики, відображаючи місце кожного з банків щодо інших елементів цієї системи. Вони комплексно характеризують діяльність банків та проводяться по активних і пасивних операціях.

Однією з найвідоміших наглядових рейтингових систем визнають американську систему *CAMELS*, яка заснована 1979 року. Вона складається з таких компонентів, як достатність капіталу (C), якість активів (A), менеджмент (M), надходження (E), ліквідність (L), чутливість до ринкового ризику (S). Головною перевагою цього методу є те, що він є стандартизованим методом оцінки банківських установ, у якому рейтинги з кожного показника вказують керівництву вектор необхідних дій щодо поліпшення діяльності.

Офіційно визнаною вдосконаленою системою рейтингової оцінки банків, яку широко використовують наглядові органи багатьох країн світу є *система CAMELSO* - бальна система, яка ґрунтується на поєднанні оцінки кількісних та якісних показників, бухгалтерського підходу та професійного судження.

В Україні регламентується Порядком визначення та затвердження рейтингової оцінки банку за рейтинговою системою *CAMELSO*, затвердженим рішенням Правління НБУ № 393–рш від 01.11.2016 р.

Нагляд за банками, що ґрунтується на оцінках ризиків за цією рейтинговою системою, полягає у визначенні загального стану банку на підставі стандартизованих критеріїв, що охоплюють усі напрямки його діяльності.

Метою оцінки банків за рейтинговою системою *CAMELSO* є:

- визначення їх фінансового стану, якості менеджменту та корпоративного управління, прозорості операцій та ефективності внутрішніх контролів, управління ризиками;
- виявлення недоліків, що можуть призвести до банкрутства банку та вимагають посиленого контролю з боку органів банківського нагляду;
- вжиття відповідних заходів для виправлення недоліків і стабілізації фінансового стану банку.

Основою рейтингової системи CAMELSO є оцінка ризиків і визначення рейтингових оцінок за такими основними компонентами:

1. Капітал – **Capital Adequacy (C)** – оцінка розміру капіталу банку з точки зору його достатності для захисту інтересів вкладників і підтримки платоспроможності.

2. Активи – **Asset Quality (A)** – спроможність забезпечити повернення активів, вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку.

3. Менеджмент і корпоративне управління – **Management (M)** – оцінка методів управління банком з точки зору принципів корпоративного управління, ефективності діяльності, методів управління та контролю.

4. Надходження – **Earnings (E)** – достатність доходів банку для перспективного розвитку та зростання.

5. Ліквідність – **Liquidity (L)** – здатність банку забезпечити своєчасне та повне виконання своїх зобов'язань.

6. Чутливість до ринкових ризиків – **Sensitivity to Risk (S)** – ступінь реагування банку на зміну ситуації на ринку.

7. Операційний ризик – **Operational Risk (O)** – здатність банку ефективно управляти операційним та інформаційним ризиком з метою недопущення/мінімізації фінансових втрат внаслідок реалізації ризиків.

Комплексна рейтингова оцінка за рейтинговою системою CAMELSO визначається для кожного банку відповідно до рейтингових оцінок за зазначеними сімома компонентами. Рейтингова система дає можливість оцінити всі фактори, за якими оцінюється якість управління та контролів, рівень ризику, фінансовий стан і якість операцій кожного банку.

За рейтинговою системою CAMELSO для кожного банку встановлюється цифровий рейтинг за сімома компонентами, а комплексна рейтингова оцінка визначається на підставі рейтингових оцінок за кожним із цих компонентів, з урахуванням їх ваги. При цьому комплексна рейтингова оцінка може перевищувати найнижчу оцінку за компонентами не більше ніж на один бал.

Кожен компонент рейтингової системи оцінюється за чотирьох-бальною шкалою, де оцінка «1» є найвищою, а оцінка «4» – найнижчою.

Комплексна рейтингова оцінка банку свідчить:

«1» про спроможність банку протистояти впливу негативних внутрішніх та зовнішніх факторів. Система ризик менеджменту адекватна рівню та характеру виявлених ризиків. Капітал банку достатній для покриття ризиків, притаманних його діяльності, та дотримання нормативних вимог. Корпоративне управління відповідає особливостям діяльності банку, обсягам його операцій та профілю ризику.

«2» про спроможність банку протистояти більшості негативних внутрішніх та зовнішніх факторів (крім надзвичайних). Система ризик менеджменту адекватна рівню та характеру виявлених ризиків, однак має окремі недоліки. Корпоративне управління відповідає особливостям діяльності банку, обсягам його операцій та профілю ризику, однак має окремі недоліки, які можуть бути усунені в найкоротші терміни.

«3» про вразливість банку до впливу негативних внутрішніх та зовнішніх

факторів. Капітал банку, необхідний для покриття ризиків, притаманних його діяльності, наближається до граничних нормативних значень. Корпоративне управління та система ризик менеджменту має недоліки, які в разі їх неусунення можуть створити загрозу стійкості банку.

«4» про те, що рівень, характер та особливості виявлених ризиків поточних та потенційних створюють загрозу для вкладників і кредиторів банку та/або наявні підстави для віднесення банку до категорії проблемного. Капіталу банку недостатньо для покриття виявлених ризиків та дотримання нормативних вимог на дату перевірки та/або в короткостроковій перспективі. Корпоративне управління та система управління ризиками неефективні та мають суттєві недоліки, що несе загрозу стійкості банку.

Комплексна рейтингова оцінка може бути визначена як «F» у разі наявності значних ризиків, які загрожують життєздатності банку, та/або підстави для віднесення банку до категорії неплатоспроможних або відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку.

Під час визначення рейтингових оцінок кожного з компонентів рейтингової системи CAMELSO та комплексної рейтингової оцінки банку застосовується судження за результатами інспекційних перевірок з урахуванням:

- 1) інформації, наданої банком;
- 2) даних статистичної/фінансової звітності банку;
- 3) інформації, отриманої за результатами зовнішнього аудиту;
- 4) інформації, отриманої від інших підрозділів Національного банку, у тому числі за результатами безвізного банківського нагляду;
- 5) комплексного аналізу інформації, що впливає на визначення бальної оцінки за показниками компонентів CAMELSO;
- 6) колегіального експертного обговорення в рамках блоку пруденційного нагляду Національного банку.

Коефіцієнтний аналіз побудований на розрахунку фінансових показників, які впливають на фінансову стійкість банку. За допомогою цього методу можна всебічно та детально охарактеризувати діяльність банку, а також визначити специфічні особливості його діяльності шляхом деталізації статей банківської звітності. При цьому існує можливість обчислити значну кількість фінансових коефіцієнтів, що забезпечує глибину аналізу, дає змогу виявити специфічні риси функціонування банку.

Найчастіше для аналізу фінансового стану використовують: коефіцієнт достатності капіталу, коефіцієнт надійності, коефіцієнт фінансового важеля та коефіцієнт активності використання залучених коштів в кредити.

Залежно від мети, цілей та завдань аналізу фінансового стану, які ставить перед собою керівництво банку, здійснюється вибір показників для такої оцінки.

Оптимальні значення для кожного з коефіцієнтів визначають емпіричним шляхом. Зокрема, на основі такого підходу побудовано коефіцієнтний аналіз офіційних економічних нормативів НБУ.

Регресійна методика - визначає певну сукупність банків, розраховує значення факторних показників у кожному банку та середніх за сукупністю.

Перевагою цього методу є отримання об'єктивної оцінки, що ґрунтується на аналізі взаємозв'язків з ефектом, і можливість оновлення оцінки відповідно до змін впливу факторів на результати діяльності.

Номерна система (ренкінг) передбачає обчислення сукупності значень обсягових та інших показників фінансового стану банків і присвоєння всім банкам певного місця в рейтингу за кожним з оцінюваних показників.

На даний час започатковано динамічний ренкінг фінансової надійності банків України. YouControl представив новий інструмент – Ренкінг фінансової надійності банків або ж банківський FinScore. У ньому публікується розрахований аналітиками скоринговий індекс фінансової надійності банку.

Фінансовий скоринг банків - система оцінки фінансової надійності банку шляхом переведення у бали (*scores*) попередньо обчислених фінансових показників. Результат фінансового скорингу банків від YouControl - композитний індекс Bank_FinScore.

YouControl – аналітична система на основі відкритих даних, що з понад 60 джерел формує повне досьє на кожну компанію України, відстежує зміни та візуалізує зв'язки. Унікальна технологія YouControl дозволяє отримати актуальну (на час запиту) інформацію про компанію, ФОП або фізичну особу.

Опубліковані дані про ТОП-40 банків, які разом контролюють 97,5% активів банківської системи. Відповідно до методології, індекс базується на 25 індикаторах, серед яких:

- 12 нормативів НБУ;
- 12 традиційних розрахункових показників надійності;
- тип основних бенефіціарів.

Один із головних акцентів Ренкінгу надійності банків є літери від А до D, які і є зведеною оцінкою фінансової установи. Банки з індексом А мають найкращі показники фінансового стану, відносно нижчу ймовірність банкрутства. Також в разі настання системної кризи у них буде кращий доступ до підтримки з боку акціонерів. Низькі зведені показники банку відносно інших не сприймається критично за умови, що банківська система має високу результативність, навіть значна частина банків з індексом D може виявитись цілком прийнятним варіантом для співпраці.

Спираючись на індекс FinScore для банків, можна визначити перелік фінустанов, які отримали найвищий показник фінансової стійкості (в системі YouControl він позначається літерою А). У цей ТОП, сформований за підсумками їхньої роботи за перший квартал 2019 року, потрапило 13 банків.

Bank_FinScore - скоринговий індекс фінансової надійності банку, розрахований аналітичним відділом YouControl, що базується на 25 індикаторах, серед яких нормативи НБУ та фінансові коефіцієнти, котрі комплексно відображають стан ліквідності, достатності капіталу, рентабельності, кредитних, інвестиційних та валютних ризиків банку. Оскільки індекс використовується насамперед для порівняння з конкурентами на ринку України, він не чутливий до загальносистемних змін. Індекс відображає фінансовий стан банку відносно інших у секторі.

Мета розрахунку Bank_FinScore - експрес-аналіз рівня фінансових

ризиків банку, відштовхуючись від результатів якого користувачі можуть швидко прийняти рішення про необхідність подальшого поглибленого дослідження. Даний індекс не можна ототожнювати з кредитним рейтингом, оскільки останній вимагає більш детального експертного аналізу та додаткового врахування низки якісних факторів, зокрема рівня зовнішньої підтримки, репутації акціонерів та інших операційних і юридичних ризиків.

Індекс Bank_FinScore має ймовірнісний характер, тому навіть максимальні значення індексу не дають 100% гарантії фінансової стійкості, а лише вказують на відносно нижчу ймовірність банкрутства такого банку. Це інформаційний продукт, що відображає думку YouControl щодо загального рівня фінансових ризиків.

Стрес-тестування - прогнозування ризиків, виникнення яких можливе у процесі функціонування банку. Під час проведення стрес-тестування оцінюються як кількісні, так і якісні компоненти.

Використання цього методу дає можливість оцінити вплив ризиків на діяльність банку та, виходячи з цього, обрати стратегію розвитку банку з метою забезпечення фінансової стійкості та підтримки фінансово-економічної стабільності.

Мікропруденційний аналіз - захист інтересів вкладників і кредиторів банків. Основна ціль – це запобігання виникнення проблем в окремих фінансових установах. Проводиться аналіз внутрішніх ризиків окремих банків.

Макропруденційний аналіз – передбачає мінімізацією витрат, які пов'язані з фінансовою нестабільністю. Мета – підтримання фінансової стабільності в глобальних масштабах. Оцінюються зовнішні ризики та проводиться моніторинг системних ризиків фінансового сектору.

2. Доходи, витрати та фінансові результати банківської діяльності

Фінансовий результат діяльності банківської установи є одним з найважливіших показників його функціонування. Він характеризує фінансову стійкість і надійність комерційного банку, необхідний для створення резервних фондів, стимулювання персоналу і керівництва до розвитку та вдосконалення здійснюваних операцій на ринку, скорочення витрат і підвищення якості послуг, які надає банківська установа.

Виділяють три основні підходи до визначення сутності фінансового результату:

- як різниця між загальною вартістю майна та сумою його зобов'язань і додаткових внесків власників за звітний період (чисті активи підприємства);
- як приріст власного капіталу за звітний період;
- як різниця між доходами та витратами діяльності.

У сучасних економічних умовах саме третій підхід для дослідження фінансових результатів банківської діяльності є пріоритетним, оскільки дає змогу виявити фактори впливу на фінансовий результат.

Доходи банку - це загальна сума грошових коштів, що надходять до банку

в результаті здійснення активних операцій та надання інших банківських послуг.

Витрати банку - це загальна сума грошових коштів, що витрачаються банком у процесі здійснення діяльності щодо залучення коштів та інших видів діяльності.

Доходи і витрати виникають за операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю банку.

За операційною діяльністю виникають такі доходи і витрати:

- процентні;
- комісійні;
- прибутки (збитки) від торговельних операцій;
- дохід у вигляді дивідендів;
- витрати на формування спеціальних резервів банку;
- доходи від повернення раніше списаних активів;
- інші операційні доходи і витрати;
- загальні адміністративні витрати;
- податок на прибуток.

За результатом інвестиційної діяльності банк визнає:

- доходи (витрати) за операціями з реалізації (придбання) інвестиційних цінних паперів;

- доходи (витрати) за операціями зі збільшення (зменшення) інвестицій у дочірні установи;

- доходи (витрати) від реалізації (придбання) основних засобів та нематеріальних активів.

За результатами операцій, пов'язаних із фінансовою діяльністю, банк визнає:

- доходи (витрати) за операціями з цінними паперами власного боргу;
- доходи (витрати) за субординованим боргом;
- дивіденди, що сплачені протягом звітного періоду;
- доходи за результатами випуску інструментів власного капіталу.

Найбільшу питому вагу в обсягах доходів (витрат) банку займають процентні доходи (витрати), отримані (сплачені) банком за використання грошових коштів, їх еквівалентів, сум, що заборговані (залучені банком).

Комісійні доходи і витрати виникають за наданими (отриманими) послугами. Зазвичай комісії є фіксованими. Їх також можна обчислювати пропорційно сумі активу або зобов'язання. Часові терміни, як за процентними доходами (витратами), не враховуються.

До комісійних доходів (витрат) належить плата:

- за розрахунково-касове обслуговування,
- за здійснення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти,
- за операціями з цінними паперами від імені третіх осіб;
- за надання гарантій, зобов'язань з кредитування.

Інші види доходів (витрат) відповідають економічному змісту розділу, за яким вони обліковуються. Так, прибутки (це доходи) і збитки (витрати) від торговельних операцій характеризують результат від операцій з купівлі

(продажу) різних фінансових інструментів.

Інші операційні доходи і витрати зумовлені операціями, які не пов'язані ні з інвестиційною, ні з фінансовою діяльністю.

До них, зокрема, належать:

- доходи (витрати) від оперативного лізингу;
- витрати на аудит;
- витрати на інкасацію;
- неустойки (штрафи, пені), що отримані (сплачені) за банківськими операціями.

Фінансові результати діяльності комерційного банку відображаються у Звіті про фінансові результати (Звіт про прибутки та збитки) відповідно до Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України, затвердженої постановою Національного банку України від 24.10.2011 р. № 373. Метою складання Звіту про фінансові результати є надання користувачам інформації про доходи, витрати, прибутки і збитки від діяльності банківської установи за відповідний період.

Звіт про прибутки та збитки ґрунтується на концепції грошових потоків за доходами та витратами, які групуються за їхнім економічним характером.

Прибуток є основним внутрішнім джерелом збільшення власного капіталу комерційного банку і ресурсів для зростання його активних операцій. При цьому, прибуток є постійно відтворюваним джерелом, на відміну від інших внутрішніх джерел формування капіталу.

Ступінь окупності прибутком капіталу комерційного банку, активів, витрат розкриває їх рентабельність.

Рентабельність – відносний показник економічної ефективності, який показує рівень ефективності використання ресурсів і капіталу комерційного банку.

Основними показниками, що характеризують рентабельність комерційного банку є рентабельність активів (ROA) та рентабельність власного капіталу (ROE).

ROA – фінансовий коефіцієнт, що характеризує ефективність використання всіх активів комерційного банку для генерації його прибутку.

$$ROA = (\text{Прибуток після оподаткування}) / (\text{Середньорічна вартість активів}) \times 100\%$$

На рівень рентабельності діяльності комерційного банку впливають такі чинники:

- структура активів (співвідношення між продуктивними і непродуктивними активами);
- ефективність управління доходністю кредитного портфеля і портфеля цінних паперів;
- розміри комісійних з одиниці продуктивних активів;
- покриття отриманими доходами відсоткових і управлінських витрат (ефективність контролю над ними в поелементному розрізі - операційні видатки і витрати, видатки на оплату праці) та ін.

3. Забезпечення фінансової безпеки банків

Будучи найважливішою складовою фінансово-кредитної сфери держави банківська система є частиною забезпечення фінансової безпеки країни. По суті саме стан банківського сектора визначає рівень фінансово-кредитної безпеки, а тому певною мірою і рівень фінансової безпеки держави.

Формування економіки ринкового типу зумовлює потребу у створенні надійного та фінансово стійкого банківського сектора до впливу зовнішніх та внутрішніх загроз в умовах посилення макроекономічної нестабільності. Одним з напрямів вирішення цього завдання є забезпечення фінансової стійкості банків.

Фінансова безпека банку передбачає такий стан банківської системи в цілому, зокрема окремого банку, який характеризується здатністю протистояти можливим зовнішнім та внутрішнім загрозам банківської діяльності для забезпечення нормального функціонування та розвитку в умовах дестабілізуючого впливу оточуючого середовища та захищеності фінансових інтересів зацікавлених сторін. Функціонування банківського сектору пов'язане з ризиками банківської діяльності, що включають в себе не лише ризики фінансових втрат банків, але й ризики, на які наражаються пов'язані з їх діяльністю економічні агенти.

Об'єктом фінансової безпеки банків є фінансова діяльність банку в цілому та її окремі елементи:

- прибуток;
- фінансові ресурси;
- грошові потоки;
- доходи та витрати;
- фінансовий потенціал;
- валютні цінності тощо.

Суб'єктами забезпечення фінансової безпеки банку є:

зовнішні - центральний банк, органи державної влади, фонд гарантування вкладів фізичних осіб, клієнти, контрагенти;

- внутрішні - власники банку, топ-менеджери та банківський персонал.

Метою забезпечення фінансової безпеки банківської установи є забезпечення фінансової стійкості банку та захист його фінансових інтересів від дії зовнішніх і внутрішніх загроз та фінансових ризиків для забезпечення ефективного розвитку в поточному та довгостроковому періоді.

Усі чинники впливу на банківську систему поділяються на дві категорії (зовнішні та внутрішні) й є взаємопов'язаними.

Категорія внутрішніх чинників впливу напряму залежить від ефективності управлінської системи банків, установа може здійснювати на них вплив відповідними інструментами.

Складніша ситуація із впливом зовнішніх чинників, оскільки банк не може на них впливати, а це призводить до складності їх прогнозування, врахування тощо.

Методи та інструменти усунення загроз фінансової безпеки банків можна поділити:

➤ **внутрішні** - банк, як і будь-який інший господарюючий суб'єкт, має економічну самостійність і може самостійно вживати певних заходів, спрямованих на досягнення фінансової безпеки. До основних внутрішніх методів забезпечення фінансової безпеки банку належать:

- фінансове планування;
- фінансовий аналіз;
- фінансове регулювання;
- фінансовий контроль.

➤ **зовнішні** - діяльність банку підлягає втручанню з боку держави, яка має інструменти впливу на діяльність банківських установ. Основними зовнішніми методами забезпечення фінансової безпеки банку є:

- банківське регулювання;
- банківський нагляд;
- банківський контроль.

Основним внутрішнім методом забезпечення фінансової безпеки банку є управління фінансами – фінансовий менеджмент.

Фінансовий менеджмент як система економічного управління – це сукупність організаційно-структурної підсистеми (об'єкта й суб'єкта управління), функціональної підсистеми (інструменти управління) та підсистеми забезпечення.

Об'єктом управління є безпосередньо банк з усіма аспектами його фінансової діяльності, зокрема капітал, залучені й позикові ресурси, активи, фінансовий інструментарій, ліквідність і платоспроможність, банківські продукти й операції, фінансові результати й податки.

Суб'єктами управління можна вважати відповідальну особу або групу осіб, які мають право ухвалювати рішення і відповідають за ефективність процесу управління банківською установою.

В умовах посилення макроекономічної нестабільності, зростання зовнішніх та внутрішніх загроз фінансова безпека банку є важливим інструментом реалізації його інтересів та пріоритетних цілей, нарощування фінансового потенціалу для кількісного та якісного зростання, зміцнення позицій на ринку банківських послуг, забезпечення нормального функціонування та сталого розвитку.

Усвідомлення внутрішніх та зовнішніх загроз дозволить сформувати надійну систему забезпечення фінансової безпеки банку, спрямовану на виконання.

Рекомендована література:

Базова: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Допоміжна: [1, 2, 16, 24, 26, 30, 32]

Інформаційні ресурси: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12]

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. №2121-111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
2. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
4. Про валюту і валютні операції: Закон України 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
5. Сілакова А.В., Лановська Г.І., Климаш Н.І. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підруч. / за заг. ред. Т.А. Говорушко. Львів «Магнолія 2006», 2015. 224 с.
6. Банківська справа : навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Колодізева. Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 348 с.
7. Банківська система : навчальний посібник / за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с.
8. Банківська система: навч. посібник / за заг. ред. О. І. Бересласької. Ірпінь : Університет ДФС України, розділи 12; 14, 2018. 486 с. (Серія «На допомогу студентам УДФСУ», т. 27).

Допоміжна

1. Вовченко О. С. Єгоричева С. Б.. Фінансова стабільність банків в умовах динамічного макроекономічного середовища : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2021. 233 с.
2. Колодізев О. М., Лебідь О. В. , Зуєва О. В. Фінансовий потенціал банку : сутність, методи оцінювання, інструменти протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 244 с.
3. Стратегія розвитку FinTech 2025. URL:<https://bank.gov.ua/news/all/finansova-inklyuziya-innovatsiyi-ta-bezgotivkovi-operatsiyi-v-ukrayini--prioriteti-strategiyi-rozvitku-fintech-2025>.
4. Бондарук Т. Г., Бондарук І. С., Мельничук І. С. , Ігнатова І. С. Гроші та кредит: навч. посібн. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2018. 284 с.
5. Бондарук Т. Г., Лукашук М. В., Особливості та перспективи банківського кредитування сільського господарства на сучасному етапі розвитку економіки України. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2020. №3. С. 84-92. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/5413>
6. Бондарук Т. Г., Богріновцева Л. М., Бондарук О. С. Шахрайство із використанням банківських платіжних карток як спосіб фінансування

тероризму та сепаратизму. *Статистика України*. 2023. №2 (101). С. 4-13. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/7711>

7. Бондарук Т. Г., Заморока В. О. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями. *Бізнес-аналітика в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.*, 17 березня 2020 р. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. С. 49-51.

8. Бондарук Т. Г., Дубас Ю. А. Аналіз кредитної діяльності банків в умовах пандемії. *Science and education: problems, prospects and innovations: The 7th International scientific and practical conference*, April 1-3, 2021. Kyoto, Japan: CPN Publishing Group, 2021. С. 323-327

9. Бондарук Т.Г., Ткаченко Я. В. Особливості функціонування муніципальних банків. *Розвиток системи обліку, аналізу, аудиту та оподаткування в Україні: теорія, методологія, організація: зб. тез доповідей учасників XXI Всеукр. наук.-практ. конф.* Київ, 2023. С. 27-31. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/7345>

10. Onegina V, Husiatynskyi M., Mayorova T., Bohrinovtseva L., Sedikov D. Informational Support of Cash Flow Management Process in Public Administration. *International Journal of Innovation Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*. 2019. Vol. 8. Is. 11. Pp. 2836–2841. <https://doi.org/10.35940/ijitee.K2401.0981119>.

11. Бондарук Т.Г., Богріновцева Л.М. Особливості використання інтернет-банкінгу та системи дистанційного обслуговування державними банками України. *Сучасна статистика: проблеми та перспективи розвитку: матеріали XXI Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди Дня працівників статистики*, 5 грудня 2023р. Київ: Інформаційно-аналітичне агентство. С. 194-200.

12. Федина В. В., Богріновцева Л. М. Необанки: світовий досвід та вітчизняна практика. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2022. № 6. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-6-08-02/2022-6-08-02>

13. Богріновцева Л. М., Козій Н.С. Роль та вплив інституційних факторів на розвиток кредитного ринку в Україні: аналіз, виклики та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2023. №54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2785>

14. Богріновцева Л. М., Заїчко І. В. Інновації в інституційному забезпеченні розвитку кредитного ринку України. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*. 2023. №10. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-10-9227>

15. Ключка О. В., Богріновцева Л.М., Федорчук Н. М. Особливості використання сучасних банківських продуктів та технологій в діяльності банків як суб'єктів фінансового ринку. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. №12 (270). С. 86-93. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2023/12/12.23. topic_Olha-V.-Kliuchka-Liudmyla-M.-Bohrinovtseva-Natalia-%D0%9C.-Fedorchuk-86-93.pdf

16. Житар М.О., Зелінська В.С. Аналіз сучасного стану формування інвестиційного портфеля банків України та управління ним: проблемні аспекти /

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». № 29, ч.2, 2018. С. 54-57.

17. Ключка О.В, Богріновцева Л.М, Козій Н.С. Оцінка ефективності впровадження інноваційних технологій в діяльність вітчизняних банків під впливом цифрової трансформації фінансового ринку. *Економіка та суспільство.* 2024. №62. URL:

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3908>

18. Zaichko I., Bohrinovtseva L., Verheliuk Yu, Purdenko O. (2023). Current challenges and prospects of management of loan portfolio quality in wartime: the case of Ukraine. *Академічний огляд.* 2023. №2 (59). С. 218-234. URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/2/16.pdf>

19. Заїчко І. В., Мигович Т.В., Криховецька З. М. Роль монетарної політики та банківського сектору в системі антикризового фінансового управління. *Економіка та суспільство.* 2024. № 59. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3375/3302>

20. Житар М. О., Мельник В.М. Банківська система України у функціонуванні фінансового ринку. *Проблеми економіки,* 2020. № 1(43). С. 257-266.

21. Korneev V., Verheluk Yu., Koverninska Yu., Kononets A. (2019). Bank crediting to the sector of non-financial corporations in Ukraine. *Banks and Bank Systems,* 14(3). pp. 64-75. [https://doi:10.21511/bbs.14\(3\).2019.06](https://doi:10.21511/bbs.14(3).2019.06)

22. Korneev V, Khodzhaian A, Vergeluk Yu, Koverninska Yu. (2019). Monetary policy: regulatory news and change in the movement of financial flows. *Financial & Credit Activity: Problems of Theory & Practice.* Vol. 4 Issue 31, pp. 375-384. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i31.190952>

23. Заїчко І. В. Особливості та основні напрямки грошово-кредитної політики України в умовах воєнного стану. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics.* 2023. №2. <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/95>

24. Федина В. В. Заїчко І. В. Європейський досвід управління кредитними ризиками банків. *Розвиток бізнесу в контексті європейської інтеграції: глобальні виклики, стратегічні пріоритети, реалії та перспективи:* зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 07 червня 2024 р.). Харків: ДБТУ, 2024.

25. Житар М.О., Ясентюк А.С. Особливості функціонування банківської системи України в умовах пандемії COVID-19. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України.* 2021. № 1. С.113-125.

26. Федина В. В., Саламаха Ю. В. Аналіз сучасного стану ринку банківських послуг в Україні. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (випуск 43):* зб. тез доп. Міжнар. наук. інт.-конф. Ч.2. (м. Тернопіль, 14 лист. 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 28-30.

27. Заїчко І. В., Федина В. В. Цифрова валюта центрального банку: перспективи в Україні. *Сучасні виклики та тенденції розвитку фінансової системи:* зб. тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Івано-

Франківськ, 23 квітня 2024 року). м. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2024. С.228-230.

28. Ковернінська Ю. В., Хрущ О. С. Банківські установи як інституційні інвестори. *Міжнародні економічні відносини на сучасному етапі: стан, проблеми та розвиток*: матер. Міжн. наук.-практ. конф., 16.02.2019 р. Дніпро: НО «Перспектива». С. 112-114

29. Заїчко І. В., Федина В. В. Грошово-кредитна політика України в умовах воєнного стану. *Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти*: матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 жовтня 2023 р.). Київ, «Інформаційно-аналітичне агентство», 2023.

30. Федина В.В., Довгань Т.І. Теоретичні аспекти оцінки фінансового стану банківської установи. *Економіка і управління*. 2023. №2 (98). С.78-89. DOI: 10.36919/2312-7812.2.2023.78. URL: <https://e-u.edu.ua/journal/1238.pdf>

31. Житар М.О., Ананьєва Ю.В. Державна політика регулювання та стимулювання інвестиційної діяльності банків України / *Науковий Вісник Ужгородського університету, серія «Економіка»*. 2019. № 1 (53). С. 163-167.

32. Федина В.В. Кредитний ризик банку: сутність та причини виникнення. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 39. С. 223-228.

33. Ковернінська Ю. В., Сивко Д. В. Фінансові інновації в діяльності банківських установ України. *Концептуальні засади діяльності банківських установ України доповіді менеджменту та фінансів в умовах глобальної нестабільності*: зб. тез VI Міжн. наук.-практ. інтер.-конф. «Актуальні проблеми менеджменту та фінансів у сучасних глобалізаційних процесах», 14.03.2019. Ірпінь. С. 288-290.

34. Житар М.О., Зелінська В.С. Необанкінг: Зарубіжний досвід та українська перспектива/ *Збірник наукових праць Університету ДФС України*. 2019. № 2. С. 81-95.

35. Федина В.В. Перспективи розвитку цифрового банкінгу в Україні. *Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти*: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 жовт. 2022 р.). Київ: «Інформаційно-аналітичне агентство», 2022. С. 215-218.

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: www.kmu.gov.ua
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>
3. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua/>
6. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>.
7. Офіційний сайт Національного банку України. URL: www.bank.gov.ua
8. Офіційний сайт Рахункової палати України. URL: www.ac-rada.gov.ua

9. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/>
10. Офіційний сайт Асоціації українських банків. URL: <https://aub.org.ua/>
11. Офіційний сайт Незалежної асоціації банків України. URL: <https://nabu.ua/>